

HOLMI

XIX. évfolyam 11. szám

2007. november

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kurtág György*: Kylwyrria – Kálvária (Ligeti György
emlékére) (*Nádori Lídia fordítása*) • 1375
Samuel Beckett dixit • 1382
- Lator László*: A szökevény • 1384
- Tóth Krisztina*: Évszakok zsoltára • 1385
- Rába György*: Pótapa • 1386
Kései panoráma • 1386
- Tőzsér Árpád*: A napló naplója (Jegyzetek
1996-ból) • 1387
- Filip Tamás*: A felejtés ellen • 1399
- Perneczky Géza*: Osztás nullával • 1402
- Szvoren Edina*: Abetka • 1413
- Czilczér Olga*: Gyerekrajz • 1421
Nem itt • 1421
Szabad óra • 1422
- Finy Petra*: Resurrectio • 1422
- Szuly Gyula*: Várakozás • 1425
- Szilágyi Júlia*: Nyelv – rítus – emlékezés (az 1976-os
Korunk-évkönyvben) • 1427
- Valachi Anna*: Múzsaszerepben (Kozmutza Flóra hatása
József Attila költészetére) • 1436
- Darányi Sándor*: Fény utca • 1449
Éjjeli őrségben • 1450
- Farkas Arnold Levente*: Az egyik falu • 1450
- Lackfi János*: Ukrán csap • 1451
Olíva • 1452
Légifolyosó • 1454

- „Hol van a konzoltükör...” (II). Egy kispesti polgárasszony fél
évszázada. *Hoffstaedter Lajosné* szavait
Lenkei Júlia jegyezte le • 1455
Füri Mária: Óda a kobaltkloridhoz • 1470
Varró Dániel: Egy koszorúból • 1471
Kőríz Imre: Puzzle • 1474
Toldi éjszakája • 1474

FIGYELŐ

- Ferencz Győző–Horkay Hörcher Ferenc*: Két bíráló egy könyvről
(Lator László: A tér, a tárgyak) • 1476
Aczél Géza: Ráadás (Standeisky Éva: Kassák,
az ember és a közszereplő) • 1488
Bodor Béla: Két fiatal költő. Zömök versek
(Nemes Z. Márió: Alkalmi magyarázatok
a húsról); Anyagismeret... de vajon
csakugyan az? (Mestyán Ádám: A magyar
helyesírás szabályai) • 1492
Vajda Mihály: Határsértők (Rácz I. Péter [szerk.]:
Testre szabott élet. Nádas Péter
Saját halál és Párhuzamos történetek
című műveiről) • 1498

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADU PRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Kurtág György

KYLWYRIA – KÁLVÁRIA

Ligeti György emlékére

Nádori Lília fordítása

Emlékbeszéd, gyászbeszéd? * Ligeti elevenebb számomra, mint valaha. St. André-i szűk dolgozószobám hónapok óta telezsúfolva a partitúráival, írásaival és interjúival, a róla írt tanulmányokkal, megemlékezésekkel; újraolvasom őket, hallgatom minden hozzáférhető lemezét, felvételét.

Előttem az életmű – talán az élete is.

Folyton mesélnék neki; arról is, amit évtizedek után értettem csak meg a műveiből. Talán vannak összefüggések, amelyekre most én találtam rá... Rengeteg kérdés merült föl bennem, ezek közül némelyikre választ adott valamely későbbi kompozíció, némelyikre valószínűleg reménytelen választ találni most, hogy ő maga nem válaszol többé.

Szeretném felidézni a személyiségét, amilyenek önök is ismerhették. Ehhez segítségre kell hívnom olyanokat, akik nálam pontosabban tudták megjeleníteni.

„Hallani kellett, ahogyan beszél, lehetőleg látni is”, írja Wolfgang Sandner a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ban 2006. június 17-én Ligeti eleven, kifejező gesztusaira utalva: „...birtokában volt a beszédpolifónia különös művészetének. Aki volt olyan szerencsés, hogy átélhette varázslatos nyelvi kifejezőerejét, módjában állt jobban megérteni a zenéjét is. Mert Ligeti beszédmodja és partitúrái között meglepő egyezéseket lehetett fölfedezni: ugyanazok a zibongó hangzásfigurációk, az asszociációk bősége... Óriási feszításvolságok és pontszerű érintkezések, amelyek valamilyen mágiikus módon mégis összetett nyelvi architektúrát alkottak. Ligeti egy Gesamtkunstwerk volt.”

Utolsó hat évének legközelebbi barátja, Gerhard Neuweiler neurobiológus így írt róla gyászbeszédében: „Azzal kezdte, hogy megkérdezte, mit csinálok éppen... Ő kérdezett, én válaszoltam, ő újból kérdezett, én válaszoltam, ő meg egyre mélyebbre és mélyebbre ásott... olyan volt, mint egy vulkán, mindig új ötleteket, inspirációt, kételyeket és kérdéseket hozott a felszínre... Arra kényszerített, hogy pontosabban gondolkodjam, hogy még egyszer utánanézzek mindennek. Inkvizítori kíváncsiságával új, számomra is váratlan összefüggésekre nyitotta a szemem saját kutatási területemmel kapcsolatban.”

Az én privát mitológiámban ezt nevezem Szókratész-Ligetinek...

Ó, igen, a kíváncsiság!

Most az ő szavait idézem 1993-ból: „Akármennyire különbözőek is a művészet és a tudomány kritériumai, vannak érintkezési felületek, hiszen e két terület művelőit egyaránt a kíváncsiság hajtja. Összefüggéseket keresnek, amelyeket mások még nem ismertek föl, struktúrákat vázolnak, amelyek őelőttük nem léteztek.”

* A szöveg első, „Függelék” előtti része annak a beszédnek az írott változata, amelyet Kurtág György Berlinben, az „Orden pour le Mérite für Wissenschaft und Kunst” előtt mondott 2007 júniusában.

Csak a reneszánsz nagyjaira (Leonardo!) jellemző ez az „*olthatatlan kíváncsiság, a megismerés és a megértés eufóriája, [...] a szinte követhetetlen sebességű gondolkodás*”, fogalmazott Vidovszky László; az, hogy egy pillanatig sem volt elégedett, ha elért egy eredményt, máris a kifejezés új útjait kereste...

Ligeti Machaut-tól a jelenkorig az egész zenetörténet tapasztalatait összegezte, miközben a legeredetibb Ligeti-féle poézist tudta megteremteni.

Sokat írtak arról, mi mindent köszönhetett a folklórkutatás vívmányainak: Brāfiloiunak, Kubicknak, Simha Aromnak és persze újra meg újra Bartóknak; de arról mintha ő maga is meglepedkezett volna, hogy a fiatal Ligeti (1950–53-ban) alapvető jelentőségű tanulmányban ismerteti a román népi zenekarok működésének, harmonizálásának törvényszerűségeiről tett felfedezését.

„*A tudást*” Vidovszky szerint is „*igazi ihlető forrás*”-nak használta. Lobanovának „*a matematikai gondolkodás paradoxonairól, szépségeiről és esztétikájáról*” beszél...

És az irodalom, a művészetek!

Kleisttől Krúdyig, Weörestől Hölderlinig és Kafkáig, Shakespeare-től Lewis Carrollon át a FINNEGANS WAKE Joyce-áig; Beckett, Ionesco, a labirintusok Borgese; Boschtól Piranesiig, Cézanne-től Miróig és Escherig – mi minden van ebben a zenében!

Ismeretségünk és barátságunk hatvankét évvel ezelőtt kezdődött. A felvételi vizsga a budapesti Zeneakadémia zeneszerzés szakára 1945. szeptember első napjaiban meghatározó volt egész életemre. Vártuk, hogy behívjanak, közben átlapoztam a partitúráit, és láttam, milyen magasan áll felettem tudásban, érettségben, zenei fantáziában.

Egy életre mellé szegődtem. 1956-ig, amíg még Budapesten élt, szoros baráti kapcsolatunk volt. Tanúja lehettem a művek keletkezésének, tanúja és résztvevője az életének, elsősorban Verával való összekerülésének és 1952-ben a házasságkötésüknek (házassági tanú is voltam...).

Egyetlen egységnek érzem az életét. Végtelenül szerteágazó oeuvre ez, mégis a HŰSÉG tartja össze. Hűség elsősorban a gyermekkorhoz.

A kora gyermekkori „*ósalomban*” már ott találjuk a gubancos, mozdulatlan bozót-tömbökben lassan, észrevétlenül átalakuló, de belül nyelvészgő-vonagló mikropolifon struktúrákat, amelyek mintha csak zenei struktúrára várnának. Évtizedekig ez lesz aztán egyik zenei alaptípusa, legtisztábban az 1961-es ATMOSPHERES óriás kromatikus clustereiben és mikropolifon fonataiban. Később pedig a REQUIEM (1962–65) Kyrie-fügájának utolérhetetlen tökéletességű könyörgő-sírató szólamnyalábjában.

Kylwyrria: így hívják az ő képzeletbeli országát, amelyet öt- és tizenhárom éves kora közt építget. Színes hegy- és vízrajzi térképeket rajzol (Miró-képeknek is elmennének), kitalálja és megírja a kylwyr nyelvtant, földrajzot, történelmet. Jogi és társadalmi berendezése mint egy naiv utópia.

Kylwyrriára az AVENTURES és a NOUVELLES AVENTURES (1962, illetve 1965) válaszol. Ez lesz majd második zenei alaptípusa: csupa humor, drámai fordulat, váratlan felvillanások és ugyanilyen váratlan megtorpanások, agresszió és szorongás. A három énekes egy nem létező nyelv (szuper-kylwyr?) fonetikai anyagából teremt nagyon is emberi kapcsolatokat. Amikor a két AVENTURES-t egyetlen operatervben akarta egyesíteni, KYLWYRIA lett volna a címe. (Szerencsénkre ebből lett később a GRAND MACABRE.) Ez a hang azután a REQUIEM Dies Irae-jében a kétségbeeséstől a szorongásig, a tragikumtól a groteszkig Hieronymus Bosch és Hans Memling UTOLSÓ ÍTÉLET-einek hőfokán bontja ki a sequentia képeit.

Szintén gyermek- vagy serdülőkorából hozott élménye egy novella, amelyet Krúdy-nak tulajdonít, s amely egy özvegyasszonyról szól, aki ódon órákkal telezsúfolt félhomályos lakásban él. Az órák rendetlenül, összevissza ütnek, de zengésükkel egyedülálló atmoszférát teremtenek.

1962-ben száz mechanikus metronómra írta a POÈME SYMPHONIQUE-ot. A bemutató botrányba fulladt, már a nagyromantikára utaló címnek és a metronómok gépies ütéseinek szembeállítására is polgárpukkasztó provokációnak hatott. A későbbi előadások a darab eszeveszett merészségén túl a költészetét is megmutatták: ahogyan a különböző sebességre állított és egyszerre elindított metronómok eleinte áthatolhatatlan szövedéket képeznek, majd ahogyan a leggyorsabbra állított és ezért a leghamarabb lejáráó gépek elhallgatnak, s ezáltal egyre áttekinthetőbbé válik a struktúra; végül a két leglassabb, „szólista”-ként működő metronóm ütései: mint valami meghatott, lírai búcsú.

Az utolsó percek. Vera és Lukas ott vannak mellette. A lélegzete lassul – elakad – újra indul – még lassabb. Lukas: „*mint a metronómdarab vége...*” A lélegzet tovább lassul – megáll.

A gyászszertartás napján a délutáni koncerten a POÈME SYMPHONIQUE: döbbenetes, tragikus, beckettii hatás...

Függelék: Megjegyzések a teljesség és rendszeresség igénye nélkül

I. ...a hűségmótvumhoz: szimmetriák a művekben és az életben. Weöres Sándor költészetéhez mindig visszatér. 1956 után ő az egyetlen magyar költő, akit megzenésít. 1946-ban a „*Táncol a hold*” és a „*Kalmár jött nagy madarakkal*” (KÉT DAL ZONGORAKÍSÉRETTTEL) számomra robbanásszerű, bátor, szürrealista-bolond magára találás és egyben ígéret a jövőre, aminek az 1958-as elektronikus ARTICULATION-ig nincs párja az oeuvreben. Én majdhogynem innen számítom az „igazi” Ligeti indulását.

És 2000: az utolsó befejezett mű, még mindig Weöres Sándor verseire, a SÍPPAL, DOBBAL, NÁDIHEGEDÜVEL. Sámánian mesterinek nevezem magamban, ahogyan néhány vonással hegyeket mozgat, ordas farkasokat rémít-fenyeget mindjárt az első dalban. A IV. tétel „Keserédes”-ében egy mezősi népdalt is felidéz varázslatos hangszerelésben, Bartókon átszűrte, Kodályt is integráló harmóniákkal. Ezzel a 40-es, 50-es évek Ligetijére is emlékszik.

Véletlen és talán mégsem véletlen, hogy Weöres Sándorral és az anyanyelvvél zárul az életmű.

Közben 1955-ben az ÉJSZAKA és a REGGEL, két Weöres-vers vegyeskarra, talán a magyarországi évek legtökéletesebbje ebben a műfajban. Az ÉJSZAKÁ-ban feldereng az ATMOSPHÈRES szövedéke, de ez még nem a jövő ígérete. Aki ezt leírta, lehetne egy kiváló Bartók-követő zeneszerző, de... (Ugyanígy az első vonósnégyes, a METAMORPHOSES NOCTURNES úgy él bennem, mintha Bartók VII. vonósnégyese volna. Mindenesetre a hat Bartók-quartett után ez marad még nagyon sokáig a legfontosabb mű ebben a műfajban, amit Magyarországon írtak.)

1955–56-ban az ISTAR POKOLJÁRÁSÁ-n dolgozott. Csak néhány vázlatlap maradt belőle, de annyit beszéltünk a tervről annak idején, hogy emlékeimben csúcskompozícióként szerepelt.

1983-ban a MAGYAR ETÜDÖK-ben újra Weöres. Káprázatos virtuozitású tükörkánon az első etűd. A harmadikban, a „Vásár”-ban öt kóruscsoportot állít fel, térben egymástól távol. Mindegyik csoport más-más tempóban énekel öt különböző verset, mindegyik dallam másképpen utal a magyar népzeneire, anélkül, hogy idézet lenne. Az eredmény szédítő sűrűségű vásári nyüzsgés.

II. Ligeti nem könyvből tanulta a népzeneét. A magyar és a román folklór hároméves korától élő valóság volt körülötte. Mikor kisgyermekkorában nyaranta az erdélyi hegyekben jártak, Csíkszeredán hallotta a *buciumot*, a román alpesi kürtöt. Ennek különös hangzása (ami a több méter hosszú hangszert már akkor vonzóvá tette számára) attól keletkezik, hogy csak természetes felhangokat tud képezni. Ez teszi „hamissá” a temperált hangoláshoz szokott fül számára.

1949–50-ben Romániában jár tanulmányúton, a bukaresti és a kolozsvári néprajzi intézetekben dolgozik, sok felvételt hallgat meg és jegyez le.

1951: CONCERT ROMÂNESC zenekarra. A harmadik tétel kürtszólója már buciumszerű természetes hangolást kíván a szólistától.

1998–99: HAMBURGISCHES KONZERT hat tételben, amelyhez 2001-ben ír még egy hetedik tételt. Kürtversenyről van szó, a szólistán kívül négy obligát, különböző hangolású natúrkürtre és zenekarra. A leghatározottabb lépés egy új harmóniavilág felé, mindegyik kürt a maga természetes hangjait játssza, de különböző hangolásuk interferenciákat hoz létre. Így a legegyszerűbb eszközökkel lépi túl a temperált hangrendszer.

Nem eldönthető, hogy befejezett-e a kompozíció. Ő több tételről beszélt annak idején. Lehet, hogy nem a betegség gátolta meg, hanem mégis lezártnak érezte a héttételes formát. Mindenesetre a lehetőségeket nem merítette ki. Útmutató marad az utódoknak: erre is lehet még tovább keresni.

III. Erről a csupa ideg és mozgás, nyughatatlan, lobogó fantáziájú emberről mondhatta volna Hölderlin: „*Gewaltig hat ihn Apollo geschlagen!*” Hatalmas csapást mért rá Apollón!

Lépésről lépésre:

Először csak egyre erősebben fáj a lába – aztán egyre kevesebbet tud járni, mozogni. Közben még 2001-ben megírja beszédét a Kyoto-díj átadására, amely tele van fontos, új önéletrajzi részlettel, a végén pedig megszívlelendő szakmai és szakmai-etikai tanácsokkal látja el a fiatal zeneszerzőket. Megírja a kürtverseny hetedik tételét.

2002-től újra Bécsben él – véglegesen. Vera gondozza.

A nyolcvanadik születésnap koncertet már tolószékben hallgatja.

Aztán csak az ágy évekig – leáll a komponálás.

Verának: „Ha nem tudok mozogni, nem tudok formálni.”

Sok téves diagnózisból eredő láboperáció.

Amikor kiderül, hogy a baj az agyból, illetve a központi idegrendszerből ered: még két operáció.

Egy teljes évig csak olvas – úgyszólván napi huszonnégy órában –, egyre több tudományos művet.

Aztán amikor már a kézmozgás is leáll, Vera zenét tesz fel neki: Beethovent, Schubertet, Mozartot, de főleg Bachot. És órák hosszat, egész könyveket olvas fel neki.

Ahogy csökken a kilátás a gyógyulásra: csendes lázadás és düh, depressziók, de erős fájdalom is. A zenét sem tudja már elviselni.

Éjjelenként a BR-alpha televízió tudományos adásait nézi és követi rendkívül élénk érdeklődéssel: matematikát, fizikát, kémiát, biológiát, asztronómiát, de nyelvészetet, földrajzot, történelmet, politikát is. Figyelemmel kíséri a Duna TV-n a Mindentudás Egyetemét.

Még álmodik zenét, új zongoraetűdöt is; lejegyezni már nem tudná, megformálni sem.

Aztán hosszú, néha többnapos hallgatások. Lehunyt szemmel, mozdulatlanul fekszik, de egy-egy szóval néha reagál a tudományos előadásokra. Előfordul, hogy előre bementje a kulcsszót!

Amikor már mélyen benne jár a kétségbeesésben, szótlannal és panasz nélkül – barátja, Gerhard Neuweiler súlyos betegségéről kap hírt: sír!

IV. Az utolsó években Mártával együtt állandó telefon- és faxkapcsolatban álltunk Verával, követtük a betegség lefolyását. Utoljára 2006. február végén láttuk, Bécsben. Nagyon féltünk a viszontlátástól, tudtuk, hogy már teljesen mozdulatlanul, szótlannal, behunyt szemmel fekszik, egészen kis fejmozdulatokkal int igent vagy nemet.

Időnként erősen szorong, és ez látható is az arcán. Kevés, de mindig értelmes szót szól, azt is inkább csak éjjel, Verának. Mélyen kétségbeesett.

A találkozás meglepetés volt.

Valóban szakállasan, mozdulatlanul, lehunyt szemmel feküdt. Rövid időre a szorongás is rátört, mégis: az volt a benyomásunk, hogy egy elragadtatott és megvilágosodott (*entriückt und verklärt*; nem merem azt mondani, hogy megbékélt), immár másik dimenzióban létező, nem boldogtalan, nem is boldog valaki volt – *valami más*.

V. Itt szeretnék megállni és himnuszt énekelni Vera-Pénelopénak, aki az utolsó években napi 12-13 órás pszichoanalitikusi munkája mellett szinte alvás nélkül, egész éjjeleket töltött Gyurival. Etette, zenét tett föl vagy bekapcsolta a televíziót, s mikor már a kezét sem tudta használni, órákon át felolvasott neki.

És úgy tartotta tisztán a testét (hétvégeken segítsége sem volt, egyedül kellett megfordítania a súlyos, tehetetlen testet), hogy elérte az úgyszólván lehetetlent: egyetlen felfekvése sem volt!

Közben Vera térdét is operálni kellett, de az órái közti öt-tíz percekben mindig megjárta a lépcsőket Gyuri emeleti hálószobájába.

*Emberfeletti és
sírivalóan emberi!*

VI. Azt hiszem, utolsó telefonbeszélgetésünk volt, már csak feküdt és olvasott. Vállaltam, hogy megpróbálom rábeszélni: írjon legalább egy rövid darabot egy készülő zongorapedagógiai kiadvány, amolyan „középnéhez” zongoradarabok gyűjteménye számára. (Mások mellett Boulez és én vállaltuk a részvételt.) Céлом az volt, hogy érezze, hangszer nélkül is tud komponálni – még fekvé is.

„Nem! Én az Alice-t szeretném megírni!”, mondta nagyon határozottan. Lewis Carroll ALICE CSODAORSZÁGBAN és ALICE TÜKÖRORSZÁGBAN című könyveiből akart operát írni, ehhez tervezte a jeleneteket. Legalább tíz éve gondolkodott rajta. Számomra a NON-SENSE MADRIGALS ennek az operának a Wesendonck-dalai.

Vera mesélte el utolsó próbálkozását a komponálásra. Odaült a zongorához, és megírt egy taktust a kürtverseny VIII. tételéből (még most is ott van a kottatartón). Azután abbahagyta azzal, hogy nem kell több tétel a kompozícióhoz. Így látta valóban? Vagy a betegség győzött?

VII/a. És most az én Ligeti–Ulysses-mitológiám:

Dante: *INFERNO*, Canto XXVI.

- 90   *...Quando
mi diparti' da Circe...*
.....
- 94 *nè dolcezza di figlio, nè la pieta
del vecchio padre, nè 'l debito amore
lo qual dovea Penelope far lieta,
vincer potero dentro a me l'ardore
ch'i' ebbi a divenir del mondo esperto,
e de li vizi umani e del valore;
ma misi me per l'alto mare aperto
sol con un legno e con quella compagna
picciola da la qual non fui deserto.*
.....
- 106 *Io e ' compagni eravam vecchi e tardi*
.....
- 112 *O frati, dissi, che per cento milia
perigli siete giunti a l'occidente,
a questa tanto picciola vigilia
de' nostri sensi ch'è del rimanente,
non vogliate negar l'esperienza,
di retro al sol, del mondo senza gente.
Considerate la vostra semenza:
fatti non foste a viver come bruti,
ma per seguir virtute e canoscenza.*

Ulysses szavai, *POKOL* XXVI.

- .....
- ..... *...Amikor* 90
Kirkétől eljöttem...
.....
- sem fiam mosolya, sem vén apám* 94
tisztelete, sem férj kötelesség,
hogy Pénelopét szeressem s vidítsam,
nem tudta bennem legyőzni a vágyat,
hogy kitapasztaljam a nagyvilágot,
s az ember jó és rossz vonásait.
A nyílt tengernek vágtam hát neki,
egyetlen hajóval s a kis csapattal,
akik, mint addig, most sem hagytak el.
.....
- Én és a társak: fáradt öregek* 106
.....

„Testvérek”, szóltam, „ha ezer veszélllyel 112
*dacolva Napnyugatig jöttetek,
 mért is tagadnátok meg magatoktól,
 hogy éber létiünk kevés idejére
 megtapasztaljuk a Nap mögötti,
 ember által sosem lakott világot?
 Gondoljatok a származásotokra:
 nem állat-létre teremtett az Isten,
 de értéket keresni és tudást!”**

VII/b 1. 1993: A bécsi *Standard* születésnapjára beszélgetése a hetvenévesével.

Ligeti: „*Musik machen und Liebe machen – das sind die beiden Hauptsachen im Leben!*”

Zenéltni és szeretkezni – ez a két fő dolog az életben!

Igen, Ulysses-Odüsszeusz messzi útvesztőkben tévelygett – talán az ő számára sem volt tudatos, hogy a feltárás és a kutatás szenvedélye, a szókratészi *extasis* készítése mennyire ugyanaz a szeretkezésben, mint a zenélésben...

VII/b 2. ...és egy életen át úgyszólván minden éjjel többnyire többórás (interurbán) telefonok Verával. Minden fontosat megbeszélnek, ami aznap történt.

Végül azt kell mondjam: Igen, Ulysses bolyongott, világot járt, világokat ismert meg – de közben el sem hagyta Ithakát.

VIII. Ligeti hagyatéka. Amikor – harmincadik évemen túl – Webernt kezdtem másolni, a SYMPHONIE OP. 21 első tételénél meg kellett állnom, szét kellett írnom magamnak a tükörkánont többszínű négyszólamú partitúrába. Az volt az érzésem, hogy a Zeneakadémián nagyon is komolyan vett Palestrina-stúdiumoknak olyan fokú kiegészítése ez a zene, hogy tananyagának kellene lennie minden zeneszerzést tanulónak. (Budapestben azóta ez is megvalósult.)

Most, hogy a Ligeti-művekkel újra és a korábbinál mélyebben foglalkozhattam, az első, amit találtam, Simon Gallot kitűnő analízise volt a NONSENSE MADRIGALS V. tételéről, a „The lobster Quadrille”-ről. (Simon Gallot: GYÖRGY LIGETI POPULAIRE ET SAVANT – AUX ORIGINES DU STYLE. Thèse de doctorat 2005, Université Lumière, Lyon.) Első reakcióm ez volt: ha nem volnék nyolcvanegy éves, neki kellene állnom „modellparabok” másolásának, analízisének. Kiderült, hogy – majdnem mint Bach esetében – nem egykét, hanem sok Ligeti-kompozíció az, aminek a végére kellene járnom. Ilyen elsősorban a REQUIEM Kyriéje, de az ATHMOSPHÈRES úgyszintén, és a LUX AETERNA meg a LONTANO is. Az ETŰDÖK közül legalább a „Désordre”-t és az „Automne de Varsovie”-t, de a hegedűverseny I. tételét (mindkét változatot, hiszen az 1990-es helyett 1992-ben másikat írt), a MAGYAR ETŰDÖK I. tételének tükörkánonját, a CONTINUUM-ot és az AVENTURES-t is elemezném...

A NONSENSE MADRIGALS I., V. és VI. darabja még azt a leckét is feladja nekem, hogy Josquint, Ockeghemet újravizsgáljam – de már késő, teljesen reménytelen.

(Azért lehet, hogy mégis nekikezdek, noha „*Io e ’ compagni eravam vecchi e tardi*”, s legalább a Kyriét meg a LUX AETERNA-t feldolgozom másolva-analizálva...)

* Nádasy Ádám fordítása.

De hogy a zenét tanuló fiataloknak mit jelenthet akár csak a fent említett műveket tanulmányozni vagy bánni tudni a HAMBURGISCHES KONZERT-ben fölvetett problémákkal – ami nekem fontos, nekik maga az élet lehet.

IX. A Kylwyrria etimológiája. Vera meséli: „Ötéves kora körül látott egy moziplakátot, az EGY ANYA KÁLVÁRIÁJA-t játszották. Tetszett neki a címben a kálvária szó, de nagyon szerette az y betűt is, így lett az ő országa Kylwyrria.”

Mikor az AVENTURES-ből és a NOUVELLES AVENTURES-ből összevonva operát tervezett, az első terv OEDIPUS lett volna (lásd: EGY ANYA KÁLVÁRIÁJA!), azután döntött a KYLWYRIA mellett – végül a GRAND MACABRE született meg.

Samuel Beckett dixit:

S, ben marcato
A, ben marcato
T, calmo, con indifferenza
B, P, legato-articolato
P, molto

Quand on est dans la mer-de jusqu'au cou, il me reste plus qu'à chan-ter, chan-ter...

Budapest 07.11.1951

à Claude Mouchard
Samuel Beckett: Monostiche [1981]

Scorrevole, semplice

a-way, a-way dream [mm] all a-way... a-way...

Budapest 07.10.25-26-27.11.19

à Haydée - pour le violon de Hiroshi
Samuel Beckett: Monostiche [1981]

Scorrevole, semplice

a-way, a-way dream [mm]

con sord. di metallo o violino, muto

pp

Budapest 07.10.25-26-27.11.19

all a-way... a-way...

pppoco

ppp

Budapest 07.10.25-26-27.11.19

Budapest 07.10.25-26-27.11.19

Lator László

A SZÖKEVÉNY

elfelejttem a nevét az arcát meglehet nem is tudtam a nevét az arcát meg alig láttam sötét volt három órán át miről is beszélünk amíg szőlősről nagytarnára értünk mert csempész volt járt át romániába oda akkor még könnyen lehetett onnan aztán majd mehetek tovább ha izlovics lajos hozott vele össze ültünk lajos úrnál a nagy lakásban egyedül élt két lányát feleségét nem tudta melyik tábor nyelte el ő szerencsés volt mint muszos megúszta a ház előtt térré terült az utca innenfelől a középkori templom petróleumraktár lett és lepusztult onnanfelől a tömb perényi-kastély megjelenik-e most is éjjelente a fejetlenül kísértő barát lajos úrék háza előtt a téren másfél éve volt hogy nyilvánosan kivégeztek hat hazaárulót másfél év kellett már hősök lehettek lesman doktort is nemrég orvosunkat röntgengépében rádióadó volt másnap pólika elhozta a tollát szép töltőtoll kár ott hagyni a vérben de gondosan megtörölgette tarka kötényében úgy adta nagyanyámnak késő este indultunk a tiszára a kankóvárnál volt-perényi-birtok széthordták háznak mohos köveit itt jönnek majd a műúton a szovjet tankok mutatta tán két éve volt cseh ügyvéd nagybátyám így-úgy várta őket el is vitték a cseh-magyart örökre a vasúti töltésen gyalogoltunk szekercének feltételes megálló de vonat persze nem járt arra régen hiába hogy a hegy alatt sötétben a házak kertek most is ismerősek tavalyelőtt az aljban még barackot meg cigányalmát szedtem hézserék montszagú elhagyott présháza mellett akkor megvoltak még a szűk-teraszos szőlők majd nemsokára letarolják a borházhoz meredek dombos-árkos sziklás út vitt fel jobb kéztől a forrás odajártunk tarajos götte lakta valahányszor a sólyomkőre mentünk hollandiai néném ment előttem a kaptatókon négykézlábra állt nagy fara volt feszült a szoknya rajta most lenről láttam sötét volt a kötömb komor november végi ég mögötte rakasz felett mégis világitott a füzesen keresztül a tiszához idejártunk a fahídhöz fürödni két csonk maradt csak kétfelől belőle ott volt a csónak a szárazra húzva a túlsó parton senki-földje-puszta

---

Tóth Krisztina

ÉVSZAKOK ZSOLTÁRA

A nyolcvanéves Lator Lászlónak

Lassított visszanezett forgó bicikliküllő-íriszével
erdőkön gördülő földeken túli kék jel

ezer esztendő is csak rövid vigyázása egy éjnek
futó patakok és szavak alatti ének

ez volt a tavasz és mostmár mindig ez lesz
nem emlékszel és semmit sem feledhetsz

mikor még hegyek se voltak útjaink kezdetén
szemcsés vályogfalat tapogatott a fény

izzadt naptenyerét délben a fűre rakta
ez volt a nyár kerek világ lecsukott szemű arca

egyetlen ijedt pillanat és mostmár mindig ez lesz
nem emlékszel és semmit sem feledhetsz

vagy a meztelen szárú ősz a kéményben baglyot találtak
és visszaszállt a füst szaga tarlónak és halálnak

emberek jöttek-mentek nyitva hagyták az ajtót
kezeink munkáit igazgassad harang szólt

az a kihűlő kályha lett az ősz és mostmár mindig ez lesz
nem emlékszel és semmit sem feledhetsz

pillákra ült a dér árkokba megfagyott hó
minden dolgunk között vakon rohanni volt jó

huzatos hajlékunkba megtérni fogvacogva
tebened fáztunk eleitől fogva.

Rába György

PÓTAPA

Aki apaszerepbe nőtt
és délután meg délelőtt
s este álmában is talán
lévén félárva túl korán
tetőt fedélt alakított
anyja életének botot
amikor már nem volt kinek
támaszra vágyót keresett
kislányt a nők közt néhanap
fiút pótapán kapva kap
a szerep amit gyakorolt
bőrébe gesztusába forrt
barát felnőtt mégis sokallt
amit nyújtott feléje kart
igenlő válaszul azonban
haszontalant vélt a hozomban

KÉSEI PANORÁMA

Sörényem egyre gyérül
de folyton tanulok
pedzve vénség hegyéről
erre mindig van ok
akinek lába botlik
nem mondja ő zseni
noha győzködté Ottlik
folyvást jelentse ki
olvasni klasszikust
kell neki szemüveg
a feladatra most
a voltnál élesebb
immár jobban örül
ha tehetségre vall
a személye körül
egy újabb fiatal
s ha föllibben egy szoknya

pillantása előtt
 a szemét félrekapja
 ne szidják leskelőt
 nem akar kapni már
 csak adni adni még
 jobban tegnapinál
 úgy érzi életét
 s példája így se másol
 Rembrandt önképei
 kudarc bár ma se másról
 titkot kibontani

Tózsér Árpád

A NAPLÓ NAPLÓJA

Jegyzetek 1996-ból

Pozsony, 1996. január 1.

„I duše souloží” (A lelkek is közöszülnek) – mondja valamelyik versében Holan. Goethe 1823-ban (Petőfi születésének évében) hetvennégy éves, s nősülni akar. Barátjával, Karl August herceggel megkéreti a tizenkilenc éves Ulrikét. Jókai is pontosan hetvennégy, mikor 1899-ben nemcsak akar, hanem meg is nősül (másodszor!): feleségül veszi a húszéves Nagy Bellát. (Petőfi ekkor már ötven éve halott, nem mondhatja neki, amit annak idején Laborfalvy Rózáról rikoltott a fülébe: „*Ilyen nőt nem szabad elvenned, vagy különben sohase fogok veled kezelt!*”) Schopenhauer szerint idős korban, „...*a nemi ösztön kialvása után az élet igazi magva már elfogyott, csak a héja marad meg... az élet olyan komédiához hasonlít, amelyet emberek kezdtek el, s aztán emberi ruhába öltöztetett automaták játsszanak végig*”. De úgy látszik, vannak kivételek. Csütörtökön és pénteken az *Irodalmi Szemlé*ben járt V., de csak egy félórásckát maradt közöttünk. Mondani ugyan azt mondta, hogy a (megszűnőben levő) *Szemle* ügyéről akar tárgyalni velünk, de ha tárgyalt, akkor csak P.-vel tárgyalt, szinte egész idő alatt vele volt. Azt hiszem, tulajdonképpen irigylem őket. V. 54, P. 25 éves. Az új esztendő első napján azt kívánom magamnak, hogy én sem emberi ruhába öltöztetett automataként játsszam végig a maradék életemet. – A *Szemle* ügye: április 1-jén lejár a második (kétéves) főszerkesztői megbízatásom. Nem csinálom tovább a lapot. Pénz nélkül nem lehet a (nehezen kiküzdött) színvonalat tartani. Marad az egyetem meg az ÖT ÖTÖD befejezése. (Szerénytelenül azt tervezem, hogy az 1979-es GENEZIS c. kötetem után megírom a virtuális Pentateuchusom maradék négy kötetét is. Ehhez persze még Goethe és Jókai hetvennégy éve is kevés lenne.)

Január 10.

Állítólag Nabokov (vagy Brodskij?) mondta: Tolsztojjal és Dosztojevszkijjal a háttérben még Amerikában is könnyű orosz írónak lenni. A mai világirodalomban a Nyugaton is ismert világirodalmi vagy mitológiai háttér nélkül nagyon nehéz a kis népek író-

jának talpra állni. Jelenértelmező múltként Kavafisz számára is ott volt az egész antik görögség, az írek számára a kelta mitológia, de még akár a finnek számára is ott van a KALEVALA, de mi értelmezi a magyar s egyáltalán a közép-európai népek íróit? (Mészöly is felveti valahol ezt a kérdést MÓRICZS ERDÉLY-E és az Erdélyt értelmezni nem tudó Thomas Mann-nal kapcsolatban.) Pedig Lönnrot Illés idején talán még egy közép-európai KALEVALÁ-t is össze lehetett volna grümdolni. Csak egy író Bartók Béla kellett volna hozzá, aki a közép-európai eredeti szövegfolklor – mint Bartók száz évvel később a közép-európai népzene – szintézisbe, akár eposzi keretekbe fogta volna. Ehelyett mindenki nemzeti műeposzokat gyártott. S volt, aki a kreációját eredeti középkori alkotásnak adta ki (mint a cseh Václav Hanka), s volt, aki, miután a magyar naiv eposzt rossz helyen kereste, megelégedett az anakronisztikus magyar bárd címével, mint Arany János. De világirodalmi *tertium comparationis* már egyiknek az eposzaiból sem lett. (Illetve a skót Macphersonnak sikerült a lehetetlen: a szintén hamisítvány OSSZIÁN rangja és ismertsége ma szinte az ODÜSZEIA-éval vetekszik. Ideje volna persze az OSSZIÁN minősítését fölülvizsgálni: vajon a posztmodern mintha-szövegek, palimpszesztusok korában is hamisítványnak tűnik még e mű?) Hogy a közép-európai szövegfolklor mennyire összetartozik, s benne a különböző balladaszövegek és hősi énekek mennyire komplementáris viszonyban állnak egymással, azt a szlovák és magyar betyárballadák, de mondjuk akár a szerb és magyar Hunyadi-énekek tanulmányozása közben éreztem nagyon. Persze nagy fájdalomra inkább csak úgy, hogy ami a magyar történetekből hiányzik, azt a szlovák vagy szerb szövegekből sokszor ki lehet egészíteni.

Január 14.

Egy tavalyi *Ést* böngészek. Krausz Tivadar Canterbury Anselm könyvéről (MIÉRT LETT ISTEN EMBERRÉ) elmélkedik. A cikk olvasása közben jön a gondolatom: a skolasztika Atya-Fiú-Szentlélek triumvirátusa akár Hegel tézis-antitézis-szintézis triádájával is párhuzamba állítható. Az Atya a lét (a világmindenség), ebből alakul ki a Fiú (az emberré lett Isten), a Szentlélek pedig mintegy összefoglalja az Atya alapminőségét és azokat a plusz-minőségeket, amelyek a Fiú (az Ember) szabad akaratából következnek, s így jön létre az anyagi világ átszellemített, mintegy krisztianizált formája. (Amelyet pedig talán Teilhard de Chardin „Krisztogenezisével” lehetne összefüggésbe hozni.) Anselmus a pályája elején a normandiai Bec-kolostorban tanárkodik, később canterburyi érsek, Szent Ágoston követője. „Az Isten az emberi képzelet önmeghaladási képességéből nem következik, hanem azzal bizonyítódik” – mondja. – Kész vers ez az egész Anselmus-sztori: fizika és metafizika a nyelv szekvenciáiban. – Az asztalon, a zörgő *És* alatt Marno János: FELLEGJÁRÁS c. kötete, kinyitva a GÓNGORA-JÁTÉK c. versnél: „...sötét alapon világos / epizód, mit később felőröl, magába nyel az egy- / házi papír, mire don Luis szakít a mesével, kép- / zelőerejét közvetlenül a képhez (fehér folt) köti, / tanulmányozza mintegy a szellemi vadont”.

Tegnap Léván voltam, Cs. Gáborral. Az Együttélés hívott meg bennünket a szabadegyetemükre. Érdekes értelmiségi társaság, úgy elmélkednek, elmélyedve, magukon és a szellem (a lélek) dolgain, mint régen a kongregációkban. Az előadásom címe *A magyar irodalom 1100 éve* volt. Ezt az abszurd feladatot másfél órában csak úgy lehetett megoldani, hogy megpróbáltam a tengert egy-két hullámára redukálni. A hívószavaim Németh László, Mészöly Miklós és Weöres Sándor néhány, a magyar irodalom karakterére vonatkozó gondolata, így az „*agonizáló irodalom*”, a „*bujkáló egzisztencializmus és mazochizmus*” és a „*három veréb hat szemmel*” volt.

Január 20.

Tanárként és szerkesztőként is megtalálták hát. Tegnap a Professzorok Házában (Pesten), kb. ötven egyetemi és középiskolai tanárral együtt *Pro renovanda cultura Hungariae*-díjas lettem. Glatz Ferenc kezéből vettük át az okleveleket. Én meg közben arra gondoltam, amire ilyenkor általában gondolni szoktam: Minden kitüntetés: megnevezés, kísérlet arra, hogy bepecsételjük az embert a nevébe. Fityiszt neked, Ferikém, az én nevem nem ér. Én nem vagyok sem Monsieur Tanár, sem Monsieur Szerkesztő, sem Monsieur Teste. Az én rendszerem, akárcsak Valéryé, a Rendszer Hiánya. – A szünetben Kiss Gy. Csabával tervezgettünk: Pesten már tekintélyes számú bohemista létezik, ideje lenne intézményes keretbe fogni a munkájukat. Mondjuk a Közép-európai Intézet mellett afféle Café de Bohème-et létrehozni. Egy Holan-összes lehetne az első kiadványunk.

Egyébként én már csütörtökön Pesten voltam, a Szlovák Intézet (persze tkp. a *Kalligram*) Mészöly Miklós 75. születésnapját ünnepelte. Ott volt szinte mindenki, aki számíthat valamit a jelenkori magyar irodalomban. Mészöly egyetemes tekintély. Ahogy a művei stílusa és jelentése elképesztően gazdagon rétegelt (kár, hogy a kritika e rétegekből sokat úgyszólván parlagon hagy, csak azért, mert könnyen kiderülne, hogy az író bizony nemcsak Camus egzisztencializmusát és az *Újhold* objektív-korrelatívját, de az avantgárd és a népi iskolák eredményeit is bedolgozta műveibe), úgy a baráti köre és közönsége is sokrétű. Csak azokat sorolom, akikkel szót is váltottam: Esterházy Péter, Tolnai Ottó, Varga Lajos Márton, Pomogáts Béla, Balla Zsófia, Koczkás Sándor, Hege-dős Mara, Mészáros Sándor, Darvasi László, Somlyó György, Mányoki Endre. Ez a névsor már magában is elég tarka, pedig csak töredéke a jelenvoltaknak. – Én a sokadalomban mindig kétségbeejtően magányosnak érzem magam, nem tudok találkozni az emberekkel. Valahogy úgy vagyok egyedül, mint a Tandori-vers hőse: „*Volt egy idő, mikor / velem is bárki / találkozhatott, akár minden nap, / mint a faluból kifelé menet a cigánnyal, / megkérdezhetette, hová méz, cigány – / Most már tudom, / ezeknek a dolgoknak vége.*” Vagy a teremtés kezdetétől együtt vagyok valakivel, vagy reménytelen a találkozásunk. S az esik a leginkább nehezemre, ha valakivel ennek ellenére is beszélgetnem kell. A könyveim között soha nem érzem ezt a nyomasztó idegenséget, a halott vagy személyesen jelen nem levő szerzőkkel válogatás nélkül tudok találkozni.

Február 4.

Úristen, már február 4. 7-én kezdődik a tanítás. De tulajdonképpen már várom. Hiányzik az íráshoz a külső stimuláció. Nem mintha nem írnék: meghalt Brodskij (56 éves volt, öt évvel máris túléltem), s napok óta két versének a fordításával gyötörődöm (APÁM EMLÉKÉNEK, ANNA AHMATOVA SZÁZ ÉVÉRE), ez lesz az én Brodskij-nekrológom. A két vers egyike erősen kötött, jambikus és kereszttrímes, a másik lazább, de a lazán kötött vers fordítása is kegyetlen, verítékes munka. „*Te megtaláltad a beszéd adományát*” – írja az utód Brodskij az előd Ahmatováról, s írhatta volna akár saját magáról is. A szovjet *epepe* nyelvtelenségében ő is megtalálta az érvényes versbeszéd adományát, kérdés, hogy ami a nyelvtelenségben eredeti nyelvnek számított, mennyire eredeti a világirodalom nagy nyelvi tolongásában. Ez a két vers, amit fordítok, nemigen tűnik túlságosan újszerűnek. Olyan jó versek, amilyenek a világlírásban ezrével találhatók. S tulajdonképpen az egész (válogatott) kötet ilyen: BOG SZOCHRANYAJET VSZJO (AZ ISTEN MINDENT MEGŐRIZ), Moszkva, 1992. Majd meglátjuk, megőrzi-e Brodskij verseit is. Mi zavar bennük leginkább? Induljak ki magamból: meghalt Cs. Miki, kedves diákkori cimborám,

szellemi és mulatótársam (tüdő- és agyrákja volt, kimondani is borzalom, eddig nem is tudtam, hogy agyrák is létezik), s én a megrendülés első hullámában verset kezdtem írni Cs. M.-ről. S azóta már Everymannél és a kísérőinél, a Szerelemnél, a Szépségnél, az Erőnél, a Jóságnál, a Bűnbánatnál és a Barátságánál tartok, s a vers előbb-utóbb le fog válni a személyes „referenciáról”, s isten tudja, hogy végül is miről fog szólni. Azaz a nyelvet hagyni kell élni. A vers „ősoka” a költő személyes (vagy személytelen) élménye, valahogy úgy, ahogy a deisták elképzelésében a teremtés kezdete Isten, de később már a vers is s a világ is a saját törvényei szerint alakul. Nos, Brodskij gyakran leragad az „ősoknál”, nem hagyja érvényesülni a nyelv, a formálás törvényeit. – Este van, pihenésképpen az ESTI KORNÉL-t olvasom. Kosztolányi fogalmazza meg szabatosan számomra azt a misztikát is, amellyel a csecsemő- és kisgyerekkoromra, az eszmélkedésem előtti életemre tekintek (s tekint, gondolom, mindenki). Erről az egy-két, esetleg három-négy évről tkp. semmit sem tudhatunk biztosan, csak *elhiszük* róla, amit a családi legendák megőriztek. Ezt a hitet nevezi Kosztolányi nemes egyszerűséggel „*csecsemőkori ősemberi homály*”-nak.

Február 8.

Téma. Harmincéves koráig nevelkedett – Parsifalként – a tudatlanság erdejében. Harmincéves koráig röpködtek körötte sejtelmes, jelentéstelen pillangókként az „Excalibur”-, a „középrím”-, az „Olifant”- és a „Cosi fan tutte”-féle szavak, nevek, kifejezések, de mikor harmincéves korában ismerkedni kezdett az igazi tudás, a lovagi-polgári lét fogalmaival, ez az ismerkedés sem úgy történt, hogy... beült egy operába, hanem csak úgy, hogy a számára ismeretlen fogalmakat kikereste a lexikonokban. De még így is csodálatos, mesés, ismeretlen birodalom nyílt meg előtte. S most már őszintén sajnálta, hogy Herzelojde szülte, meggyűlölte a származását.

Február 11.

A rádió *Édes anyanyelvünk*jében Tolcsvay Nagy Gábor beszél. Azt mondja, hogy az „unokáz” neologizmus kedveskedő, családias tartalmú kifejezés. Nem biztos! Aki *zsidózik*, aki valakit *megruház*, aki *anyázik*, az nem éppen kedveskedő, nem családias tartalmú tettet végez. Szűz Máriáról és mondjuk a nővérünkről vagy húgunkról sem szoktuk mondani, hogy *lebabázott*, hanem csak azt, hogy megszült. Továbbá: a kislány, ha *babázik*, akkor csak játék babával játszik, ha valóságos babát bíznak rá, már nem „babázik”, hanem komoly munkát végez. Folytassam? Az *-áz*, *-éz*, *-ázik*, *-ézik* végű, főnévből képzett igékkel bizony legtöbbször olyan cselekvést jelölünk, amely a főnév alaprendeltetéséhez viszonyítva másodlagos és negatív tartalmú. Az *unokáz* új szót valószínűleg azoknak a fiatal vagy fiatalos nagymamáknak köszönhetjük, akik sokszor már rühellik is a *nagymama* szót, mondván, hogy öregíti őket, s unokáikkal, a *nagymama*, *nagyanya* élményétől megfosztva őket, *nagyanynak*, *nagyinak*, *maminak* vagy isten tudja, minek szólíttatják magukat. Ezek a fura „örökfruska” (vagy magukat annak kendőző) nagymamák már nem tudnak az unokáikhoz a nagymama természetes szeretetével közeledni, ők, ha gondjaikra bízzák az unokáikat, már csak „unokáznak”. Velünk, tegnapi és tegnapelőtti unokákkal a nagyanyáink és nagymamáink még nem „unokáztak”, szerettek, babusgattak vagy szűtyongattak, dicsértek vagy szidtak bennünket, de sosem voltunk számukra teher.

J. nagybátyám leánya mondja (Palóccországban) az apjáról: Tudod, ő a halála előtt egy kicsit már *megcsábult*. Azaz megzavarodott a tudata. Vajon ki csábítja el azt, aki *megcsá-*

bul? A Gonosz?, a Sátán?, a Sötétség Királya? Gyakorolgotam reggelente magam is e végső manicheizmust: a fürdőszoba tükreből rendre egy ősz, szétszórt hajú, szétesett arcú vénember néz vissza rám. Egy *megcsábult* Lear király.

Június 1.

Rimay János jegyezte föl Balassiról, hogy életének két nagy vétke volt: az „ira” és a „luxuria”. Azt hiszem, ezt rólam is feljegyezhetné majd egykor valaki. Tegnap Dióspatonyból jöttem hazafelé kocsival (Koncsol Laci hatvanadik születésnapját ünnepeltük), s itt, a blokkunk előtt egy tizenkét-tizenhárom éves taknyos szándékosan a kocsim elé fordult a biciklijével, s mikor hirtelen lefékeztem, beröhhögött az ablakomon, s megismételte a produkcióját. Erre kiugrottam a kocsiból, egyik kezemmel elkaptam a biciklis kis betyár kormányát (erről jut eszembe: a „betyár” eredeti – szerb – jelentése „suhanc”, „legényke”), a másik kezemmel meg adtam neki egy nyaklevest. Elkezdett szitkozódni, mindennek elmondott (konkrétan a „buzerant” maradt meg a szitkai közül az emlékezetemben), s nekem már csak fent, az íróasztalomnál jutott eszembe, hogy íme, megint a régi képlet, hagytam magam a haragtól (az *irától*) elragadtatni. S ha mondjuk lerohan az emeletről az apja, verekedhettem volna a semmiért. Ilyen helyzetben nem ütni kellene mindjárt, hanem oda kellett volna hívnom a srácot, s elmondani neki, hogy ha nagyon akarja, valóban elgázolhatom a kocsimmal, próbáljuk ki, melyik a szilárdabb konstrukció: az autó vagy a bicikli. Szóval lukat kellett volna beszélnem a hasába, mert az „ira” engem még mindig bajba kevert. Apropos: Koncsol Laci. Őt bezzeg nem bántja az „ira”. Világéletében szelíd, Juhász Gyulá-s mosolyú fiú volt (anakronizmus!: tulajdonképpen a mostani derűs-bús, hatvanéves szakálla juttatta eszembe Juhász Gyulát, s nem a fiatalkori mosolya), s mégis gyakran gyűlt meg a baja hol ezzel, hol azzal. Legtöbbször a politikai hatalommal. 1985-ben, mikor száműzték az irodalomból, Dióspatonyban kötött ki, s azóta a község krónikása. Ha verekedsz, abba, ha kibékülsz, abba fogsz belehalni. Persze nem mindegy, hogy mikor. Balassit negyvenévesen vitte el az „ira”. A „luxuriáról” majd máskor.

S még mindig ugyanarról. Mármost a hirtelen haragról. Az előbb megint elkezdett reperi az ablakom alatt a múltkori verseny-motorbicikli. Emlékszem, a múlt héten is szinte a tébolyba kergetett, nem tudtam tőle dolgozni. A friss biciklis jelenet indulatában már éppen le akarok a motorosnak kiabálni, hogy menjen a motorját túráztatni a fenébe, de közben megjelennek a rendőrök, s betereleik a motorost a garázsába. Valaki valószínűleg telefonon hívta ki őket. S megint csak jellemző, hogy ez nekem eszembe sem jutott. Az én reakcióm megint a közvetlen beavatkozás terve volt. Az isten csodája, hogy ilyen természettel is megérttem (én is, mint K. L.) a hatvan, sőt hatvanegy évet.

Június 5.

Az első „visegrádi” szövetség 1335-ből való. Pontosan hatszáz évvel azt megelőzően, hogy beleszülettem Közép-Európába, a visegrádi várban megszületett Közép-Európa. Kifejezetten osztrák- és németellenes éllel összeült a magyar, a cseh és a lengyel uralgó, s fontos külkereskedelmi és politikai egyezségeket kötöttek. Ma Visegrád politikai örökségét intézmények hivatottak ápolni, de a kulturális hagyatékára nemigen gondolnak. Pedig az Anjouk és Mátyás idején Visegrád a közép-európai reneszánsznak is központja (mondhatnám: afféle kis Firenzéje) volt. Ha a politikusainknak volna érzékük az ilyesmihez, s legalább annyira kultúraszeretőek volnának, mint a „visegrádi” királyaink voltak (Mátyás szerint például a műveletlen király megkoronázott sza-

már!), akkor Visegrád már rég közép-európai film-, irodalmi és kulturális fesztiválok-tól volna hangos, s évente kiosztanák a legjobb közép-európai irodalmi alkotásoknak, filmeknek stb. mondjuk a Corvin Mátyás-díjat. Ebben a pillanatban egyetlen irodalmi-kulturális esemény kötődik Visegrádhoz: a Kalligram Könyvkiadó Visegrád-sorozata. – S füstölögtünk mindefölött Vöröskő várában, tegnapelőtt, Varga Lajos Márton barátommal, azokban a szünetekben, mikor nem az *Irodalmi Szemle* és IV. Béla leányának, Konstanciának a dolgait vitattuk. (Ez utóbbi építtette ugyanis Vöröskő várát. Vajon mire szolgált egy királylánynak egy vár a cseh–magyar határon?)

Kecskemét, június 9.

A panzió szobája, ahol elszállásoltak, kész szerzetesi cella. A berendezése egy ágy, egy szék és semmi más. S a széken egy fekete táblájú Biblia. Úgy jegyzetek, hogy a szent könyvet kitessekelem a székből, s én ülök a helyére, a könyv a térdemre kerül, s a jegyzetfüzetem a könyvre. De a gondolataim nem szerzetesiek: ide is haldokolni jöttem, szitkozódok halkán az orrom alatt. Tegnap este Szekér Bandiék az író-olvasó találkozó után úgy megtraktáltak (gazdag, disznótoros vacsorával), hogy éjszaka a hasnyálmirigyem megint fellázadt. De az órákig tartó roham egyáltalán nem volt olyan kedélyes, mint ahogy most fogalmazok. Hajnalig ültem a vécén, s felváltva imádkoztam és káromkodtam. A roham szüneteiben a Bibliát olvastam, Jónáshoz többször is visszatértem: „*Kelj fel, menj el Ninivébe ama nagy városba, és prédikáljad abban, amit én néked parancsolok.*” Tegnap egymás szájából kapkodva a szót prédikáltunk, nyolcan, Jónások: Tornai Jóska, Fodor András, Petőcz András, Tóth László, Vörös István, Géczy János, Fűzi László. S miért prédikáltunk? Mire jó, ha az író prédikál, ahelyett, hogy írna? Ha ír, többnyire „*rühelli a prófétaságot*” (Babits), de ha meghívják valahová prófétálni, a nyakát törve rohan. Nem látja, hogy az élőbeszéd akarva, nem akarva állásfoglalásra készíti. A tett, amely még meg sem tevődött, a beszélő szájából kikényszeríti a fiktív végeredményt. Az élőbeszédben valami megelőlegeződik, az írott szó maga a valami. „*Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem*”, mondja az Úr Babits JÓNÁS-ában. Csakhogy az író maga is cselekszik, ha nem is úgy, mint az Úr. Ninive lakója ő, „*ki nem tud különbséget tenni jobb- és balkezek között*”, de teszi a dolgát: ír. Jónás prédikál, megelőlegezi magának a jó és rossz különbségét, s a vélt jó nevében el akarja pusztítani Ninivét. – Kecskemét egyébként semmiképpen sem Ninive, hanem tiszta, élni akaró, törekvő város. A néhány szép szecessziós, mézeskalács palotája között úgy éreztem magam, mintha a pozsonyi Kék templom körül sétálgattam volna. (Azt is Lechner Ödön építtette.) – Holnap reggel vizsgáztatok, már csak az a kérdés, hogyan jutok el ilyen állapotban az egyetemre. Azaz haza. Azaz a Kék templom környékére. (Az egyetem a Kék templom mellett van.) Úgy szeretem Kecskemétet, hogy el nem felejthetem Pozsonyt.

Tatabánya, július 4.

Itt sem voltam még. Az Árpád Szállóban vagyok, reggel hat óra. Itt is pontosan hajnal négykor ébredtem, mint ahogy mostanában otthon szoktam, s nézem a lassan világosodó Gerecse-oldalt, a városra lecsapni készülő bronzturult. Persze Tatabánya mellett, Pestre menet, már számtalanszor elszekereztem, de csak innen, alulról látom, hogy az autósztráda tulajdonképpen magasan a Gerecse-oldalban kanyarog, csaknem a turul karmai között vonaglik, kígyóként. (Eszik vajon a turul kígyót? Vagy az rangján aluli?) Summa summarum: autóból s onnan felülről soha nem tudtam elképzelni, hogy hol szerkeszthetik itt, lent, a füstben és koromban az *Új Forrást*. Most már tudom. Az *Új Forrás* vendége vagyok.

Pozsony, július 26.

Egerszegi Krisztina megint olimpiai aranyat nyert. Mikor tiszteletére a himnuszt játszották, az ő arcán is eljátszódott a mű „művészi terve”, formai-tartalmi történése. Tiszta szomorúság és erő ment át megrendülésbe a szép lányarcon, aztán a finom, de elgömbült vonások megint nyugalomba rendeződtek. Az erős, gyönyörű lány megszületett, növekedett, megrázkódott s végül felmagasodott, mint egy fiatal fa. „Együtt haladt” Kölcsey nagy művével, mint Gadamer Hölderlin EMLÉKEZÉS c. versével az emlékezetes elemzésében.

Augusztus 20.

Rakovszky Zsuzsa: HANGOK. Elképesztően sűrített képiség; itt a trópusokat már-már fogalmaknak, a rendszerüket egy bölcseleti szupernova-robbanás utáni nyelvnek érezzük. De: mintha Kant, valami furcsa reinkarnáció után egy „kiskosztümös frusztrált nőbe” költözött volna, s a „kiskosztümös nő” alulnézetből, egy radikálisan realista lexikájú, de legalább annyira radikálisan bölcseleti struktúrájú nyelven kommentálja izzó és tehetetlen iszonnal, gyűlölettel a környezetét. A személy- és birtokragok lekopása, a tettek, a történések elszemélytelenedése, s mindez mégis személyekhez, afféle personákhoz kötöten: a boncterem hideg emlékdramáit idézik. „Az a szürke, molyos haj lefolyt neki egészen / a derekáig – tőzeglámpban talált menyasszony” – a „haj” végéről hiányzó birtokos „-a” van annyira drámai, mint egy gyilkosság. S az egészet az alig érzékelhető zenei összhangzatok, a sötét, veláris rímek bűvópataka, de még inkább sírokon áthaladó féregjáratai tartják, lazán, össze. Kísérteties költészet. Rakovszky (a név se lehetne találób: a legborzasztóbb betegségekre is vonatkoztatható) posztmodern-realista E. T. A. Hoffmann, versben. Csakhogy Heine olyasmit ír Hoffmannról, hogy egyetlen eszelős sikoly húsz kötetben. Egy idő után Rakovszky sötéten, egyenletesen izzó gyűlölete, iszonyata is unalmas.

Augusztus 23.

A tokaji író táborban (ahová én is hivatalos voltam, csak nem mentem el) Tornai József az írek kapcsán felveti a nyelvváltás problémáját. Kardinális kérdés. Mert ami tegnap még csak a kisebbségi körülmények között vetődött föl, azt most, íme, az európai „fejlődés” veti föl. De az egyértelműen feltett kérdésre nincs egyértelmű válasz, mert az írek ugyan ír nyelven távolról sem jelentenek azt a világirodalomban, amit angol nyelven jelentenek, de akkor mindjárt azt is megkérdezhetjük magunktól, hogy mennyiben ír szerző az ír származású Swift, Joyce, Beckett? Fölöttébb érdekes persze, hogy az a kutyát sem érdekli, hogy mondjuk Joseph Conrad lengyel volt, de azt mindenki tudja, hogy a felsoroltak írek. Van tehát pró és kontra elég, az viszont biztosnak látszik, hogy a magyarok is úgy fogják feladni a nyelvüket, mint Conrad: jeltelenül, észrevétlenül. – A következő kötetem címe az lesz, hogy LEVITICUS, s a nyelvváltás kérdéseit, törvényszerűségeit „levitálja”, lebegi körül.

Nyitra, augusztus 25.

Forum Slovacum – szlovák művészek, vállalkozók és politikusok találkozója Nyitrán. S eláll a lélegzetem, mikor Gašparovičtól, a szlovák nemzetgyűlés elnökétől hallom: *Prezentácia národa je predovšetkým prezentáciou jeho kultúry*. Sajnálom, hogy ez a mondat nem Magyarországon hangzott el. De képzeljük el Horn szájából: *A nemzet bemutatása elsősorban a nemzet kultúrájának a bemutatása*. Ugye, hogy nem megy! A szlovák népből még lehet valami. A magyaroknak egyetlen korszakuk volt, mikor a politikájuk egészen kö-

zel volt a kultúrájukhoz, amikor az előbbi mintegy az utóbbi hatása alatt alakult. Ez volt a reformkor. Ha a szlovákok nem túloznák el sokszor egészen az ostobaságig és sovinizmusig a nacionalizmusukat, napjainkban szintén afféle reformkort élhetnének meg. A „magyar nemzet” ma az önfeladásával prezentálja magát. Pesten politikusok, zenészek, írók egymást előzve hirdetik „kultúrátlanságukat” (értsd: a nemzeti múlt iránti közömbösségüket), esetleg idegen (román, szerb, szlovák, sváb) eredetüket, beteges liberalizmusukat, könnyen emészthetőségüket Európa gyomrában. Noblesse az idegen származást bizonygatni, szégyellje magát, akinek minden felmenője magyar!

Pozsony, augusztus 26.

Margócsy István „nagyon komoly játéka” (értsd: a „NAGYON KOMOLY JÁTÉKOK” c. kritikai gyűjteménye) nagyon komoly kritikák. Bizonyos értelemben Margócsy ma az egyetlen „komoly” magyar kritikus. Ő még látja, amit Goethe látott: „...*a normát magatoknak kell megteremtenetek*”. (Igaz, Goethe a fiatal költőknek mondta ezt, de gondolom, minden írónak üzenté. Nota bene: tőle, Goethétől való a Margócsy-kötet címe is.) M. tudja, hogy ahány norma, annyi játéktér, annyi játéknem, s minden játéknemnek más a szabályzata. (Igaz, őt is megkísérti az uniformis démona, a kötetzáró, egyébként igen fontos, értékes seregszemléjében „*az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról*”, az ún. szó-, illetve mondatköltészetéről beszél, de ítélkezni, hál’ istennek, nem e doktrína szerint ítélkeznek.) Képzeljük el, hogy a futballbíró a futballpályán egyszer csak a rögbi játékszabályai szerint kezdene füttyülni! A mai magyar kritikusok szinte kivétel nélkül a posztmodern játékszabályai szerint füttyülnek, ítélkeznek. Mondjuk Juhász Ferenc játékerén is. Margócsy nem. Ő Parti Nagynak posztmodern füttyülővel füttyül, Juhász Ferencnek a „*vad, lépett asszociációk*” szurrealista sípjával sípol. Következésképpen képes belátni szinte a mai magyar irodalom egész terepét. Pedig csak cirka húsz alkotóról ír. De úgy, hogy írásaiból nyilvánvaló: ő gyakorlatilag a mai magyar irodalomnak nem kettő, hanem húsz fontos játékerét látja. Azt hiszem, ez a szám, a húsz játéktér nagyjából meg is felel a valóságnak. S Margócsyt dicséri, hogy ő mind a húsz játéktéren képes, ha játszani nem is, de sípolni igen.

Szeptember 16.

Atlantában, ahol nemrégén Egerszegi Krisztina az olimpia királynője lett, egy évvel korábban az UNESCO közgyűlése megállapította: a nyelvek száma az utóbbi kétszáz év alatt 12 000-ről 6000-re apadt, tehát éppen 6000-rel csökkent. Akkor újabb kétszáz év múlva a nyelvek száma 0 lesz. Vagy ne legyünk ennyire pesszimisták: 1 lesz. S meg lehet jósolni, hogy Amerika és az Európai Egyesült Államok hathatós segítségével ez az egy nyelv az angol lesz. Ez persze csak elmejáték, de az már egyáltalán nem az, hogy a mai szlovákok és csehek gyakran odalökik az értetlenkedő, nehéz felfogású csehnek vagy szlováknak: *Čo si, Mad'ar?* (Mi az, magyar vagy?) Aminek a jelentése kb. annyi, hogy mi az, te ennyire balfácán, ennyire hülye vagy? Németországban, ha az idegen a német nyelvvél próbálkozik, s észreveszik rajta, hogy nem Wartburgban született (azért jutott eszembe éppen Wartburg, mert Luther tudvalevően ott fordította németre az Új-szövetséget, megvetve ezzel a mai irodalmi németiség alapjait; ma persze számunkra itt, Közép-Európában Wartburg az ismert füstölő autófajtát jelenti, a német irodalmi nyelv tehát egy Wartburgban született; elnézést az olcsó szóviccért!), szóval Németországban a németek a németül szerencsétlenkedőhöz már ma is angolul szólnak vissza. (Kukorelly Bandi közlése.) Az európai polgár hamarosan így fog kedveskedni a nehéz felfogású másik európai polgárnak: Mi az, te ennyire német (esetleg: ennyire francia)

vagy?! Lesznek azért makacs ellenállók, akik *dafke* az anyanyelvükön beszélnek majd, megint mások az emlékeikben (mitológiájukban, történelmi-irodalmi hagyományaikban) lesznek olaszok vagy spanyolok (mint ahogy most az írek írek vagy a zsidók zsidók), de a nyelv-nemzetek és az emlék-nemzetek mellett a legtöbb mai nép akkor már zéró-tudatú „nemzet” lesz: az anyanyelvi emlékeit elfeledi, az angol nyelv emlékeit, tudatát, gyakorlatát meg még nem sajátítja el.

Szeptember 22.

Reggeltől esik az eső, az eltorzult arcú ég talán a szegény Mikola Anikót siratja. Ma reggel, hatkor meghalt. Hat évig küzdött a rákkal. Tehetséges és tiszta ember, jó költő volt. Életében több figyelmet érdemelt volna, halálában országos kegyeletet érdemelne. Siratja az ég, a tenger, a szél, a folyók, egyszóval a természet, amelyet annyira szeretett, amelyből kicsit Saint-John Perse-es, kicsit kecsua indiános, de mindenképpen sajátos, jó költészetet teremtett.

Szeptember 23.

Olasz Sándor elküldte tegnap a *Tiszatáj* Baka-számát. A szegedi Baka István is kétségkívül nagy költő volt. Őt is a kozmikus rettegés tette azzá, akárcsak a pozsonyi Mikola Anikót, de ki ismerte egyiket is, másikat is! Baka István koporsójánál és életművénél meglepően sokan tisztelegnek, de, sértés ne essék, inkább csak a kritikusok „második vonala”. Igaz, a parentálók között Balassa Péter is ott van, de ő meg csak a költő prózájáról ír. Persze ez nem Bakát, hanem a mai magyar kritikát minősíti. Baka Shakespeare és Vörösmarty neveltje, s a mai magyar kritikusoknak sem Shakespeare, sem Vörösmarty nem kell. Mit nekik Hekuba! De: s ők Hekubának!

Október 4.

Tegnap Mészöly Miklóssal jártam a várost. Végül a Fehér Lóban kötöttünk ki, a Lakatos utcában. (Itt lakott réges-régen Müller bácsi, a szabóm, ő mesélte, hogy a házuk valaha szálloda volt, és úgy hívták, hogy Fehér Ló, azóta Fehér Lónak hívok a Lakatos utcában egy borozót, függetlenül attól, hogy eredetileg minek hívták, s most minek hívják.) Szóval elmondtam Miklósnak, hogy nagyon könnyen meglehet, abban a Fehér Lóban ülünk, amelyben a VÖRÖS POSTAKOCSI Alvinczy Eduárdja szokott megszállni Bécsből hazatérőben. Miklós meg arról mesélt, hogy a nyelvek dallama, zeneisége sokszor makacsabban őrzi az eredeti tartalmakat, mint maga a jelentés, s hogy ennek a nyelvzenei narrációnak Krúdy volt az utolérhetetlen mestere. Kimentünk a Dévényi várhoz is, de a várdombot már egyedül másztam meg. Miklós panaszkodott, hogy szédül, séta közben meg-megtántorodott, kapkodta a levegőt. Leült a vár alatt egy padra. Mikor visszatértem hozzá, összeszorult a torkom: felváltva néztem a meredek domb tetején a várromot és az egykor szálfatermetű, de most roskadtan ülő nagy író. Két monumentum romokban. Mind a kettő majesztatikus-komor látvány volt.

Én meg holnapután hatvanegy éves vagyok. S én is elég romos, vacak állapotban. De ki a mi korunkban az öreg? Az antik és a reneszánsz a nyolcvanévest tartja öregnek. Mi több: Szophoklész már a nyolcvanas éveinek a vége felé jár, mikor a fiai gondnokság alá akarják helyezni, mert, úgymond, már öreg. Lear is annyi, mikor felosztja a lányai közt a birodalmát, s azok kiűzik a viharba („*Valóban, én bohókás, / Gyarló öreg vagyok, már nyolcvanéves, / Sőt több is annál*”). A XIX. században a hatvanéveseket tartják

aggastyánoknak, s azok is. Vörösmarty, Arany rá a példa. Minden kornak megvan a maga öregségképe. A mi korunknak nincs. Ma senki sem öreg. Csak töppedünk fiatalon, mint télen a fán maradt alma.

Október 19.

Tegnap Pesten voltam, a Déry-díj átadásán. Hitetlenkedve néztem magamra, hogy ott vagyok. Újabban már aszerint tagolódik az időm, hogy hová *nem* megyek el. Réz Pál, a kuratórium elnöke kezéből vettem át a díjat. Találkoztam még Ilia Miskával, Füzi Laccival, Kányádi Sándorral, Borbély Szilárdal, Utassy Jósikával, Gergely Ágnessel, Bán Zoltán Andrással, Szepesi Attilával. Láttam, messziről, Szabó Magdát, Tóth Krisztinát, ott kellett volna lennie Rába Györgynek is, őt nem láttam. Beszédes névsor. Jó hangulatban, egészségesen gyalogoltam vissza a Mészáros utcai Jogvédőből Pestre. A Lánc-híd kész szabadtéri múzeum, Pest kis Párizs, önérzetesen tisztelegtem Széchenyi és Deák Ferenc szobra előtt, felmutattam nekik a Déry-díjamat, úgy láttam, jóváhagyóan bólintottak.

November 17.

Holnapután Pozsonyba látogat Kis Pintér Imre és Bertók Laci, két fontos ember. A Magyar Intézet vendégei lesznek. Bertók kihagyásos módszerét kezdetben manírnak érzetem, eltartott egy ideig, míg rájöttem, hogy a kihagyások a bertóki versben nem ornamentika, hanem a lélegzet megtorpanásai, a versfilogenézis új és új ágkezdeményei, míg végül felsejlik a szövegben valami irritáló, nyugtalanító egzisztenciális gyökér- és viszonylatrendszer, a végső emberi mélystruktúra. Kis Pintér Imrének itt van a polcomon az 1979-ben kiadott HELYZETJELENTÉS-e. Méltatlanul elhallgatott kritikagyűjtemény. Amit KPI húsz évvel ezelőtt leírt, általában ma is érvényes. Főleg a fiatal Esterházyról és Nádasról mondott fontos dolgokat, de a Mészöly-portréja is állja az idő próbáját. – Kis Pintér Imre nevét egyszer a *Szemlében Kis Péntek Imrének* írtuk. Most meg a Magyar Intézet meghívóján azt látom, hogy: *Kis Péter Imre*. Szegény Imre, nincs szerencséje velünk. De végre bemutatkozhat, ő maga mondhatja el a pozsonyiaknak, hogyan hívják.

Az irodalmi tévedések makacs dolgok. A szlovák tévedések még annál is makacsabbak. Duray hírheht KUTYASZORÍTÓ-jának a címét minden szlovák ismeri, idézik unos-untalan, de Psi OBOJOK-ként (KUTYANYAKÖRV). Nem értették a „kutyaszorító” szót, s csináltak belőle nyakörvet. S most már hiába magyarázom szlovák barátaimnak a cím eredeti jelentését, a kutyaszorító nyakörv marad. Vladimír Mináč, az emlékezetes (de inkább rossz emléké) TU ŽIJE NÁROD (NEMZET ÉL ITT) c. történelmi esszéjében ilyen abszurdumot ad Kossuth szájába: „*Az arisztokráciának kell minden hatalmat a kezébe vennie.*” Mikor az író SÚVISLOSTI (ÖSSZEFÜGGÉSEK) c. kötetét fordítottam (benne a TU ŽIJE NÁROD-OT is), kénytelen voltam a mondatot kihagyni, mert a kérésemre már két-három pesti történész is (például Szabad György) nyomozta az idézet magyar eredetijét, de még csak hasonló Kossuth-szöveget sem találtak. Van a szlovákoknak egy erre a helyzetre illő szólásuk: *Jedna baba povedala* (Egy vénasszony azt mondta). A szólás tulajdonképpeni jelentése: *hiteltelen pletyka*. Mináč a Kossuth-kortárs szlovák politikustól, Marko Daxnertől vette át a jeles mondatot, Daxner meg állítólag a saját fülével hallotta, magától Kossuthtól. Ellenőrizni a kijelentés hitelét lehetetlen. De ha a szlovák irodalomban valamit két olyan abszolút szlovák tekintély állít, mint Daxner és Mináč, akkor az igazabb, mint a valóság. A szlovák írástudók nem ellenőrzik egymást, szlovák kritika és

önkritika alig van, hiányzik a visszajelző nyilvánosság, következésképpen ami egyszer papírra kerül, az az idők végezetéig úgy marad. KPI azzal vigasztalódhat, hogy nem a szlovákok keresztelték el Kis Péter Imrének, mert akkor ötven keresztlevéllel sem tudná visszacsinálni a dolgot.

Milan Kundera írja a *Népszabadságban* (1996. nov. 6.), hogy az egykori kommunista országok jelentős művész-író emigránsai mind kint maradtak: Miłosz, Kolakowski, Brandy, Szinyavszkij, Zinovjev, Brodskij, Forman, Škvorecký, Lustig, Lihm. Érdekes, magyart nem említ. – Az 1975-ben Franciaországba emigráló cseh Kundera ma már francia írónak számít, franciául ír. Hozzá fogható világhírű, idegen nyelven író magyar emigránsról nem tudok. (Fejtő Ferenc, Gaspar Lorand messze vannak a világhírnévtől.) Kundera azt mondja: csehül beszélni és írni számára annyit jelent, mint nyelvi automatizmusokra bízni magát, ha csehül ír, valóban a nyelv ír helyette (ahogy a posztmodernnek mondják), a lelke csak plusz töltés. Franciául mindenért meg kell küzdenie. Nem kényelmesítik el az automatizmusok. – A magyarok feltehetően lustábbak, mint a csehek, nem akarózik nekik küzdeni.

November 20.

Zs. Nagy Lajos születésnapját ünnepeljük a Szlovák Írószövetség épületében. Ágh Pista beszél (tegnap jött, feleségestül, én hoztam be az állomásról). Kész panegirikust mond a hatvanéves Lajosról (aki közben már hatvanegy éves is elvan). Én is dicsérem, mi más tehetnék, születésnap ünnepségén nem emlegethetem az alkoholizmusát, a széthulló egyéniségét. Arról a korszakáról beszélek, amikor egy sajátos ironikus versbeszédet teremtett a tájainkon (a hatvanas évek második felében), jócskán megelőzve ezzel a szlovákiai magyar „iródiásokat” (Hizsnyai Zoliékat) s a pesti posztmodern ironikus-parodisztikus-alulstilizált iskolákat is.

Az Írószövetség épületéből felvonultunk a Magyar Kultúra Intézetébe, ahol a *Kortárs* szerkesztői vártak ránk. (Az Intézet sorra be akarja mutatni, nagyon helyesen, a fontosabb magyarországi irodalmi lapokat.) Itt volt Kis Pintér Imre, Bertók László (ez utóbbi valószínűleg mint *Kortárs*-szerző), Ambrus Lajos és Tárnok Zoltán. Bertók volt a legrokonszenvesebb közöttük. Medveember, de kisugárzik a hatalmas melléből a szíve. Többnyire hagyományos grammatikájú, azaz nem „kihagyásos” szonettek olvasott föl, igazolva a korábbi róla szóló bejegyzéseimet: a végső emberi mélystruktúra ezekből a szövegekből is felsejlett. KPI „élőben” halványabb, mint az írásaiban. Füst Milánról, Adyról mondott érdekes dolgokat. Ő is boton jár, mint ahogy Nagy László vagy ahogy a lengyel Zbigniew Herbert jár. („*Árok parton járok mindig, / billegőhöz csak ez illik*”, mondta magáról N. Laci.) Fél kilenckor már itthon voltam. Nem volt, ami ott tartson.

November 30.

Meghalt Vladimír Mináč. (Nem most, kb. egy hete.) Írnom kellene róla, az utolsó XIX. századi szlovák írótól illene elbúcsúznom. Kemény pánszláv volt. Élő anakronizmus a múlt századból. Rajta mérhettük le, milyen lehetett Hurban, Štúr, Daxner, Škultéty (a XIX. század indulatos szlovák nemzetébresztői). Mikor Božena Němcová, a nagy cseh író *anno* beutazta az egykor még magyar Felvidéket, Samo Chalupkáról (a hatalmas szál protestáns papról és költőről) azt jegyezte föl, hogy az ilyen, egyszerre medve és lovag férfiak Csehországban már rég kihaltak. Ilyen ember volt Mináč is. Nagydarab férfi és lovag. De a magyarokkal szemben nem tudott lovag lenni. Még ha nők voltak

az illetők, akkor sem. A második felesége magyar volt. Legalább harminc évvel fiatalabb nála. Mikor az író egyik könyvét fordítottam, többször jártam a lakásukon. Egyszer, az előszobában várakozva, láttam a félig nyitott ajtón keresztül, hogy Minác egy széken ül, két lába lavórban, a szép fiatal felesége meg előtte térdel, és mossa a lábát. A Minácét.

December 30.

Naplót írok, tehát dokumentálni akarok valamit. De mit? Bizonyos külső és belső (lelki) történéseket. Lehetséges ez egyáltalán? A dokumentum: hiteles tárgyi bizonyíték. Lehet az írás hiteles tárgyi bizonyíték? Mire a toll a tárgyhöz ér, már csak a szerzőnek a tárgyról való gondolatait, előítéleteit képes bizonyítani. A (viszonylag) hiteles napló az írásnak az a formája volna, amely együtt történe a dokumentálandó történéssel. Ehhez a szerzőnek előre ismernie kellene a történet előzetes forgatókönyvét, a még meg nem cselekedett cselekvés eredményét stb. De a tett és eredménye nem előzheti meg a tettet, az élet forgatókönyvét, ha volna ilyen, az élet pillanatonként hagyná cserben stb. A napló tehát (akárcsak az ún. realista epika) mint olyan: lehetetlen. A tárgyi történet és az írás története között mindig is lesz időbeli eltérés, amely kitéríti a dokumentumot a hiteléből. (Arról nem is szólva, hogy ez az eltérés az olvasónemzedékek, az irodalomtörténet idejében mennyire megnőhet, az olló mennyire kinyíllhat. „Egy bölcséleti tan kezdetben a világmindenség valószínű leírása; múltnak az évek, s már csak egy fejezet – ha ugyan nem csak egy bekezdés vagy egy név – a filozófia történetében” – írja J. L. Borges a PIERRE MÉNARD, A „DON QUIJOTE” SZERZŐJE C. elbeszélésében. Borges fiktív szerzője a huszadik században úgy ír meg egy új DON QUIJOTE-t, hogy szóról szóra lemásolja Cervantes XVII. századi művének néhány fejezetét. Tudja ugyanis, hogy az ő korában ugyanazokat a kijelentéseket és tárgyakat teljesen másként, más jelentéssel olvassák majd, mint ahogy Cervantes idejében olvasták.) – A napló is csak az egykori tények, történések s a kvázi egykorú feljegyzések másként olvasása. A mai napló a tegnapi napló mai olvasata, a napló naplója.

December 31.

Még mindig az óévben vagyunk. Két képzelte idődimenzió (óév, újév) közé mi, emberek még határvonalat is tudunk képzelni: Szilvesztert. Az év utolsó napján, képzelte időben Rilket olvasok: „Mert a halált mi látjuk csak. Az állat / szabad, a vég mindig mögötte van.” Az ember nem az értelmével és az érzelmi életével több az állatnál, hanem a képzeletével. (Bizonyos kezdetleges értelme és érzelmi élete az állatnak is van, de képzelete semmilyen sincs, ezért „szabad”, ezért van a halál mindig „mögötte”). S Nietzsche pontosan erről a kiterjedésünkről, a képzeletről mondott le (sajnos, mindnyájunk nevében és sokak meggyőződésétől támogatva), mikor kijelentette: az Isten meghalt. Azt hitte, ezzel győzött (a metafizika fölött), holott vesztett. Elvesztette az emberi képzelet végtelenségének és mindenhatóságának szimbólumát, s a szimbólummal együtt elvesztette a szimbólum tartalmát is. A XX. századi ember már olyan sivatagos tudatú materialista szörnyeteg, mint amilyenek a Goncourt-ok a XVIII. századit mondták. De a „felvilágosodás” szárazságában a festők, Watteau és Fragonard még legalább kifejezték, pótolták azt a képzeleti tartományt, amelyet korábban a költők műveltek (ezt is a Goncourt-ok írják), de a XX. században már minden művészeti ág sivatagos. A művészet lemondani látszik specifikumáról, a képzeletről, a tudomány javára.

Filip Tamás

A FELEJTÉS ELLEN

1

Csak rá gondolsz, és
valaki máris szóba hozza.
Minden szövegből folyton
ő világít. Nem tudod kilökní
magadból, vérköreid befonták,
már veled él, idegen test, de
mint egy éjszakai járat utasai,
ölelkeztek, míg tart az út.

2

Alvó rabszolgapiac a város,
a kőd silány lepedőivel letakart
ketrecekben ember és majom.
De mindezt csak mondom, nem tudom.
Mintha egy gömbvillám belsejéből
megolvadt nyilak próbálnák
áttörni a gyémántnál is
keményebb falat.

3

Esetleg földrengés van, és
az ősmoraj próbál mindent
a helyére tenni? Az asztal
alá kuporodtam, nem látom, mi
van a részeg utakon. Távolról
felnőttek szavai, megnyugtató
a hangszín, talán mesélnek,
legalább nem vagyok egyedül.

4

Megfeledkeztek rólunk, és
pár percre magunkra maradtunk
kezelés előtt. Terveztünk és
elhalasztottunk egy utazást. Véget
nem érő halogatásunkkal küzd
a szüntelen sietség, és a szállodai
szoba éjjeliszekrényén mindig
ugyanott nyílik ki az evangélium.

5

Menni előadásba, készülni hosszan
a *minden-csak*-jelenésre, s előtte
még ez is. Kővendég, nem is egy,
kőarcok, kőszemek. Mintha egy új
jégkorszak lehelte volna magát
ide; elkérik papírjaim, egyet ők is
mutatnak, mielőtt nekilátnak,
hogy ízekre szedjék a lakásomat.

6

Öklöm a számba tömve, megadtam
magam az ásításnak. A misekönyvet
úgyis rossz helyen nyitottam ki,
ma hibát hibára halmozok.
A csönd fölfelé mutat: az atya
és én kötélhányósok vagyunk.
Köhögésbe fojtott nevetés
gurul ki valamelyik padból.

7

Órjöngő üvegház. Pattanásig feszül.
Egy robbanásból, egyszerre nő
gyümölcs és kártevő. Kezük nincs,
hát véres homlokukkal verik az
üveget belülről. Karddal támad a nap.
A földön fekvőket átüti a penge.
Mintha már írtam volna erről,
egy másik életemben.

8

Mutál a hangom megint, és
elveszítem a füzeteimet.
Próbálok cérnát kötéllel
összesodorni, a cenzúrán
vesztegelnek mind, a szavaim.
Amelyik túljut, gödörbe hull.
Amihez nyúlok, ellenáll. Amit
nem érek el, megadja magát.

9

Láttunk egy édeskés riportot
az újszívessel. Mostantól olvadó
jégtáblán alszik, tíz évet kapott.
Mi közöm e vértelen ütközethez?
Inkább készülök, hogy egyszer
megmondjam a papnak, amikor
nyelvemre helyezi a száraz ostyát:
áldozni mindig két szín alatt.

10

A határidő alól az esők kimossák
a talajt. Megállás nélkül süllyed, nincs
magaslati pont, hogy széttekintsek.
Ahonnan leskelődöm, sűgőlyuk,
a hangom elveszett, elfeledkeztek
rólam a színészek. Mint akik beásták
magukat egy néma háborúba.
A föld alól hallom szuszogásukat.

11

Futok, minden ismerős itt,
hullámokban tör rám egy régi
tél savanyú füstje, a köhögéstől
megszületik az emlékezés, valaki
diktál, pazar szöveget viszek haza,
terhétől mind könnyebb leszek,
teleírom magammal az utcát,
futok a felejtés ellen.

Ha végére érsz, kezdheted előlről:
a hajót örökké festeni kell.
Valaki meghalt, türelmetlenül viselt
hosszú boldogság után. Amit
karácsonyra kaptál tőle, elhordod
a hétköznapokon. A mentőmellény
is csak meghosszabbítja
a hajótöröttek szenvedéseit.

Pernecky Géza

OSZTÁS NULLÁVAL

Bizonyítványa: kitűnő rendű. Képesítése: érettségizett úszómester.

Az egyetemi felvételihez kapott kérdőívbe írta be ezeket a válaszokat. Szülei persze meg voltak rökönyödve a gyerek könnyelműségén. Sem a hely, ez a kis magyar városka, sem pedig az időpont, az 1960-as esztendő nem volt alkalmas a hivatalos iratokban elkövetett incselkedésekre, a műegyetemre való jelentkezést pedig különösen nem érte meg efféle nyegleségekkel elrontani. Gazsi azonban csak nevetett: – De hiszen igazat írtam!

Középmagas, zömök termetű, széles vállú fiú volt, elevenen csillogó tekintete fölött a haja sötét fürtöket vetve göndörödött. Gimnazistaéveiben versenyszerűen úszott, az érettségivel párhuzamosan pedig letette az úszómesteri vizsgát is. Ez egy kicsit javított azon, hogy különben csak értelmiségiszármazásúnak számított. – Egy sportolót jobban megbecsülnek, mint akár tíz munkásszármazásút – adta ki a jelszót. A pillangózás volt az erőssége, és némileg a hátúszás is. Meg a fizika és a matematika. De a versek is nagyon érdekelték.

Az évszámok alapján háborús gyerek volt, hiszen 1942-ben született, de egy módos családban, és a még mindig békés álmát alvó Dunántúlon, nem csoda tehát, hogy rekordsúllyal, mint egy kis vasgyúró. És ami érdekes volt: két forgóval a fején jött a világra.

Lőke doktor úr, a gyermekorvos vette észre először ezt a két forgót. Miután a bába-asszony segédletével levezette a főmérnökék villanytelepi lakásán a szülést, odafektette a megfürdetett és szárazra törölt újszülöttet az anyja testére. Aztán hosszú, csontos mutatóujját a gyerek feje búbjára tette, és lassan, figyelmesen, hihetetlen gyöngédséggel követni kezdte a kanyargósan növő pihés hajszálakat. Egy spirál jobbra, egy másik pedig balra. A szülésen átesett anya kimerültsége ellenére is észrevette a furcsa mozdulatot, és rákérdezett. – Két forgója van a fején – válaszolta Lőke doktor úr, miközben bátorítóan az asszonyra mosolygott. Aztán minden további nélkül hozzálátott, hogy visszacsomagolja a táskájába a műszereit.

Három évvel Gazsi születése után a rácsos kaput be kellett drótozni, de ez már egy másik ház kapuja volt. A család ugyanis már nem a villanytelepen lakott, mert a telepen álló üzemi lakás találatot kapott, és leégett még akkor, amikor '45 elején elérte a városkát a front.

Most egy Balaton-part közeli utcában laktak a főmérnökék. A kertés villa tulajdonosai már jóval korábban elmenekültek a közeledő háború elől, és a város előjárói az otthon nélkül maradt családnak utalták ki az üresen maradt lakást. A földszintes épület egyike volt a csendes mellékutca sorházainak, és mint az utcán mindenütt, itt is az épület mellett nyíló rácsos kapun át lehetett belátni udvarára is. Az érkező tekintete a ház mögötti zöld gyepre siklott, ahol néhány sárgabarack- és cseresznyefa állt, ezek mögött pedig ribizli- és málnabokrok sorakoztak. Magának a kovácsoltvas kapunak is köze lehetett a bejáratot barátságosabbá tevő összhatáshoz, mert olyan függőleges rácsozata volt, amit kanyargós minták díszítettek. Egy spirál jobbra, egy másik pedig balra – ezeket a felkanyarodó formákat növényi indákat utánzó elnagyolt alakzatok vették körül. Mellmagasságon felül azonban megszűnt a díszítés, és itt már csak a rács rúdjai futottak tovább. A kovácsoltvas munka két és fél, talán három méter magas lehetett, és ott fönt, ahol a kapuszárny végződött, a legmagasabb pontján egy lemezekből alakított rózsát sötétlített. A kaput valószínűleg többször is átfestették már, és különösen itt, a vasrózsa domborodó lemezein kezdett levelesen hámlani róla a festék.

Még kora tavasszal történt, amikor hullajtani kezdték a szirmaikat az udvaron virágzó cseresznyefák, hogy a hároméves Gzsika eltűnt a lakásból. Hárman voltunk testvérek, és ő volt a legkisebb közülünk. Amint enyhült az idő, kezdtünk kijárni az udvarra játszani, és ezekben a napokban történt, hogy váratlanul nyoma veszett a kicsinek. Először csak benn, a lakásban kerestük, hiszen az utcai kapu kilincse olyan magasan volt, hogy azt úgysem érthette el. De mégiscsak kiszökött valahogy, és úgy került meg, hogy egy idő után ismerősök hozták vissza az utcáról. Apám szelíd természetű ember volt, nem szidta meg a kisfiút, hanem a következő délelőtt az udvarra vezette, és oda állította a kapu elé, aztán pedig várta, hogy mit hoz a sors. A pöttömnyi gyerek egy darabig rajtunk, az összegyűlt közönségén mulatott, de végül, úgy látszik, kitalálta, hogy mit várunk tőle. Eltökélt sietséggel felmászott a kapu kovácsoltvas kacsaringóin, odáig, ahol már csak a függőleges rács vasai vonultak, és itt, a rudak között aztán átfért a feje is. A következő percben pedig már az utcán volt.

Vigyáztunk tehát, hogy a kaput kulcsra zárjuk, apám pedig vastag drótot hozott a villanytelepről, és befonta vele a rácsozatot. Ezek az intézkedések azonban nem sokat használtak. A szomszédok figyelték meg először, hogy a Gzsika, mint egy kötélhágcsón, úgy mászott fel a drótozáson, és így jutott el a kapu tetején díszlő rózsáig, ahonnan már könnyű volt a túloldalra leereszkednie. Ezt az utat használta, ha megunt a kertet, a gyümölcsfákat és minket, a testvéreit. Miközben megtanulta azt is, hogy idejében visszajöjjön, rendszerint még az előtt, hogy a keresésére indultunk.

Eljött a nyár, és kábultan fénylettek, valószínűtlen súlyt és formát kaptak az erős napütésben a dolgok.

A tehénnek is csak az állkapcsa mozgott, meg a levegő cikázott-zsongott körülötte ott, ahol az állat orra, szája fénylett – legyek rajzoltak glóriát köréje bódult nyolcasokból. A dolgukat végző orosz katonák közül az egyik odaállt a fához kikötött jószágához, és egy rövid, erős pengéjű késsel gyomlálni kezdte a tehén szarvai mögött göndörödő szórt. Amikor pedig már eléggé szabaddá vált a hely, ahol a koponya és az utolsó nyak-

csigolya egymáshoz ízesült, a katona célzott, és belevágta a kést az öreglikat sejtető mélyedésbe. A tehén, mintha villám sújtotta volna, a földre bukott.

Először történt, hogy ilyesmit láttam. A jelenet nem messze az utcánktól, a Balatonparti sétánnyal összefüggő kiterjedt parkban játszódtott. Az egész park most katonai tábor volt, sátrak álltak mindenütt, és én véletlenül a konyhát képviselő körzetbe tévedtem. Végignéztem, ahogy elvették a tehén véréit, megnyúzták, és feldarabolták, később azonban inkább kerültem ezt a helyet. De a szagokhoz, amelyek a tábori konyhából áradtak, a saját lakásunkban is hozzá kellett szoknom, mert a szovjet ezred, amely a nyári hónapokban megszállt a városban, hozzánk is bekvártélyozott néhány tisztet. Néha vajjal főztek, de sokkal csípősebb kipárolgása volt a halzsírnak, amit mindig ugyanabban a nagy vándlingban állítottak a konyhaasztalra. Egyszer megkóstoltam, hogy milyen is az íze. Ki voltunk éhezve a nagy tápértékű élelmiszerekre, úgy, hogy a nehéz illatú halzsírból, amit az oroszok csak sütésre használtak, és ami piszkosfehér gépszírra hasonlított, azon nyersen, ahogy volt, legalább egy maroknyit megettem. Vérhast kaptam, de kigyógyultam belőle.

Mivel a tiszték az utcára néző szobákban laktak, a családunk az udvarra tekintő cselédszobába szorult, itt aludtunk az egymás mellé fektetett matracokon, apám, anyám és mi, a három gyerek. Egyébként pedig a konyhában éltünk, és az udvaron hancúrozunk. A ház tele volt katonákkal – igaz, a legtöbb nem is lakott nálunk, hanem csak a dolgukat intézve jöttek-mentek, forgolódtak a házban. A drótozott bejáratnak most már végképp nem volt semmi haszna, hiszen általában tárva-nyitva állt a kapu, de hát ki mert volna minket ilyen körülmények mellett illetéktelenül zavarni? És a kis Gázsira sem kellett külön vigyázni, hiszen az oroszok kedvencévé vált, kézről kézre adták, jól ismerték őt egészen a parkban álló sátrakig.

Apánk csak aludni járt haza, egész nap az üzemi irodában dolgozott, anyánk pedig a konyhában segített – ne felejtsük, nyár volt, és tulajdonképpen egész jól teltek így a napok. Sőt, bizonyos előnyöket is élveztünk, mert a nálunk lakó egyik tiszt, egy alacsony, zömök kapitány, akit csak kiskapitánynak hívtunk, úgy tűnt, nagyon szereti a gyerekeket, különösen a Gászit. De csak keveset játszott velünk, nem is nagyon próbálta, úgy látszik, túl fáradttá tette őt már ehhez a háború. Viszont ha tehetett, húst, kopasztott baromfit, cukrot, lisztet, gyúrt tésztát, friss gyümölcsöt és zöldséget hozott haza magával az útjairól, és ráparancsolt anyánkra, hogy készítse el a családnak, amit hozott. Az arca felderült, ha néha mégis velünk, az aprónéppel foglalkozhatott, és érezni lehetett, hogy annyit tesz-vesz a házban, oly sokat van közöttünk, amennyire csak az idejéből futja. Nagyon megszerettük érte, mert a jelenléte az egész család számára biztonságot jelentett.

Egy reggelen mégis valami érthetetlen dolog történt. Még csak derengett, amikor arra ébredtem, hogy apánk a cselédszoba sarkába állított kis asztalra borulva zokog. Soha nem láttam őt sírni, úgyhogy nagyon megijedtem, és azonnal újra szorosan becsuktam a szemem. Anyánk nem volt a szobában. Apu sokáig sírt, nem is hagyta abba addig, amíg anyu is meg nem jelent az ajtóban. – Már vége, csak ennyi volt – mondta halkán, nyugodt hangon, és odament apánkhöz. Résre nyitottam a szemem, és csak most láttam, hogy mindketten fel vannak öltözve, mintha még mindig vacsora utáni beszélgetés lenne. De kint már sütni kezdett a nap, az éjszaka végképp mögöttünk volt. Anyám megsimogatta apám vállát, hozzáhajolt, csitúgatta, de csak csendesen, hogy föl ne ébresszen minket.

Az iskolai esztendőök egy részét már a Balatontól távolabb, egy nagyobb helyen, a megyeszékhelyen töltöttük. Én már az egyetemmel is végeztem, mire Gazsi érettségiző úszómesterré serdült, és a felvételi kérdőíve a kétségbeesett családi tanács elé került. Az aggodalmak azonban fölöslegesnek bizonyultak, mert felvették az egyetemre. Úgy tűnt, hogy amellet, hogy kitűnő rendű tanuló volt, más kérdésekben is jól okoskodott.

De aztán mégsem került be a műegyetemre, mert kiderült, hogy menet közben, majdnem csak úgy mellékesen, odatoltak eléje egy másik jelentkezési lapot is, és ez meg a moszkvai Lomonoszov Egyetemre szólt. Ő maga is zavarba jött, amikor közölte vele, hogy utazhat Moszkvába. Anyám szemébe könnyek gyűltek, ahogy a dolog szóba került, apám tanácstalanul forgolódott, de aztán jöttek a részletek is, elméleti fizika és csillagászat szakokra javasolták Gazsit. Tanított akkor a Lomonoszovon egy örmeny származású Nobel-díjas, Ambarcumjan, ő volt az asztrofizikai tanszék vezetője. Ez meggyőzte a családot, és Gazsi csomagolhatott.

Ilyen magasra korábban soha nem kapaszkodott. A Lomonoszov Egyetem híres magasépületében volt a külföldi hallgatók diákszállója is, itt kapott közös szobát valahol, valamelyik emeleten az az öt magyar, akit abban az évben felvettek oda. Amit tanultak, az nemcsak nehéz, hanem sok tekintetben bizalmas is volt. Akkor már három éve történt, hogy az oroszok fellőtték az első szputnyikot, és javában állt a verseny az amerikaiakkal a világűr meghódításáért. Az elméleti fizika és csillagászat szakok a stratégiai fontosságú tantárgyak közé tartoztak, és ennek megfelelő volt az ott tanulók kondicionálása is. A szobájuk közepén a mennyezetről mikrofon lógott, amit nem volt szabad eltávolítaniuk. A szabadidejüket pedig betáblázták sporttal, népi tánccal, különböző elfoglaltságokkal, úgy, hogy a vizsgaidőszak, amikor ezek a foglalatosságok szüneteltek, a szemeszteri hónapokhoz képest szinte pihenőnek számított.

Mind az öt magyar összeroppant sorban, ahogy túlküzdötték magukat az első néhány szemeszter buktatóin. Gazsi volt közülük a legerősebb, ő bírta a legtovább, de végül is az ő betegsége volt a legsúlyosabb. Nyelési kényszerrel kezdődött, és amiatt, hogy éjjel-nappal nyelnie kellett, végül már aludni sem tudott. Aztán jöttek a kényszerképzetek és a fojtogató depresszió. Repülön hozták haza a pesti klinikára a téli szemeszter közepén, amikor már harmadéves volt. Az orvosok kiderítették, hogy hasonló betegség már korábban is előfordult a családban, a fő baj tehát az öröklött génekben rejtett, és legfeljebb csak kiváltó ok jöhetett szóba a Lomonoszov toronyépületében uralkodó légszomj.

Nem sokkal korábban történt, hogy szüleink is felköltöztek Budapestre, így megoldhatóvá vált, hogy a család beossa, mikor melyikünk látogassa Gazsit. Amikor kissé jobban lett, átvette őt a pesti műegyetem, ahol a klinikán töltött sok-sok hónap ellenére is idejében lediplomázott. Mivel kitűnő szakembernek ígérkezett, az ország legfontosabb kutatóintézetében kapott állást. Ez a pavilonokkal és laboratóriumokkal meghintett telep a városon kívül, egy erdővel borított hegyhát parkosított oldalában volt, és szebbnek hatott, mint egy szanatórium.

Milyen kicsik az emlékezést kódoló egységek az agyban? – akkoriban ez a kérdés foglalkoztatta. Hogy az intézetben dolgozó fizikus kollégák nem tudtak erre a kérdésre pontos választ adni, az természetes volt, de sajnos az élettani és kibernetikai szakkönyvek sem adtak tanácsot. Ő azonban úgy okoskodott, hogy az emlékezet elemi anyagára is hatással lehet a kvantumfizikából ismert bizonytalansági reláció.

Mert ha igaz az, hogy az egészen apró részecskékben felcserélődhet a múlt és a jövő, akkor kell, hogy legyen némi kilátásunk arra is, hogy ezek a cserék a gondolkodás mozzanataiban is megmutatkozzanak. Az ember ilyenkor, mintha átlátna a ködön, sejteni kezdi azt, amiről csak később tudhatna biztosat. Olyan ez, mintha megtanulna olvasni a tér-idő kontinuitás minden irányban bejárható hálójának a szemei között. Kis gyakorlattal talán javítani lehetne az olvasással járó bizonytalanságon is, például azzal, hogy kiszámítjuk a közben fellépő kvantumfizikai folyamatok valószínű mértékét. Ezt szerette volna ő is megtenni. De vajon tényleg elég kicsik-e ehhez a gondolkodás atomjai?

Saját magát eközben terhesen nagyinak érezte. Hol a keze, hol a törzse, hol pedig a lábfeje nőtt óriásira, és előfordult az is, hogy az utcán menve hirtelen rádöbbsen, hogy ballonszerűen kitágult a teste, és már akkora, mint az emeletes házak. Ilyenkor megállt, és félni kezdett, szorongott. Rossz volt arra gondolni, hogy mi történne, ha mégis lépne egyet, talán agyonnyomna vele valakit. Vagy mi lenne akkor, ha néhány méterrel odébb egyszer csak a házak közé szorulna. És az is terhes volt, hogy az egész utca tudott a bajáról. Vele foglalkoztak azok a foltok, amelyek a vakolatot hámló falakról fordultak feléje, őt bámulták kíváncsian minden oldalról az ajtók és az ablakok, és ahogy meglátták, lassítani kezdtek a feléje közeledő villamosok. De titkos üzeneteket igyekeztek eljuttatni hozzá az emberek is, különösen az egyenruhások, például a kalauzok. Hazaérkezve átvizsgálta a bútorzatot, árulkodó jelek után kutatott, tudta, jártak nála, és csak idő kérdése, hogy rájöjjön, mit cseréltek ki a lakásban.

Néha úgy próbált szabadulni az őt üldöző hatalmaktól, hogy nem ment be a munkahelyére, hanem a közeli erdőben kóborolt, itt ugyanis nem ismerték, nyugton hagyták, szabadabban tudott gondolkodni, és némi levegőhöz is jutott. A sok orvosságtól azonban lelassult a mozgása, és nagyon meghízott. Amikor egyszer egy januári séta közben a hegyi kisvasúttal találkozott, és a mozdonyvezető intésére leszórta magáról a nagykabátot és a zakót, nem érezte, hogy fázna. Ugyanúgy, ahogy a táj hótakaróba burkolódzott, és a téli derengés tompa súlya alatt érzéketlenné váltak a fák és a bokrok, őt is megvédték a pengéjét forgató hidegtől vagy a fagy jeges ujjaitól a betegsége alatt fölszedett kilók.

Az intézetben sokszor csak napokat vagy órákat dolgozott, miközben heteket kimaradt, de – a kollégái mesélték – még így is többet produkált, mint legtöbbször az ott dolgozók közül.

Az orvosok tanácsára kezdett jógával és autogén légzéssel kombinált meditációval foglalkozni. Mivel továbbra is megérkeztek hozzá azok az üzenetek, amelyeknek az olvasására nem volt elég az ábécé, és állandóan beleütközött olyan jelekbe is, amelyeknek a megfejtéséhez meg kevés volt az, amit az egyetemen tanult, egyre többet kezdett foglalkozni ezoterikus dolgokkal. Kitanulta a varázsvessző használatát, és az esti órákban buddhista ismeretekbe beavató tanfolyamokat látogatott. Miközben rendszeresen részt vett a Nukleáris Társaság előadásain is, sőt, bejárt a műegyetem professzoraihoz, hogy meghallgassa az előadásait. A profok kedvelték a társaságát, mert nemcsak az észjárása volt üdítően eredeti és szórakoztató, hanem a mackós mozgása, a szelíd ragaszkodása meg a kedves humora is levette őket a lábukról.

Az útjai persze követhetetlenül bonyolultak voltak, soha nem tudtam meg például, hogy milyen ismerősök vagy könyvek tanácsára helyezte az ágya négy lába mellé négy nagy fenyőtoaszt. – Nehogy elmozdítsd őket! – figyelmeztetett –, a sugárzásra vannak

szabályozó hatással. – Ez akkor történt, amikor szívességből megpróbáltam a szobájában porszívózni.

Igen, a takarítás, az nehéz fejezet volt. Előfordult, hogy kilószámra vermelt almát a szobája egyik sarkában. Máskor meg egész nyáron át csak mézen és mákon élt, az egyik gyantává sűrűsödött a beleiben, a másik pedig arra volt jó, hogy az emésztése mégis meginduljon. Nem ült le a konyhaasztalhoz, mert ahhoz túl nyugtalan volt, inkább jártában evett, ahogy a lakásban bolyongott. Így aztán nem csoda, ha a padló megtelt mézgás cseppekkel, amelyekbe sűrűn és bársonyos sötét foltokat kirajzolóan száradt bele a por. Egy újabb nyara pedig azzal telt el, hogy a legyekkel és kisebb-nagyobb bogarakkal háborúskodott. Rovarirtó sprayket vásárolt tucatszámra, de még így sem bírt a felhőként rajzó rovarokkal. Meglátogattam, és már az előszobában kiderült, hogy a muslicák meg a bútorokat belepő rovarok nem lehetnek hallucinációk, valami tényleg nem stimmel a lakásban. Talán azért, mert ezen a nyáron hosszú volt a dinnyeszezon? Odamentem a szemetesvödörhöz, amelyből, ahogy kinyitottam a fedelét, szinte kilőtt a döglegyek zsbongó tömege. És ami a vödörben maradt, az meg nemcsak bűdös volt, hanem mozgott is. Már hónapok óta nem ürítette ki, mert elfelejtette, hogy ez a konyhában álló alkalmatosság mire való.

Ahogy az ilyen bajaiból és örömeiből a mindennapokat összegyúrta, és a részletekre néha régi mesék meg legendás fordulatok köpönyegét húzta, az nagyon küzdelmes életvitel lehetett. Gomolygó füstként tolultak ki belőle az archaikus képek, valahányszor a betegsége kritikus fázisba jutott, és néha hetekig is tartott, hogy eltakarták a napot, és megülték a horizontot. Gazsi ilyenkor nem tehetett mást, mint hogy szolgálta az őt szorongató valamelyik mítoszt.

Egyszer meglátogatott a városszéli otthonomban, és rövid bevezető után, amelyben a szememre hányt, hogy mint művészeti kritikus túl szigorú vagyok, rátért a régi történetre: Isten ráparancsolt Ábrahámra, hogy áldozza fel Izsákot. Elmondta, hogy miként kötözte meg az apa a mit sem sejtő fiút. A hangja szigorú volt, kioktató. Míg azonban a vécén volt, kinyitottam a válltáskáját. Láttam, nincs benne más, csak egy kés és egy nagy gombolyag zsinór. Tudtam, hogy ilyen készségekkel szokott kirándulni is, de a felfedezés mégis torkon ragadott. Azt javasoltam, folytassuk a társalgást a közeli kertvendéglő egyik asztalánál, mert éhes vagyok. Végtelen jóhiszeműségében nem is vette észre, hogy úgy intéztem, hogy a táskája ott maradjon, ahogy ledobta, az ágyamon. A kerthelyiség asztalánál pedig váratlan dolog történt. Egy méhecske szállt a fülemre, és ez teljesen más irányba terelte a figyelmét. – Vigyázz, megcsíp, ne kapj oda! – És e pillanattól kezdve mintha csak kicserélték volna, csupa féltés és aggodalom lett, elfelejtette Izsákot.

De nem volt mindig ekkora szerencséje, hiszen nem mindig érkeztek idejében méhek. Inkább az volt napirenden, hogy sokba került neki, amíg a rontó szellemeket visszaparancsolta a palackba. Ha pedig úgy érezte, mégis alulmarad, önként jelentkezett a klinikán, és csak akkor engedte el magát, amikor már az ismerős kórházi környezetet látta, és bízhatott benne, hogy erős kezek fogják le az öntudatát elrabolni igyekvő démont.

Egy ilyen alkalommal sokáig meredt a pszichiátriai osztály folyosójának egyik üvegezett ajtajára – az épület régi volt, díszesen cikornyás, eklektikus. A kétszárnyú ajtó sem a megszokott, mert az üvegtáblákat maratott minták díszítették, egy kanyar jobbra, egy másik pedig balra, közéjük fonva meg növényi mustrák és liliomok. Lehet, hogy ismerős volt a díszítés, hisz a régi vasrácsos kapu is ilyen volt, noha itt semmi értelme

nem lett volna annak, hogy a mintázaton átjusson valaki. Gazsi mégis megpróbálta: minden erejét összeszedve nekifutott, hogy áttörje az ajtót. Egy formátlan, eszméletlen test meg egy halom véres ruhadarab volt, ahogy az átszakadt ajtószárny és a szilánkokra hullott üvegtábla mögött a túloldalon a földre bukott.

Aki otthonos az éjszakai égen, az tudja, hogy hol az Orion, vagy hogy milyen csillagokat kell sorra vennie ahhoz, hogy rátaláljon Herkulesre és Kassziopéiára. Apró vonaldarabkákkal szoktuk kirajzolni e lények körvonalait, de az teszi nehezzé a munkát, hogy csak néhány csillogó pont ad hozzá fogódzót. Néha elképzelem, hogy egy nagy asztal az égbolt, amin erős kéz fog marokra mikádópálcákat, és megpróbálja újrarajzolni a csillagos égboltot. Sikerülne ez, ha – lazítva a markoláson – széthullanának a pálcák, és új vonalhálót adnának ki az asztalon?

Gazsi nekirugaszkodását, hogy átjusson az ajtón, az orvosok öngyilkossági kísérletnek vélték, de nem vagyok biztos benne, hogy valóban így volt, hiszen ahhoz hasonlított, ahogy a mikádópálcákat az asztalra dobjuk. Annyi igaz, hogy nagy árat fizetett érte. Az öntudata sokáig csak tompa derengés volt, amelyben csak lassan, csak vonakodva álltak össze képpé az emlékezet apró darabkái, miközben újabb robajok pusztítottak benne. Az orvosok ugyanis, akik nem először alkalmaztak elektrokokot nála, most megemelték a dózist, ami azt jelentette, hogy a kezelések erősebbek lettek, és minden ilyen robbanás kioltott egy sor csillagot. Gazsi agyában ritkulni kezdtek a fények.

Amikor felépült, még mindig munkaképes volt, de a memóriája és az ébersége gyakran kihagyott, az emlékek és a benyomások kezdtek átesni a megritkult rostélyon. A személyisége azonban a régi maradt, legfeljebb egy és másban tényleg a éjszakai égboltra hasonlított. Mert Gazsi most már csak a megmaradt fénypontokra koncentrált, ami azzal járt, hogy kezdtek szétszakadni nála a külső jelenségekre adott válaszok. A vele társalkodók dolga lett, hogy gondoskodjanak a folyamatos vonalakról, és figyelmes munkával pótolják azt, ami a reakcióiból vagy a mentális megnyilatkozásai-ból hiányzott.

Ez volt a helyzet akkor, amikor egy tökéletesen váratlan fordulat adott új értelmet az életének. Egy olyan kongresszusra érkezett meghívás Moszkvából, amit a szovjet tudományos akadémia rendezett, és aminek a témája a parakinetikai kutatások pillanatnyi állása volt. Mivel ilyesmivel a budapesti intézet soha nem foglalkozott, nagy volt a zavar, kit küldjenek Moszkvába. Arra gondolni sem lehetett, hogy megválaszolatlanul hagyják a kérését. Végül eszébe jutott valakinek, hogy Gazsi elkötelezettje a varázsvesző-praktikáknak, és ehhez jött még az is, hogy – micsoda szerencse! – oroszul is jól tud. A probléma csak az volt, hogy mit szól majd az egészhez.

Az intézet vezetőinek nagy megkönnyebbülésére azonban Gazsit nagyon érdekelte a meghívás, és kapva kapott az ajánlaton. Azonnal felvette a kapcsolatot volt moszkvai évfolyamtársaival, akikkel – mióta hazajött – csak szórványosan levelezett. Úgy gondolta, hogy a kongresszus is érdekes lehet, de még jobban örült annak, hogy orosz évfolyamtársai közül azok, akiket a barátai közé számított, ujjongva megígérték, kijárják a hivataloknál, hogy egy-két héttel tovább maradhasson. Mi, a család, rég nem hallott nevekkkel kerültünk újra bizalmas viszonyba: Zsenya, Szerjözsa, Sztjepan... Csak anyánk aggódott: Istenem! Igaz, nagyon pontatlan képe volt Moszkváról, az oroszokról pedig csak annyit tudott, amennyire abból az időből emlékezett, amikor nálunk laktak a tiszték.

Gazsiban azonban – amikor elfogadta a meghívást – az az ösztön dolgozott, mely azokba a tartományokba hívta őt vissza, amelyekre mint fénykorára emlékezett. Akkoriban teljesítőképessége csúcán volt, és olyan fiúkkal barátkozott, akik a legjobb úton voltak ahhoz, hogy később az orosz társadalom elitjét alkossák. Az általuk képviselt kultúra, amelyből mindennapi reflexeik is felépültek, sokban különbözött a közép-európaiktól, de háttérként elmondhatatlanul nagyobb léptékű tájat mondhatott magáénak. Gazsiban is talán csak később tudatosult, akkor, amikor már elvesztette ezt a világot, hogy az ország és benne a nyírfaligetekkel tarkított tajga vagy a fenyőkkel és borókákkal csipkézett horizont tulajdonképpen a lelkek őserdeje. Ebben ugyan szabályos időközökben lehullik a hó, de mégis mindig napirendre kerülnek azok a periódusok is, amikor felenged a fagy; ilyenkor kivirágzik a sár, és magasabb matematikai műveletek megoldásán dolgoznak a farkasok.

Gazi elég érzékeny volt ahhoz, hogy a szorosra gombolt zubbonyok mögül is kihallja a pulzusok verését, és az utcazajból is kiszűrje magának a csendes morájjá lefojtott harangszót. Később pedig rájött arra, hogy ennek az ünnepi regiszternek, a vox humanának a megszólaltatása, pántlikás harangjátékká vagy mesés táncokká való átköltése mennyire ismeretlen tradíció máshol. Amikor úgy döntött az intézet, hogy ő legyen a kongresszusi küldött, a világ éppen új szavakat tanult meg: peresztrojka és glasznosztj. Volt valami rögtönzött, majdnem hogy költői e szóhasználat mögött, hiszen túl könnyed és párás volt a kép, amely áttetszett mögüle. Aranyozott kupolák sorát idézte, fénylő sugárzást, de a falak súlya vagy a gerendák szerkezete nélkül. Még nem tudtuk, hogy a birodalom lágy ritmusban zajló összeomlása lesz a vége, legfeljebb Gazi érezte úgy, hogy a Moszkvából érkező meghívólevélbe érdemes belekapaszkodni. Hátha átlendíti őt egy másik valóságba?

Nem próbálkozott magyarázatokkal, hanem csak arra várt, hogy magához ölelhesse azokat az alakokat, akikre jól emlékezett, de másokat is, akik az egykori barátok mögül kezdtek fölsejleni lassan. Így érkezett el a nap, hogy elutazott.

Moszkvából egyszer vagy kétszer felhívta a családot, de különben nem sokat tudtunk meg tőle az ott töltött napokról. Még később sem részletezte, mit látott, nem mesélt például arról, hogy mit tapasztalt a kongresszuson. És arra meg végképp nem voltunk felkészülve, hogy végül is mivel érkezik majd vissza Pestre. Ahogy belekezdett, Gazi hangja is megbicsaklott, de aztán erőt vett magán, és elmesélte, hogy úgy tervezi, házasodni fog.

Larissának hívták a választottat. Zsenyáék ismeretségi köréhez tartozott, de sokkal fiatalabb ezeknél a meglett férfiagnál. Orvostanhallgató volt, illetve valamivel több annál: cselédkönyves orvos. Gazi nem hozott fényképet róla, ami elképzelhetővé tette, hogy nincs is sok alapja az egésznek, és csak az ő fantáziájában bonyolódtak idáig a dolgok.

Azt mesélte Larisszáról, hogy szemüveges lány, nagyon kedves és szelíd teremtés. Hozzátette persze, hogy mennyire okos. A szüleink nem tudtak mit kezdeni e tömör jellemzéssel, nem tudtak elképzelni egy, az utolsó vizsgáinál tartó szovjetorosz medikát. Azt pedig, hogy az illető egyúttal egy „lány” is, azzal a hangsúllyal, ahogy azt Gazi emlegette, fel nem foghatták. Anyámról kiderült például, hogy csak pufajkában képes maga előtt látni Larisszát, kendővel, és szemüveggel az orrán, bizonytalanul imbolygó foltként. Apánk nem képzelt el semmit, hanem csak magába roskadva hallgott. Gazi azonban kitartott a házassági terve mellett. Megtudtuk tőle, hogy már

postára adta a meghívólevelet, mert amint hazajött, az volt az első dolga, hogy beszeresse az ehhez szükséges iratokat is.

Mivel pedig a lakása nagyon szűkös volt, azt szerette volna, hogy ha megérkezik Larissza, akkor a szüleinknél lakjon. Különbö is így illik ez, mondta. A lakáscímet is úgy adta meg Larisszának, hogy ide, a szüleinkhez írjon, ha majd válaszol. Hogy Larissza majd úgysem válaszol, ez tűnt a család számára az egyetlen vékonyka reménysugárnak.

A válasz azonban megérkezett Moszkvából. Én akkor már hosszabb idő óta Németországban éltem, de anyám azonnal felhívott, és kétségbeesve megkérdezte tőlem, mit csináljon, bontsa fel a levelet, amikor úgyis tudja, hogy oroszul van írva? Vagy dugja el? Megpróbáltam meggyőzni, hogy az lenne a legjobb, ha Gazsától hallhatná, mi áll a levélben. Azt nem is részleteztem, hogy én már anélkül is sejtem – nyilván elfogadta Larissza a meghívást, hiszen ha nem így lenne, nem is válaszolt volna. Anyám, szegényke, persze ugyanerre gondolt. A beszámolója közben teljesen összeomlott, és kibuggyant belőle a keserű panasz, hogy majdnem mindegy is már, mit ír az a lány. Az ő számára csak egyet jelenthetett a válasz, azt, hogy „jönnek az oroszok”. Megígértem neki, hogy ha csakugyan jönne Larissza, én majd mozgósítom a pesti ismerőseimet. Azok majd szereznek egy szobát a lánynak, aki – Gazsától tudtuk ezt – jól beszél angolul, és biztos, hogy boldogulni fog a pesti környezetben. Legfeljebb a szüleinknek lesz szüksége még valakire, aki Gazsi segítségét is fölszövegezzé téve gördülékenyebbé teszi a társalgást, mert oroszul is jól tud.

Így is történt. Larissza a nyár elején érkezett meg Pestre. Kapott egy vendégszobát, és rögtön az első napokban sor került arra is, hogy a szüleimhez is ellátogasson. A család megtudta, hogy egy hónapra szól a vízuma, de már néhány nappal korábban utaznia kell, mert így szól a vonatjegy. Ami pedig a terveit illeti, az volt a programja itt Pesten, hogy bevásároljon néhány apróságot, ilyenfajta szívességre kérték őt a moszkvai barátai is. Aztán pedig? Talán úgy lenne a legjobb, ha elmenne Gazsival nyaralni. Sok szépet hallott a Balatonról.

Valahogy nem esett szó házasságról.

Mire én hazalátogattam Németországból, Larissza már visszautazott, így hát nem találkozhattam vele. Később pedig kiderült, hogy Gazsi ez alkalommal sem gondoskodott fényképről, úgyhogy csak annyit tehetek, hogy elmondom, mit képzeltem el én Larisszáról.

Volt akkoriban Németországban egy karmester barátom, Péter, akinél sokszor megfordultam. Éppen azokban a hetekben történt, hogy egy moszkvai koncertjéről visszatérve olyan játék babát hozott magával, amelynek az alakja a jól ismert Matrjuska babákra hasonlított, azokra, amelyeket – ahogy egyre kisebbednek – egymásba lehet rakni. Ez a baba azonban nem volt kinyitható. Helyette egy harangjáték volt a közepébe téve, meg valami olyasmi, mint egy keljfeljancsi-mechanizmus, mert ha oldalra billentették, mindig talpra állt, és még utána is táncosan billegett, miközben lágy hangon kolompolt. Ez a színesebb és árnyaltabb hang különböztette meg a fejhargon csilingelő egyéb játékoktól. Péter szinte megfagyott, valahányszor billegésre bírta, és néhány másodpercig azt a harangjátékot figyelte, amely a belsejéből szólt. Ha nála jártam, én is mindig kézbe vettem, hogy kipróbáljam varázsos hatását. És mindig az első alkalommal eldöntöttem magamban, hogy Larisszának hívom.

Az igazi Larissza azonban – ahogy anyám leírta – inkább afféle karcsú teremtes lehetett. Legfeljebb annyiban hasonlított a harangocskáival doromboló játék babához,

hogy a mellkasában ő is árnyaltabb természetet hordott. Ha megszólalt, meggyőzően szólt a hangja. Anyám sokáig próbálkozott azzal, hogy körülírja, miféle lány is ez a Larissza, de aztán csak a fejét rázta, mert nem találta a megfelelő szót. – Orvos lesz belőle, hiszen olyan komoly – jelentette ki végül. Megjegyeztem, talán sajnálja is már, hogy visszautazott Moszkvába. De csak összerendezte erre. Meg kellett értenem, hogy Larissza és Larissza – az orvosnő és a barátnő –, ez a két aspektus az ő szemében két összebékíthetetlen világ volt.

De hogy teltek a balatoni napok? Gazsi egy sátrat kölcsönzött, és Larisszával az intézet Balaton-parti kempingjébe utazott. Ehhez a kempinghez üdülő is tartozott, és mivel az ottani helyiségeket is szabad volt használniuk, bizonyos kényelemre számíthattak. Több mint két hetet töltöttek el így a tóparton, és később, amikor egyszer esett erről az időről, Gazsi úgy nyilatkozott, hogy ez a nyaralás volt a legboldogabb korszaka, de ő már számolt ezzel azok alapján, amiket Moszkvában élt meg Larisszával. És a folytatás? – Gazsi panaszkodott – Larissza ostoba volt, hogy amikor visszament, egy-két levél után elbúcsúzott tőle, s felmondta a kapcsolatot.

Egy elgyengült percében – sokkal később – anyám is szóba hozta a témát. Mert Larissza a visszautazása előtt még egyszer feljött a szüleinkhez, és ezt a napot anyám, úgy látszik, később is sokszor meghányta-vetette magában. A levegőben kimondatlanul ott lebegett már, hogy nem kerülhet sor újabb utazásra, és talán erre gondolva kérdezte meg Larisszától, megérte-e ennyi áldozatot hozni – lehet persze, hogy csak a költségekre gondolt. Larissza azonban – legalábbis, ahogy anyám beszámolt róla – másképp érthette a kérdést, mert belekezdett, hogy ő már akkor megszerette Gazsit, amikor Zsenyák mesélni kezdtek a régi szép időkről, és hogy ki is az, aki látogatóba érkezik hozzájuk.

– Akik ehhez a baráti körhöz tartoztak, mármint az oroszok, azok, úgy látszik, mind adósai egy kicsit a gyerekek – kezdte részletezni anyám, de aztán elharapta a szót. Beszámolt viszont arról, hogy képzeljem, Larissza, amíg itt volt Pesten, szemüveget csináltatott magának. Meg is mutatta az új szemüvegét akkor, amikor elbúcsúzott. Nagyon fontos volt számára ez a megoldás, mert szemtengelyferdülése volt, de, ahogy elmagyarázta, asztigmatikus szemüvegek készítését nem vállalták el akkor még Moszkvában.

Később, anyám halála után, kezembe kerültek az ő szemüvegei is, mert eltette valamennyit, több mint tíz szemüveg gyűlt fel így nála. Úgy hatottak, mint afféle apró emléktárgyak, a gyengülő szemnek készült kicsinyke mankók, amelyek – a dioptriák növekvő rendjét követve – biztos, hogy mesélni tudtak volna anyám életéről. A legfontosabb azonban hiányzott közülük, az, amit Larissza rendelt meg magának, és amit anyánk is mindvégig nagyon számon tartott.

Gazsit erősen megviselte a szüleink halála. Először apánk ment el, már majdnem kilencvenévesen, aztán, néhány évvel később anyánk is, aki jóval fiatalabb volt.

Amikor anyánk meghalt, Gazsi – anélkül, hogy föladta volna a saját otthonát – beköltözött az üresen maradt szülői lakásba. Helyesebb lenne persze, ha azt mondanám, hogy odaszokott lassan. Mert először csak anyánk ágyát kezdte használatba venni, megágyazott rajta egyszer, és ha már így történt, ott is aludt aztán. Mintha köldökzsinór kötötte volna őt a szülői házhoz, egyre gyakrabban használta az üressé vált lakást. Később, mikor megszokta, hogy itt az otthona, kezdte a ruháit, a gyógyszereit meg a fontosabb cókmojkait is sorban odahordani, és csak a bútorok, a könyvek, a kinyomtatott programjai vagy számításai meg a mosógép maradtak a régi lakásában. Kialakí-

totta új életritmusát: csak mosni járt haza, és így látogatta ezután éveken át a régi önmagát, egészen addig, amíg a szüleink lakását el nem adtuk.

Azért tudta nélkülözni a saját háztartást, mert anyáknál is minden szükséges dolgot megvolt, olvasni, dolgozni pedig már úgysem volt igazán képes. Ennek története oda nyúlik vissza, hogy amikor apánk meghalt, Gazsi is egyedül maradt egy időre, mert néhány héttel a temetés után anyánk vonatra szállt, hogy meglátogasson engem Németországban. Csak rövid ideig maradt távol, és már úton volt vissza Budapestre, amikor Gazsi felvágta az ereit, mert úgy érezte, nem bírja tovább. Megmentették, de az ezt követő kezelések után bekövetkezett az elkerülhetetlen: leszázalékolták. Mint rokkantnyugdíjas, kapott egy kis apanázst, és továbbra is bejárhatott az intézetébe, ahol még sokáig megengedték neki, hogy az egyik nagy teljesítményű komputeren dolgozzon.

A saját projektjeivel bajlódott, fantasztikus számításokat végzett, amelyekkel azonban soha nem készült el egészen, mert a figyelme ekkor már annyira szétfoszlóban volt, hogy mindig hibák csúsztak a programindításba. Tízszer, százszor kezdte újra a munkát, mint a szélmalom lapátkerekei, úgy forogtak körülötte a kinyomtatott lapok. Néhány kollégáját érdekelte volna, min dolgozik Gazsi, de aki megpróbálta rendbe szedni mindazt, ami felgyűlt az asztalán, beleszédült. Gazsi számításait követni reménytelen vállalkozás volt.

Aztán eljött az idő, mikor már nem volt szüksége többé komputerre. Ezzel tulajdonképpen egy békésebb, majdnemhogy boldogabb korszaka kezdődött, mert kezdték el hagyni őt a démonok – megöregedett, megnyugodott.

Kialakult az új beosztása, például, hogy sokat aludjon, és rászokott arra is, hogy nagyon természetes feladatokkal töltse el az időt. Eljárt a Széchenyi-fürdőbe, ahonnan ásványvizet hozott haza kannaszámra. És mindig voltak napok, amelyeket uszodában vagy gőzfürdőben töltött, ahol ködfelhőkbe burkolódzhatott. Ha találkoztam vele, az néha olyan volt, mintha a város kétezer éves múltjából merült volna fel valaki, hogy meglátogasson. Társalkodás közben az ember sejteni kezdte, hogy milyen lehetett az élet Aquincum fénykorában: kárpitok árnyéka mozdult, ha kopogott az ajtón, az elhangzó szavaknak pedig szeme, szája és göndör szakállja volt, és míg a lakás légtérben kavargott, az ember tekintetét keresték, mint a tógák mögül kihajló arcok. Csontszínű fény hullott a falakra ilyenkor, mert iver párákat eresztettek át az ablakszemek is a rájuk applikált disznóhólyagon. Gazsi pogány lett, sokistenhívő szokásokat vett fel, például fényképekkel és családi emléktárgyakkal rakta körül a padlót. Mint a szőnyegen felejtett ólomkatonák, úgy örködtek nála a figyelmet és tiszteletet elváró aprócska bálványok.

Néha arra adta a fejét, hogy eljártsson egy-egy világmegváltó feladattal. Ilyen volt a hidrogénnel hajtott autó problémája. Mintha álmodt volna, úgy képzelte el magában, hogy kiszabadítja a H₂O formulából a hidrogénatomot. Módszerének nem született műszaki leírása, csak a lényegét érlelte magában – a metódus közel állt a ráolvasáshoz. Egy másik problémája pedig matematikai volt, de ebben is túlsúlyra jutottak a mágikus elemek. A nullával való osztás kérdése gyötörte, és nem zavarta, mennyire köztudott, hogy nullával osztani egyszerűen tilos. Csak úgy tudta átvágni a gordiuszi csomót, hogy új definíciókat alkotott. És ehhez még papírra sem volt szüksége, hiszen elég volt, ha a megnyíló lehetőségeken elgondolkodott.

Az osztás kérdésébe egy szép napon engem is beavatott. Az volt a lényege, hogy bármely számot osztunk el nullával, eredményként végtelent kell kapnunk. Én az iskolás

érvekkel válaszoltam, azzal, hogy az osztás próbája a szorzás. Esetünkben úgy hangzana ez, hogy vegyük a végtelen nullaszor. De megkapjuk ezután a kezdeti „bármely” számot? Gazsi még aznap délután, hogy erről szó esett, újra felhívott, és elmondta, nem ért egyet az egyenletrendezéssel. Az osztásnak nem lehet ilyen próbája nála, mert a végtelen esetében olyan valamiről van szó, ami nincs is rajta a számtesten – közölte. Aztán néhány óra múlva még egyszer rám csöngetett, hogy értsem meg, itt nem egy műveletet végzünk.

– A nullával való osztás inkább csak állapot. Aki foglalkozik vele, az egy folyamat része – mondta. És még hozzátette: – Én most a folyamat csúcán vagyok.

Másnap reggel, ahogy a szomszédja benézett hozzá a konyhaablakon, Gazsit a földön fekvő látta. Kihívta a mentőket, de a rendőrök is velük jöttek, és így, közösen törték fel az ajtót.

Gazsi még élt, de percek múlva meghalt. A tünetek infarktusra utaltak. Úgy látszott, magával ragadta őt az a végtelen, amely nem egy mennyiség volt, hanem tényleg csak állapot, a jobb megértéséhez pedig olyan közérzet adhatott segítséget, amely egyedül Gazsi privilégiuma volt.

Ahogy átlépte a küszöböt, a kisvasút mozdonyvezetőjét látta, aki az erdei szerelvényt vezetve éppen kihajolt, és lassan feléje intett. Ledobta hát a ruháit magáról, és mint egy elhasznált glóriát, lesöpörte a fejről azt a kettős forgót is, s így indult el a fák alatt az úton. Úgy érezte, zöld ágat nyom a kezébe valaki – a halvány emlékképben Larisszára ismert. A tetőn pedig karját szétárva egy másik alak fogadta, Ambarcumjan, a professzor. Már várt reá, hiszen tudta, hogy végre folytathatják a megszakított munkát.

Végtelen sok csillag helyzetét kellett meghatározniuk.

Szvoren Edina

ABETKA

A felnőttek a világ minden pénzéért sem hagyták volna el a kőrisfa árnyékát. Ültek hatalmas fenekükkel az őszierdő-mintás katonai pléden, míg mi a vízbe ugráltunk. Ha föltápázkodtak, a zöld terepjáróig botorkáltak csak el. Fölpattintották a csomagtartót, vörösbort töltöttek a demizsonból, őzpörköltet mertek a bográcsból. Amikor nem ettek, ittak. Amikor nem ittak, hallgattak. Hófehér lábuk villogott az árnyékban, mint a négertenyér.

Mintha nem érdekelte volna a folyó, a nagynéném is velük tartott. Az őzpörköltet meg sem kóstolta. Lány, palacsintasínű bőre volt, tudott ukránul imádkozni, tudta, hogy a gömblobbú kőrisfa szárazságtűrő, tudta, hogy a vízparti fák *mind* szárazságtűrők, mégis ott ült velük, mintha közéjük tartozna. Mintha a hosszúkás, húsos fülcimpán kívül bármi hasonlóság lett volna közte és öközöttük.

Amikor beszéltek, vitatkoztak. Egyikük fölkapta a honvédségi bicskát, és rézvasalatú végét ütemesen a porcelán süteményes tálhoz ütögette. Katona nagybátyám úgy csó-

válta a fejét, mintha zászló volna. A család nőtagjai mélyen lelógó, húsos fülcimpájukat rezgették. Vadász nagybátyám elmélyülten az alsó ajkát morzsolgatta, és arra kérte a kurva kutya istent, hogy tegye belénk a szerszámát. Nagynéném talpra ugrott, körbejárta a plédet, majd visszaült a takaró legtávolabbi csücskére, és elsáncolta magát a kenyereskosarak mögé. Szigorú kontyos nővére sírva fakadt. Hüppögését a régi híd túlparti pillércsonkja verte vissza, vállát postás unokatestvérem simogatta. Egyiküknek a homloka gyöngyözött. Rendőr nagyapám számokat kiabált. Őt, hat! Erre mind elhallgattak, egyedül vadász nagybátyám jegyzett meg valamit, miközben az orrlukában kotorászott. Nagynéném szigorú kontyos nővére az én anyám.

Látszólag együtt játszottunk. Ki homokot rugdalt a folyóba, ki vizet mert egy kézzel vajt homokgödörbe, ki egy hangyakolóniát igyekezett, égő gyufával a kezében, eddigi útvonala elhagyására bírni. Nagynéném unokaöccse időről időre a víz alá bukott, tavaly egy perc huszonhat másodperc volt a rekordja. Az a semmirekellő, mondták. Én a tizenegy éves unokatestvéremmel, azzal, amelyiknek szederjes foltok borították a karját, hanyatt vágtam magam a felforrósodott homokban, hogy úgy nézzünk az égre, mintha lefelé néznénk. Az ég van alul, a föld fölül; a felhők hegyek, az ég föld. Minden hang, lépések zaja, labdapuffanás, egy öngyújtó csettegése valami víz legmélyéről ér el hozzánk, a kőrísfá alatt ülő felnőttek halak, ideges szavaik buborékok. Csak a madár madár, szalakóta, örökre a kék föld és a zöld ég közé szorulva: szárnyát széttárja, nem repül, lebeg, az ég az, ami körülötte forog.

Nagynéném tiszta, egyenes, templomból ismerős hangja ébresztett föl: hagyjatok.

Őt-hat, válaszolta vadász nagybátyám a nagynénémnek.

A többiek tovább játszottak. Fölültem, eltakart a kis bokros fűz. Unokatestvérem, akinek a karja katona nagybátyám tenyerének a nyomát viselte, időközben magamra hagyott. Katona nagybátyám tenyere az ő apjának a tenyere. Vadász nagybátyám a nagynéném testvére.

A többiek most mindannyian a földnyelvek közti gázlónál gyűltek össze. Tizenegy éves unokatestvérem is ott állt a nagynéném unokaöccsét körülvevő embergyűrűben. Egy perc harmincöt, szögezte le a nagynéném unokaöccse, akit a család pénzügyőrnek szánt, pedig ő lovagolni szeretett. Mikor ér véget a másodperc, okvetetlenkedett egyikük, aki sem nekem, sem a nagynéném unokaöccsének nem volt rokona. Amikor a számot kimondtuk, acsarogta egy velem egykorú fiú. És vajon a több szótagú másodpercek hosszabbak-e, kérdezte tizenegy éves unokatestvérem hegyesen, mire a nagynéném unokaöccse egy nádbuzogánnyal a víztükörre suhintott. Tudtam, mi fog történni. Csak azért nézett fel segélykérően, szemét forgatva az égre, hogy a fejét hátrafeszithesse, és ádámcsutkája szögletei férfiasan kirajzolódjanak, s a két karját, látszólag megadón, azért tárta szét, mert a hónaljszörzetét akarta mutogatni. A vízfelszín, gondoltam, hosszan, szabálytalanul remeg, mint az ideges lovak bőre. Mindenki magában számoljon, egyeztek meg végül.

Hevert azon a katonai pléden egy kockás spirálfüzet is. Négyzetrácsos, mondták. A nagynéném palacsintasínú keze húzta benne át zöld ceruzával az unokaöccse áttekinthetetlenül kusza számításait. A nagynéném ezt a füzetet vont a térdére, amikor a konyhaasztalon már alig férték a paprikacsumáktól, s vizsgálta összehúzott szemmel hosszú percekgig. E fölött hajolt össze unokaöccsével, s kérdezte tyűketető hangján, világos-e, amit az imént mondott. Ha unokaöccse a fejével nemet intett, volt rá esély, hogy nagynénje közelebb húzódkodjon, az ő széktámlájára támassza a karját, fogkrémszagút sóhajtva új oldalra lapozzon, és lépésről lépésre harmadszor is elmagyarázza, hol rontotta el. Ha a ceruzacsonkkal már nem lehetett írni, ezen a füzetben kel-

lett nagynénémnek keresztülhajolnia, hogy türelmetlenül az ablakpárkányon lévő hegyezőért nyúljon, s akkor esetleg előfordulhatott, hogy egy pillanatra, vagy talán hosszabban is, az unokaöccse füzetten felejtett kézfejének nyomódjon a melle. S miután az unokaöccse markába faragta a ceruzát, a fiú négy hosszú ujját pedig a kis halom forgácsra hajtotta, a fehéres forgácsdarabkák a verítéktől előbb elszíneződhetnek, később az ujjpercek hajlataiba meg a tenyér életvonalába tapadhattak duzzadtan, mélyvörösen. Az unokaöccse kezének életvonala az én bátyám életvonala. A nagynéném gyanútlan volt.

Kiabáltak a kőrísa árnyékában. Öt, hat. Rendőr nagyapám a legszívesebben fölpofozta volna a nagynénémet, mint egy csitrit. Nem pofozta, csak mondta. A kanalát bezeg úgy belecsapta a pörköltbe, hogy pár csepp anyám hamuszín arcára fröccsent. Erre kellett a diploma, kérdezte két nagybátyám szinte teljesen egyszerre, de az, hogy primitív kurvák, már csak a vadász nagybátyám mocskos száján szaladt ki. Nem találtak bábát, mondta nagynéném, mintha védekeznie kellett volna. Kicsípett egy jókora darab puha, fehér kenyérbelet az egyik karéjból, kemény galacsinná gyúrta, és addig tuszkolta-nyomorgatta, míg át nem fért a zöld sörösüveg száján. Nem hittem, hogy tud róla, mit csinál a keze, oda se nézett. Lvovi nyomozótisztek szaglászának utána, nagynéném után, mondta a gyöngyöző homlokú férfi, és hirtelen felkapta azt a sörösüveget, amelyiknek az alján a kenyérgalacsin úszkált. Lvivi, helyesbített nagynéném. Ukránul lvivi. Négyzetrács, jutott eszembe. Meg Kijiv, nem Kijev. Amikor a gyöngyöző homlokú férfi a szájához emelte az üveget, a sör a galacsin miatt kiszámíthatatlan adagokban köpködni kezdett rá, úgyhogy még a trikója is csupa sör lett. Egy pillanatig azt hittem, vadász nagybátyám a galacsinra gondol, amikor azt üvöltötte, hogy dugni kellett volna okosabban, nem ukránul, de hamar rájöttem, hogyan kell ezt érteni. Akkor aztán vadász nagybátyám nagy nehezen fölállt, és két rengő, hófehér combján el sétált a terepjáróig. A kurvát, kiabálta utána nagynéném, csak azért nem kéri ki magának, mert szüksége van a pénzükre meg a kapcsolataikra. Hát akkor ne is kérje, morogta a gyöngyöző homlokú férfi.

Ott rohadjon el, ha nem egy perc huszonkilenc volt. A nagynéném unokaöccse úgy csapdosta a víztükröt azzal a nádbuzogánnyal, mint a lovak oldalát.

Haragudtak a gyöngyöző homlokú férfira, amiért tűzoltónak állt. Nagynéném szigorú kontyos nővére is neheztelt rá, mióta csak ismerem őket: nem kérdezte, mit főzön, nem kérdezte, ízlett-e, s ha a férfi éjjel rámászott, arcát a fal felé fordította. Csak a kontyát láthatta az éppen nem gyöngyöző homlokú férfi. Most még sört is ihatott, úgyhogy mindenkivel mindenben egyetértett. Ő emlékeztette nagynénémet arra, hogy az ukrán női börtönökben nem bánnak éppen kesztyűs kézzel a magzatelhajtókkal, s ha esetleg a nagynénémnek kétségei volnának, kérdezze csak meg az apját. A nagynéném apja, az én rendőr nagyapám bólogatott, mint egy gumibot. Kiderült, az *öt-hat* éveket jelent egy ukrán börtönben. Azokat, akik abortuszban segédkeznek, folytatta a gyöngyöző homlokú férfi, odabent úgy kicsinálják azok a nők, mint az anyagilkosokat. Még sosem hallottam a gyöngyöző homlokú férfit ilyen hosszán beszélni. Mit sem törődve vadász nagybátyám engedelmes feleségével, aki finoman az alkarjára helyezte a kezét, s azt mondta, ezt azért ne, felháborodást tettetve összefoglalta, hogyan hal meg egy ilyen magzat. A magzatvízbe fecskendezett sóoldatot lenyeli, rángatózni kezd, majd hosszas, akár órákon át tartó fuldoklást követően meghal. A gyöngyöző homlokú férfi veritéke az én apám homlokának a veritéke. Ne, ne, mondta vadász nagybátyám felesége.

Sőt. Szólt közbe a nagynéném, aki sosem evett az őzpörköltjeikből. Ezt a halott magzatot még meg is kell aztán szülni.

Mind felhördültek, mint a kiskonyhánk levegős vízvezetékei. Cinikus, mondta kontya alól anyám. Két nagybátyám két engedelmes felesége újra rezgetni kezdte a fülcimpáját. Postás unokatestvérem nyújtózva a nagynéném orra alá dugta, amit előzőleg a jegyzetfüzetébe firkantott. Nehéz egy némával veszekedni. Katona nagybátyám is azért nem verte annak idején, mert nem tudott kiabálni. Nagynéném félrelökte a noteszt tartó kezét, majd az ökléből kimeredő középső ujját mutatta oda tizenegy éves unokatestvérem bátyjának, néma unokatestvéremnek.

Ekkor már a nagynéném unokaöccse is felfigyelt a vitára. Lopva a kőrísa felé nézegetett, hegyezte a fülét, talán még lábujjhegyre is állt ott a vízben. A többiekkel csak tessék-lássék vitatkozott. Láttam, mire gondol. Láttam világoskék tekintetében a sárga irigységet. Mint mikor a kisablak alatt guggoltam, és nagynéném unokaöccsének az anyja, szigorú anyám, fölvetette, hogy engem is korrepetálni kellene. A nagynéném unokaöccse éppen egy nyolcast kanyarított a négyzetrácsos füzetbe. A nagynéném térde éppen az unokaöccse térdéhez dörzsölődött, a melle az unokaöccse bordájának nyomódott, palacsintaszínű karja még mindig az unokaöccse széktámláját ölelte. Én is éreztem a fogkrémszagot. Amikor anyám fia végre fölfogta, hogy tönkretelhetem a szórakozását, kettejük közé ülhetek, a szorzás gyakorlására mehet el a drága idő, elköp-tathatom a ceruza hegyét, hogy a kézfejemre nehezedjen egy pillanatra, s talán hosszabban is, a nagynénje melle, akkor a szeme fehérje egészen belesárgult, ahogy a tekintetét kiguvasztotta. Föl sem nézett a füzetből, csak kimeresztette a szemét, megmarkolta azt a ceruzacsonkot, és róttá-róttá a nyolcas hurkait, amíg a nagynénje nővére, anyánk, a nehéz felfogásomról beszélt; nem hittem, hogy tud róla, a keze mit csinál, nyolcszor, kilencszer, de tízszer is újrarájzolta a nyolcas önmagába térő vonalait, s csak amikor a felső huroknál a papír kiszakadt, a ceruza pedig a lukba belebotlott, vette észre, hogy rendőr nagyapja, nagynéném apja ott áll fölöttük, a kezében levél, és azt kérdezi a lányától, mi dolga neki az ukrán rendőrséggel.

A nagynéném unokaöccse pontosan tudta, hogy bárhogy könyörögne, bármit ígérne, nem árulnám el, miről folyik a vita. Még a tizenegy éves unokatestvéremnek is csak annyit mondtam, amikor odasomfordált hozzám, és úgy tett, mintha keresne valamit a homokban, hogy a vízparti fákról. A nagynéném unokaöccsének a kéme, gondoltam. Ügyes lábujjaival egy nagyobb csigaházat turkált ki a földből. Később, mint aki megtalálta, amit keresett, leguggolt, és ebbe a csigaházba füveket, leveleket meg nyálalal megnedvesített homokot tömködött. Katona nagybátyám azért verte, mert kiabált. Aztán fogott egy vékony, hajlékony fűzfavesszőt, és mélyen a csigaházba nyomta. Amikor azt kérdezte, miféle fulladásról beszélnek ezek, azt feleltem, a vízparti fák szárazságtűrők. Na és, kérdezte. Ha magas a vízállás, a talajban kevés az oxigén, mondtam, ahogyan nagynénémétől, az ő apjának a húgától hallottam, és ilyenkor a gyökérzet nem tud elegendő tápanyagot fölvenni. Láttam, untatom az unokatestvéremet. Áradáskor a fák fulladoznak, tettem még hozzá, hogy elmenjen. Hát akkor jó, vontta meg a vállát. Azt sem árultam el neki, hogy a kutya isten szerszáma, az fasz.

Amikor az unokatestvérem visszakullogott a többiekhez, láttam, mi jár a nagynéném unokaöccsének a fejében. Lovagolni szeretett, és a vizet csapkodta a nádbuzogánnyal. Egy perc huszonegy, sikoltozta valaki.

Anyádnak gyönyörű haja volt, mondta a nagynéném, mert ő volt az egyetlen, aki szóba állt velünk. Amikor például észrevette, hogy épp azt a kakast figyelem, amelyik

félig futva, félig repülve üldöz egy porszínű tyúkot, mellém lépett, pattogatott kukoricával kínált, és azon a fényes, egyenes, templomi hangján azt mondta: kérdezz nyugodtan. Nem kértem pattogatott kukoricát, remegett volna a kezem. Tudok mindent, vágtam rá. A kakas utólérte a tyúkot, és megpróbált a farára ereszkedni. Tojó, mondták. Kijiv, jutott eszembe. Négyzetrács. Amikor a tojó meggondolta magát, és újra menekülőre fogta, rám mosolygott a nagynéném. Biztos, kérdezte. Futottak a baromfiudvarban vagy öt kört, mire a kakas megint beérte a megtépázott tyúkot. Ügyetlenül fékezett, a szárnyával egyensúlyozott, hogy végre elhelyezkedjen a tyúkon. Sosem kapja el, ha a tyúk meg nem hunyászkodik. De meglapult neki, a farát kínálta, mintha ő is akarná, amit a kakas akar. Most színlel vagy az előbb színlelt. Nem tartott sokáig, a gyöngyöző homlokú férfi lassabban végzett. Kérdezz nyugodtan, mondta a nagynéném, miközben egy tyúktollat söpört le a válláról. Azt nem értettem, hogy miért nem zavarja a férfit az a konty, de csak hallgattam. Anyád szép nő volt, mondta később a nagynéném, amikor a kakas már a fakerítés mellett kapirgált. Anyám és az ő nővére két különböző ember. Az ő nővére leengedve hordta a gesztenyebarna haját, a hídcsonkról ugrált a folyóba, evés közben teli szájjal nevetett, gyenge cigiket szívott, átjárt a városba mozizni, hagyta, hogy a szerelme a vetítés alatt fogdossa. Az még a nagynéném nővére, aki tizennyolc évesen gyereket vár, és szemmel láthatóan domborodik a hasa, amikor a szerelme meghal a nyári diákmunkán, mert a cséplőgépben elromlik egy fogaskerék, de az már az én szigorú anyám, aki föltúzi a haját, feleségül megy a gyöngyöző homlokú férfihoz, és az ajkát összepréselve azt mondja a nagynénémnek, cinikus, nemhogy teli szájjal nevetne vagy cigarettavégeket dugdosna bele. Kérdezz nyugodtan, mondta a nagynéném. Túl hosszan gondolkodtam. Mintha mi sem történt volna, a porszínű tyúk már a homokot kóstolgatta. Tojó. Körülbicegett minket is, tömpe csőrét négy-öt lépésenként hirtelen teljes erőből a földhöz verte. Mindig a nagynéném kontyos nővére alszik el előbb, miután lemászik róla a gyöngyöző homlokú férfi: nem horkol, csámcsog. Mintha ízlelgetne valamit. Aztán a gyöngyöző homlokú férfi is elalszik. Hortyog, amíg az oldalára nem fordul. Kérdezzek nyugodtan. Ekkor vettem észre, hogy a nagynénémnek is mélyen lelógó, húsos fülcimpája van, mint a nővérének vagy a bátyja engedelmes feleségének vagy épp nekem. Azt kellett volna kérdeznem, hogy miért nincs gyereke. A nagynéném gyereke az én anyám unokahúga volna. Legyen, kérdezhetett volna vissza, élém tartva a pattogatott kukoricát. Remegett volna a kezem, nem kértem volna. Igen, felelhettem volna. Én legyek az. Erre megölelt volna. De túl sokáig gondolkodtam, katona nagybátyám lábbal rúgta be a baromfiudvar ajtaját, és postás unokatestvérem társaságában, szentséggelve trappolt felénk, úgyhogy nem kérdezhettem semmit. Attól félttem, tarkón ver a nagybátyám, ha nem fordulok meg. A nagynéném nem félt, a tyúkot figyelte, és egy kicsit még mindig mosolygott. Nem ölelhetett meg. Nem érezhette, hogy remegnek a tagjaim, amikor magához szorított volna. Katona nagybátyámnak meg kellett kerülnie minket, hogy élénk állhasson, s hogy mereven kinyújtott karját, ujjai közt ugyanazzal a levéllel, amelyet nemrég még a nagyapám lobogtatott, a húga orrának szegezhesse, mint egy ágyúcsövet, és közben azt üvölthesse az öklét rázva: ezt rajta, katona nagybátyámon, nagynéném testvérén fogják számon kérni!, egy katonahúg nem járhat a ruszkhöz bábáskodni, az ő családjának feddhetetlennek kell lennie. Ukránok, javította ki bátyját gyöngéden az én nagynéném. Magához ölelt volna, hányingerem lett volna a boldogságtól. Anyám első gyereke nem a cséplőgép alá szorult fiú gyereke. Amikor néma unokatestvérem, hiába ellenkeztem, kézen fogott, hogy kivigyen a fogkrémszagból, azt mond-

tam neki, Kijiv, de nem hittem, hogy érti. A nagynéném nővérenek a derékig érő haja anyám alumíniumszínű kontya.

Egy perc harminckettő, de a levegővétele még ne számolják bele. A nádbuzogányról már lefoszlott a barna bársonybunkó, de a nagynéném unokatestvére azért csak tovább szabdalta vele a víz felszínét. Később fogta a nádbuzogányt, és jó mélyen az iszapba döfte. Ahogyan vadász nagybátyjától látta, mellkasán összefonta a két karját, a csípőjét kissé előretolta, aztán, mintha el akarna valakit gáncsolni, kitette a bal lábát, és elnézett a gyerekfejek fölött. Az arcát nem merte nyíltan a kőrísfa felé fordítani, de láttam, tekintetével a nagynénjét keresi. A nagynéném unokaöccse bandzsítva találta meg a kőrísfa árnyékában, amit keresett, de nem tudhatta, hogy ez a lábára hajló, térdét ölelő alak az egyik cirill betűre hasonlít. Ha elárultam volna a nagynénémnek, hogy az unokaöccse barátai piros temperával azt mázolták az iskola falára, ruszkkik haza, ő gyengéden csak annyit mondott volna, az ukránok is pont ezt akarják. Az unokaöccse időnként megpengette az iszapba szúrt nádat, biztosan tudom, hogy hibátlanul párhuzamos körökben gyűrűzött körülötte a víz. A szalakóta éppen a kőrísfa fölött vitorlázott, ha akarom, víz az ég. Hozzon neki valaki egy pohár bort, szólalt meg váratlanul a nagynéném, és akkorát sóhajtott, hogy az unokaöccse is látta a mellkasát megemelkedni. Látott ő már ennél többet is. Ha a fürdőszobánk kisablaka alá állt, hallhatta például csorogni a vizet. Ha várt tovább türelmesen, már a paskoló tenyér alá szoruló szappanlé furcsa hangjait is tisztán kivehette. Ha pedig később kissé eltávolodott az épülettől, és nyolc-kilenc lépést tett a kerítés felé, és, mintha csak jó levegőt szívni szeretne, fölmászott az építkezés idejéről itt maradt törmelékhalomra, és üres tekintettel, mintha az égvilágon semmi nem érdekelné, sem a lovak, sem a folyó, sem az, hogy bukásra áll, a ház felé fordult, akkor az ablakon kiömlő szappanszagú pára hézagai-ban véletlenül a nagynénje dús mellén szétterülő tenyérnyi, sötétbarna udvart pillanthatta meg. A gyöngyöző homlokú férfi lánya a nagynéném unokaöccsének a húga. Ha elárultam volna a nagynénémnek, hogy a törmelékhalomról derék alá már bajosan lát az ember, de az unokaöccse barátai még a kád falára tapadt, violinkulcs alakú fekete szőrszálakról is tudnak valahogyan, többé eszébe nem jutott volna, hogy türelmetlenül keresztülhajoljon az unokaöccse négyzetrácsos füzetén. Többé nem nyomódott volna sem egy pillanatra, sem pedig hosszabban az unokaöccse füzeten felejtett kézfejének a melle. Láttam, hogy a megpengetett nádbuzogány vízgyűrűről mi jut az unokaöccse eszébe. Mint egy tátott száj, pont akkorák azok a mellbimbók. Vadász nagybátyám engedelmes felesége volt, aki végül a nagynénémnek bort hozott. Mint egy szomszjas száj.

A kiskonyhába vonszolt a postás unokatestvérem. Úgy húzott maga után, mintha én lettem volna a kétkerekű újságos taligája. A lábam nyomot hagyott a homokban, két hosszú csíkot, könnyű lesz majd a nagynénémnek a keresésemre indulnia, gondoltam. A fejemre tette a kezét, és lenyomott az egyik székre az unokatestvérem. Behajtott a ajtót, hogy ne hallhassak semmit. Be is csukta volna, ha a gyöngyöző homlokú férfi nem halogatja már évek óta, hogy a zárat megjavítsa. Mellénye zsebéből előhúzta a noteszét, a belső ablakpárkányon pedig, dióhéjakat és kibelezett barackmagokat félretologatva találta meg a kis zöld ceruzát. A tenyerét használta asztalnak, és a ceruzát sem hegyezte ki. Lehajolt. Elém tartotta, amit a füzetbe írt. Nem tudtam elolvasni. Ismertem az ábécé minden betűjét, a nagynéném még az ukrán abetkára is megtanított, de a folyóírást nehezen silabizáltam. Térdét ölelő nagynéném a cirill И. Láttam, azt hiszi, nem is tudok olvasni. Nagynéném unokaöccse a Я, ahogy kiteszi a lábát, hogy

elbotoljon benne, aki csak arra jár. Annyit tudtam kivenni a néma unokatestvérem írásából, hogy *mállna*. Írt volna nagy nyomtatott betűkkel. Málnaszörp, gondoltam. Köszönöm szépen, nem, mondtam. Néma unokatestvérem azt hihette, félreértettem, úgyszólván mégis elővette a szörpös üveget. Magasra emelve felém mutatta, én pedig megvontam a vállam, bánom is én, de ne legyen túl édes. Látszólag kedves volt velem. IO a porszínű tyúk, amikor meghunyászkodik a kakasnak. Ə a nagynéném, ha a baromfiudvarban megölelt volna. X, és *hának* ejtjük, amikor anyám és anyám szerelme a moziban fogdossák egymást. A szörp persze túl édes lett, ráadásul kávéíze volt. Legszívesebben kiköptem volna a földre vagy esetleg az unokatestvérem postásmellényére. Ha leköpöm, fölpofoz, gondoltam. Ha bepiszkítom az egyenruháját, fölpofoz. Ha fölpofoz, nem sírok, de tenyere csattanása kihallatszik a baromfiudvarra. Ha fölpofoz, arcomon az ujjak nyoma III. De a gyöngyöző homlokú férfi is IO, amikor a feleségére mászik, és csak egy kerek kontyot lát belőle. Postás unokatestvérem egyszer csak az asztalra csapta a szörpös üveget, feltépte az ajtót, és kirohant. A jegyzetömbjét bent felejtette. II, amikor az ember, mintha csak sétálna, eltávolodik a háztól, fölmászik a fűvel benőtt törmelékhalomra, és lábujjhegyre áll, úgy leselkedik. Φ, aki a kertünk hajlásánál lévő diófa mögé bújik, és a lábujjhegyen pipiskedőt lesi. Ott hevert előttem a spirálos jegyzetfüzete. Kinyitottam, átlapoztam. Az egyik oldalon vonatindulásokat láttam, a másikon számtornyot, összeadást vagy kivonást, egy harmadikon vezetéknéveket, s egyébként pedig majd minden második lapon kérdések: eljöttek-e farsangolni, kilója vagy darabja, a halálát kívánod? A kérdés hiányozhat a legjobban, ha az ember néma, gondoltam, de sajnálni egy csepp sem sajnáltam az unokatestvéremet. Kezembe vettem a ceruzacsonkot, kerestem egy üres oldalt, és telerajzoltam az ukrainszka abetka betűivel: Ж, amikor a nagynéném szappanozza magát, Ĩ a nagynéném szemét meresztő, nyolcast rajzoló unokaöccse, Ъ a rendőr nagyapám megereszkedett, rengő, fehér hasa.

Ostobák, egy perc tizennyolc.

Ha a nagynéném unokaöccse nem aludt el rögtön, hajnalig nem jött álom a szemére. Először a szülei hagyták abba a fészkelődést. Aztán a vendégek szobájában kattant a tévé kikapcsológombja. Össze is rezenhetett, pedig számított rá. Odaát a villanyt sem lehetett halkan leoltani. Lekapcsolni, mondták. Ha a talp, amikor a linóleumtól elvált, olyasféle hangot adott, mintha technokollal lett volna bekenve, akkor az a talp meztelen volt, és izzadt. Ha mindjárt lámpaoltás után ágyrecsegést lehetett hallani, akkor a nagynénje kellett hogy legyen, aki a villanyt lekapcsolta, mert sem a vendégágy, sem a felfújható matrac nem recsegett soha. A két nagybátyja két engedelmes felesége pedig csak köhögni szokott hajnali kettő tájban, felváltva, mert ikrek. Ha a nagynéném unokaöccse sóhajtást hallott, a nagynénjének melege volt. Kisfiú korában eljátszhatta, hogy fél: kibújhatott az ágyból, lábujjhegyen a vendégek szobájába settenkedett, és még csak kérnie sem kellett, hogy a nagynénje fellibentse a takarót, s hogy az unokaöccse testével együtt egy kis huzatot is beeressen. A vadorzóktól fél, mondta, és libabőrös lett a hazugságtól. A vadorzóktól? Gyerekszáj, mondta nagyon halkan a nagynénje, és magához szoritotta a forró combjai öblébe gömbölyödő unokaöccsét. Ez juthatott az unokaöccse eszébe, ha nem aludt el rögtön, és másnap karikás volt a szeme.

A nagynéném egyszer csak fölállt arról a plédről, és nevetve a folyóba dobott. Néha nem tudni, mi fog történni a következő pillanatban. Fölállt nevetve, jött, megemelt, a folyóba dobott. Láttam ugyan, hogy kilép a kőrisha árnyékából, és faképnél hagyja a

felejtőket, láttam, hogy miközben vadász nagybátyám szünet nélkül szitkozódik, állva fölhajítja, ami még a poharában maradt, láttam, hogy nem vesz papucsot, és hogy nem a terepjáró, hanem egyenesen a fűzes sáv felé indul, de hogy éppen hozzám igyekszik, azt csak akkor mertem elhinni, amikor már a karjába is kapott. Lehajolt, egyik kezét a térdem, a másikat a nyakam alá csúsztatta, és könnyedén fölemelt. Furcsa, sutogta, milyen furcsa. Nevetett-e végig, nem emlékszem. Kérdezek nyugodtan, gondoltam. Láta a nagynéném unokaöccse, hogy mi vagyunk a Ч, de nem érezhette a fogkrémszagot. A gyöngyöző homlokú férfi felesége is minket nézett, azt leste, megbotlunk-e valamelyik kőben. Nem örülne neki, de vágynak rá. Milyen furcsa, lihegte a nagynéném, hóna alatt egy pillanatig rendőr nagyapámra láttam, arca üres volt, mint a kivágott középi zászlók a munkahelyén. Mint ahogy annak sem örül, ha a gyöngyöző homlokú férfi rámászik: csak vágynak rá. Hány gyereknek adott sóinjekciót, kérdeztem, de nem válaszolt, hanem lenézett rám, álla picit a karomnak nyomódott. Átléphetünk valami széles, hosszú követ vagy ágat, egy pillanatig azt hittem, elejt. Öt-hat év múlva tizenhárom éves leszek, a nagynéném unokaöccse hús, a rendőr nagyapám nyugdíjas vagy halott. A nagynéném súlyos melle 3, zének ejtjük. Nagynéném unokaöccse öt-hat év múlva pénzügyőr lesz, nem zsoké. Nyugodtan válaszolhat, mondhattam volna, elmosolyodott volna. A talaj enyhén emelkedett, nagynéném zihált, éreztem, itt a homok is mélyebb, nehéz vagyok. Nem soknak. Ha elmondanám neki a B betűt. Hogy mire hasonlít. Messzire elkerülné az unokaöccsét, nemhogy korrepetálja. Alig mozgott a szalakóta szárnya, nagynéném gödrös álla a III betű, milyen furcsa, a nővére gesztenyebarna haja az én anyám kontya. A leselkedő unokaöccse marokra fogott szerszámára hasonlít. Nem soknak, felelte. Tudod, ez tilos. Annak sem örült, hogy attól a fiútól tizennyolc évesen teherbe esett, de vágott rá. A mellbimbók terebélyes, sötétbarna udvarát nézni, az is tilos. Örülni neki és vágyni rá. Nem soknak adott injekciót. Az se jó, ha mindenáron meg kell születni, tette hozzá. Öt-hat év múlva már aligha fog elbírní. Sóoldatot fecskendezett az ukrán barátnője méhébe. Eszébe sem fog jutni, hogy fölemeljen és bedobjon a vízbe. Könnyen híre megy, hogy van itt valaki, aki mindenben segít. Nemcsak a sóoldatot adja be, kívárja a szülést, ott van velük, beszél hozzájuk, a nyögdcselesüket hallgatja. Csak mondják, hogy megbánták, így könnyebb. Vadász nagybátyám minket nézett, viszkedett a tenyere, a hófehér combjához dörzsölgette. Pénzt kap, vagy pofont ad. Milyen furcsa. Tojó a neve. Ne félj, mondta fényesen, és meglóbált. Ne, ne, sápítózott vadász nagybátyám felesége. A cséplőgép alá szorult fiú gyerekét elhajtani, az is tilos. Könnyebb azt mondani, hogy megbánták. Nem baj, mondtam, ne legyünk túl sokan. Persze a telek hajlásánál lévő diófa mögül leselkedni is tilos. A honvédségi bicska rézvasalatú vége ütemesen a porcelán süteményes tálhoz verődött. Nem botlottunk meg, bárhogy is vágytak rá. Anyám, apám, bátyám a nevük. Öt-hat év múlva nem a nagynénje fürdőzését fogja lesni. Hosszan lóbált, nem féltem. Egy perc harminc másodperc, és fulladjatok meg. Egyik kezével a két csuklóm fogta össze, másikkal a két bokámat, én voltam a II betű. Palacsintaszínű kezével a verítéküket törölgeti, a homlokukat simogatja. Ukránul imádkozik értük, hogy ők is értsék. Öt-hat év múlva kész férfi lesz, de nem zsoké. Libabőrös lettem. Összetörli a magzatvizet, a kezüket fogja, és a nyelvükön azt ismételteti, ne féljetek. Kacagva lóbált. Olyan nehéz vagy, mint egy vizes gyapjúpulóver, mondta. Gyilkosság a neve. Ott dobott vízbe, ahol a part másfél méterrel a folyó fölé magasodik, ide gyűlnek árvíz idején az állatok. Elengedett. Kicsit sem féltem, hányingerem volt a boldogságtól. Míg zuhantam, nevetett. Engem bámultak. Azt egyikük sem kérdezi, mit csinált a holttest-

tel. Csak a madár madár. Öt-hat év múlva hegyes kis ádámcsutkája, bozontos hónalj-szőrzete és akkora szerszáma lesz, mint a kutya istennek. Megnézte, hol csobbanok a vízbe, megvárta, hogy a felszínre jöjjenek, aztán sarkon fordult. Rejszolás a neve. Ahonnan én kijönni szeretnék, oda a bátyám bemenni akar. Ne legyünk túl sokan. Újra tudni lehetett, mi fog történni a következő pillanatban. Visszaült a kőrisfa pörkölttel telecsöpögtetett árnyékába. Szeretet a neve.

Czilczer Olga

GYEREKRAJZ

Egy szétáztatott felhő az eget szappanozza már reggel óta hiába. Sőt. Ez a rózsaszínbe olvadó lila egyre terjed. Hatalmasan terül a panel kockáira s a köztük közlekedőkre, úgy mint a fákra alig emlékeztető oszlopokra, nagynövésű gyerekekre, akik jobban megnézve helyben járnak.

Ott száll a madár is. Szárnya üres levélboríték. Persze, nem várható válasz a címzettől, és személyes találkozásra sincs jóformán semmi esély, hisz, ha a távolság csekély is, gyalogosan aligha legyőzhető. A közúti járatok pedig takarékoságból törölve.

A tetők erdejében egy síkba préselt óriás léggömb kószál egyedül. Tán épp a feladó leheletétől kerekedett ki ennyire, aki a szavakkal adós maradt. De a kör vonala nem ér össze. Látszik a rés. Semmi szó. Ömlik a szín késő estig.

NEM ITT

Harisnyanadrágok, ketten megindulnak. Kész akrobatika! Az, amelyik lábtól függött a kötélén, persze kézen. Próbálnám meg én! Nincs két egyforma szín a vetés fű-zöld (sima-fordított) mintázatán, hol a sűrűben nekibuzdul egy szárnyait csak ritkán használó rovar.

Aki a helyén marad, csak a szél lengeti. Anyamadár tanítja szállni fiókáit. Én melyik lehetnék? A barna? A zöld? Száradásban kivilágosul. Rossz minőségű festéktől-e, mo-

sástól-e, az árnyalatok hasonulnak. Jobban megnézve azonban csúnya foltok árulkodnak az eredetről.

Csupasz lábak. Csípőtől lefelé a semmit kaszálják. Valahol távolabb.

SZABAD ÓRA

Kimostam, kivasaltam. Senki sem vádolhat restséggel. Kiteszem az órát. 10-ig akár a lábamat is lógathatom.

Egy kislány kéredzkedik ölembe, fonjam be a haját, kössek bele pántlikát. A pántlika a várost kettészelő folyó. Süt a nap vagy ezer ágra, gyertünk, mártózzunk meg! Ússzunk ki a partra, röptessünk katicabogarat! Egy elszáll, vagy inkább a mutatók veszik szárnyukra. A másik az istennek se mozdul. Arcomon pattanás. A kislányból lett bakfis villanásnyi ezüstgyíkkal a csuklóján, mely mint egy hullám, a túlsó parttól integet. Alighanem a kanyarban tűnik el.

Egy karcsapásnyi víz nem sok, a folyóból annyi sem marad. A fiókok egyikében? Az őrizendő, a kidobásra váró lom alatt? Perceim fogytán már csak a karkötőt keresem.

Finy Petra

RESURRECTIO

Párnából álmokat szippantani,
Levegőt levegőnek nézni,
Napnak a szemébe bámulni,
Jó mélyen a szemébe,
Hogy zavarában elpiruljon,
És alkonyt hozzon végre,
Mert ez a világosság elviselhetetlen

Csak vajba döfni kést,
És semmi másba, és semmi másba

Halottainkkal gyakran beszélgetni,
És ölelésüktől sem menekülni,
A sírkövek üzeneteit jól elolvasni,
Majd a felhőkbe vézni őket,
Virágbimbót csukva hagyni,
Nem kíváncsiskodni a tavasz felől,
Ha akar, egyszer úgysis eljön,
És akkor már nem lesz több kifogás,
Örülni kell az életnek

Harapófogóval csak szöveget tépni,
És semmi mást, és semmi mást

A szélnek kinyitni szívünket,
Hadd seperje ki belőle az átkokat,
Még azokat is, melyeket
Vérrel festenénk fel a falra,
Fához úgy lapulni, hogy kezünk is
Gyökeret eressen,
Ugyanabba a folyóba kétszer lépni,
Hogy tiszta legyen a léptünk,
És még tisztább a fejünk,
Szivárványba belekapaszkodni,
Míntha anyánk keze lenne

Vagonokban csak biciklit szállítani,
És semmi mást, és semmi mást

Levélsuttogáskor fület hegyezni,
És hallgatni a nedvek meséit,
Szomorú mesék ezek,
Ne szégyelljünk sírni rajtuk,
Homokszemekre festeni képeket,
Ezek a képek vidámak,
És könnyörtelenül könnyűiek,
A könyvekből kitörölni a betűket,
A nyelvekről lemosni a szavakat,
Azokat is, melyeket unokáinknak őriztünk,
Hogy legyen mivel harcolniuk,
Villával emlékekbe szűrni,
És ráérősen elmajszolni azokat

Kemencébe csak kenyeret tenni,
És semmi mást, és semmi mást

Lelkeket néha összecserélni,
És úgy járn-kelni pár napig,
Fiókáktól tanulni önzést,
Patkányoktól a túlélést,
Ami túl van a halálon is,
Fellázadni azok ellen,
Akik reményeket végeztetnek ki,
Az öregeket elringatni,
És fogatlan szájukba emlőt rakni,
A kisdedeket nem tenni koporsóba,
Mert azok örökké élnek,
Angyaloknak fészket rakni,
Ördögöknek farkát meghúzni,
Varázslók tükreiben nézelődni,
Aztán észrevenni önmagunkat

Gázcsapot csak főzéshez kinyitni,
És semmi máshoz, és semmi máshoz

Hajat soha nem borotválni,
Hagyni, hogy az Üveghegyen túlra nőjön,
Bádogkanalat elhajítani,
Bele az Óperenciás-tengerbe,
A bádogtányért melléje dobni,
Rabruhából szőnyeget szőni,
És azzal repülni a dzsinnek földjére,
Tetoválásra táltos paraszát borítani,
Így égesse ki a fájdalmakat,
Botló lábra griff-karmot növesztetni,
Hogy soha ne szédüljünk meg,
Gyenge kézbe sárkányok erejét adni,
Csontos vállra óriások izmát tapasztani,
Majd jól kihúzni magunkat,
Hamubőrrre varázsalma pirosát lehelni,
Üres lelket Szezám kincseivel tömni meg,
Hideg szívünkbe pedig Főnix tüzét lobbantani

És mindent elfelejteni,
És semmit sem felejtetni.

Szuly Gyula

VÁRAKOZÁS

I

Kit céltalan célállomás
vár, ha ugyan igazán várja,
máris hiába reméli,
hogy útja során szertefoszlik
a ködbe burkolt cél homálya,
s felbukkan a valódi cél,
vagy majd a mozdonyvezető
megmondja, hogy miféle jel
rajzolódik elé a gőzre,
vagy felszólal a sínigazgató
egyik végtelen állomáson,
hogy égtájat kellett cserélni,
egy téveset másikra váltson,
és ahol megállt a vonat
„Semmin” – Semmi-alsó megálló,
most nem áll ott vonatra váró
vasúti tiszt egyenruhában,
hogy a vonatnak szalutáljon,
és ha valahol még valóban
van efféle, se szalutál már
minden utasnak jót kívánva.
Ha ez a vonat oda menne,
ahol ő még teszi a tisztét,
akkor ő elfordulna onnan,
nehogy még bármit is kívánjon,
nehogy már a hőn óhajtott
célba érkező utas
még forrón tartott ölelésre
táruló karokat találjon.

Azon a fapadon utazgatva
edződtem meg várakozásra,
rögös utak utasa lettem,
s amikor várakozni láttak
rossz levegőjű várótermek
és út előtt álló útitársak,
megéreztek, hogy tudok várni,
jöhet ide mégis akármí,
ez idehívja óhajával
azt is, amiről hír, hogy elment.

Olykor megszüntetett megállók
odaszokott embere voltam,
nem várva semmit, ami jöjjön,
már csak arra, hogy ami ott van
régóta vesztegelve helyben,
levegőt ront és a kilátást
is elvette, onnan tovább
zökkenve már mégiscsak menjen.

II

Vágányok mellett ácsorogva
tudni kell valamire várni,
még jöhet ide, ha még nem is látni,
kósza jármű szállást keresve,
akármeddig csak elvihetne
embert, akit boldogtalanság
nyűgöz le, és élőhalottan,
keseredetten álldogál ott,
mint akit már a kishitűség
sem enged elmozdulni onnan.

Nyakunkon a téli menetrend!
Lesznek hát új csatlakozások,
jöhet ide valami még,
amire évek óta várok.
Mentesítő vonat robog be,
aztán mégse mentesít senkit?
Vagy csak engem nem mentesíthet,
mindenki másat valahogy elvitt,
végül olyan embert hagyott itt,
aki talán maga se tudja,
hogy „barlang- és alagútvasútra”
vár, azon még most is a régi
döbbenetes tündérvilággal
szeretne újból szembesülni.

Még jön valami, mert várni tudtam,
megszüntetés előtti járat
vagy már egy utolsó utáni
– éreztem, nem hiába várat –
tudnia kell, hogy én még várom,
jön az a kis „kávédaráló”
még a keskeny nyomtávú sávon,
s mégis otthon ér a karácsony.

Pedig nem úgy irányították,
hanem hogy lomraktárba menjen,
de felszólt a sínigazgató,
ki eltájtoltatott egyszer engem,
hogymost javít; megint csak átvált,
de a célállomás helyét
most se térképeken keressem,
sínek között kell megtalálni,
mi az, ami oda vezet,
hol ő lámpát forgatva áll,
a fontos csomópont helyén
engem már ez a fény vezessen.

Szilágyi Júlia

NYELV – RÍTUS – EMLÉKEZÉS

az 1976-os *Korunk*-évkönyvben

A jelen szakadatlanul kisajátítja a múltat. Minden ünnep, jubileum, évforduló, megemlékezés, felidézés a maga szertartásaival hagyományt értelmez. Bizonyos értelemben hagyományt teremt. Egymást követő jelenek támasztanak fel egymásnak nemritkán ellentmondó múltakat. Minden jelen a saját céljainak rendeli alá a múltat, a saját eszközeivel veszi birtokába. Helyreállítja és felmutatja a folytonosságot, vagy ha éppen szükségesnek mutatkozik, aktuális folyamatok igénye szerint módosít rajta, szakít vele, vagy más pályára irányítja. Az utód elődöt választ, előzményeket emel ki vagy hallgat el, válogat az elődök és előzmények között, kiválasztja a történelmi készletből a neki éppen akkor és ott megfelelőt, illetve kiiktatja, megszünteti, elhallgatja, kizárja a felidezésből azokat az elemeket, amelyek nem szolgálják a kor – vagy valamely csoport – ideológiai konstrukcióit, kilógnak az éppen uralkodó eszmei keretből. A *Korunk* történetének eddigi szakaszait értelmező szándékok és konklúziók is ilyen és ehhez hasonló tapasztalatokat kínálnak. A 15+50 éves *Korunk*-történet mozzanatainak felidezésében még az sem elhanyagolandó, hogy éppen ki emlékezik és mikor. Másképp néz vissza és másra figyel az így vagy úgy elkötelezett kortárs, akit személyes emlékek fűznek múltbeli eseményekhez és szereplőikhez, nem utolsósorban pedig saját múltjához, és akit elfogultság és tárgyilagosság valamilyen aránya korlátoz vagy inspirál, meg az a mód, ahogyan a saját életét és elveit elhelyezi a ma és a tegnap között, s öngazolás és/vagy kritikai önvizsgálat igen eltérő intenzitásával. A kortárs mentális készletében a személyes múlt találkozik a közös múlttal. Ezért olykor nehéz megállapítani, hogy voltaképp mennyire tanú a tanú. Megint másképp tekint vissza és mást hív elő a múltból a többé-kevésbé gyanútlan kutató, aki sejti vagy sem, hogy objektivitásra törekvő buzgalmában legendát éltet vagy rombol, olykor érzelmeket – és ami fő! – tekin-

télyt sért, amikor bemerészkedik egy saját törvényeit követő, zárt világba, kortársak, túlélők féltve őrzött tudásának világába a maga tudásával, a mások múltját kívülről szemlélő érzelemmentes tudással, az utókor kegyetlenségével, amely éppoly törvény-szerű, mint az érintettek, bennfentesek, fő- és mellékszereplők szubjektivitása.

Mindezt az 1976-os *Korunk*-évkönyv szerkesztésekor persze nem mondhattam volna el. Ahogy azt sem, hogy folytonosság, hagyomány, örökség, törés, szakítás minden-kori formáit természetesen a nyelv uralja. A nyelv – ahogy Gadamer mondja – „*a ma-ga sokrétűségében, sokféleségében és önteremtő univerzalitásában...*”. Nem mondhattam volna el már csak azért sem, mert az utóbbinak magam sem voltam teljes tudatában. Szerkesztő- és szerzőtársaimmal együtt az uralta a tudatomat, hogy 1976-ot írunk, Romániában, tehát mindazt, amit és amennyit múltról és jelenről elmondhatok a nyilvánosság előtt, én vagy más, ez a megkerülhetetlen téridő határozza meg. Amikor most, újabb évtizedek múltán és azok igencsak vegyes tanulságaival gazdagabban, ha nem is bölcsebben, de talán kevésbé elfogultan és a közvetlen fenyegetettségől végre mentesen, újraolvastam a KORUNK '26–'76 főcímet viselő évkönyvet, mindjárt a belső címlapon megtaláltam az első csúsztatást, mégpedig az alcímbe, EGY ALKOTÓ MŰHELY FÉL-ÉVSZÁZADOS TÖRTÉNETÉHEZ. Nos, 1926-tól 1940-ig, akárhogy számítjuk, nem telt el ötven év! Nem a műhely volt tehát ötvenéves, hanem a folyóirat megalapítása óta eltelt idő tett ki 1976-ban egy fél évszázadot. Mint megannyi esetben, itt is: az igazság és a hazugság egybecsúszik. A történelmi értelmezés tehát eleve kétértelműséggel kezdődik. Egy könyvcím jutott eszembe, AZ ELMÚLT JÖVŐ, Reinhard Kosseleck a történelmi idők szemantikájáról szóló nagy hatású könyvének címe. Ez az előre- s visszalépés az időben, ez irányított, ez értette meg velem, hogy miért a nyelvre figyelek. Pontosabban az évkönyvben szereplő szerzők nyelvi stratégiáinak sokféleségére és arra, hogy mégis van a különbözőségben vagy azon túl valami közös. Valami, ami minden szövegben, szöveg fölött, szöveg alatt, szöveg között, olykor láthatatlanul, de érezhetően ott van, elháríthatatlan: a diktatúra nyelve. A nyelv, amint rejt és mutat. Cinikusan rejtteni igyekszik azt, ami van, és agresszíven rámutat valamire, ami nem létezik. A diktatúra diskurzusát maga a diktatúra, no meg az eligazodni próbáló olvasó együtt hozza létre. A diktatúra azzal, ahogy diktál, az olvasó meg azzal, ahogy olvas. A kettő között őrlődik a szerző, ámítja magát, és ezt tudja is, egzisztenciális érdeket vegyít hivatástudattal az önámítás. Meg kell felelnie a diktatúra kimondott és kimondatlan követelményeinek, ha egyáltalán publikálni akar – nem muszáj! –, és feltehetőleg el akarja juttatni mondanivalóját – ezt sem muszáj! – valamilyen címzettnek. Éppen általa, az olvasónak nevezett fantomkép által nyelvi szertartásokat működtet a beavatottság. Ez köti össze a '76-os *Korunk*-évkönyv szerzőinek életkor, célok, kultúra, eszmei meggyőződés tekintetében oly tarka táborát. Mindnyájan a nyelvre gondoltak, de nem mind ugyanazt gondolták a nyelvről, és egyáltalán nem ugyanúgy használták a nyelvet. Mindegyik hozta a maga mondanivalóját a felidézendő múltból vagy a felidézés körülményeit megszá-bó jelenről, és mindegyik tudta, a hiperlojalistól a lázadózig, hogy nem mondhatja el azt úgy, ahogy igaznak gondolja, ahogy emlékszik rá. Túlzás lenne azt hinni 2007-ben erről a most már szintén múltból, hogy az akkori szerzőket közös ellenzékiesség fű-zi össze. Teljesen vagy részben szinte mind ellenzik ugyan a diktatúrát, de többnyire egymást is ellenzik. Az előbbi tétován tesz, mert nagyon indokolt félelemmel, az utóbbi kitartóan és hevesen. Ez utóbbi ellenzést, ellenérzést vetítik vissza a múltba, ha nem éppen a múltból hozták át, eszmei örökség, tapasztalat vagy előítélet gyanánt, a jelenbe. Mert ez az emlékezőpolitika sajátos logikája. Egyesíthetné őket a közös be-

szédhelyzet. De vajon csakugyan közös-e? Ez sem egyértelmű. Csak a félelem egyértelmű. És ez a félelem éppen arra elég, hogy egyetlen percre se lehessen felejteni: a beszédhelyzetet a hatalmi helyzet – a diktatúra – határozza meg.

Nem minden szövegtípusban érvényesül egyformán ez a determináltság. Hadd idézzem megint Gadamert: „...*a nyelv alapvetően beszéd* [...], *a nyelv nem tétel és ítélet, hanem csak annyiban van, amennyiben kérdés és válasz*”. Az 1976-os *Korunk*-évkönyv beszédmódjait nem érdektelen ebből a látószögből is megvizsgálni. Mégpedig olyan beszédhelyekről kiemelt szűrőpróbával, amely beszédhelyeken a nyelvnek éppen ez a dialógus funkciója – vagy éppen a párbeszéd hiánya, a nem működés működése – figyelhető meg. Mindenekelőtt a *Korunk* történetét, pontosabban történeteit nagyon eltérő pillanatban és eltérő módon jellemző három szöveg néhány mondatát választottam ki, a folyóirat rendeltetésének meghatározásait, hogy kicövekeljem az évkönyv retorikai határait.

Az 1976-os, jubileumi évkönyv bevezető szövegével kezdeném, címe: NICOLAE CEAUȘESCU ELVTÁRS ÜZENETE A KORUNK FOLYÓIRATHOZ, MEGJELENÉSÉNEK 50. ÉVFORDULÓJA ALKALMÁBÓL. Nagyon fontos a tipografizálás, a kiemelés, a betűtípusok szerepe ebben a ritualizált nyelvi-vizuális szerepkörben, hiszen a totalitárius rendszer nyilvánosságának egyik sajátos szövegtére az ünnepélyes alkalmakkor „küldött” üzenet, távirat, levél stb. A szöveghangulat kellékeinek, azok természetének érzékeltetése végett hadd álljon itt egy nagyon szerény szóstatisztika is: a fettel szedett, másfél oldalnyi szövegben nyolcszor fordul elő a *párt* szó, ötször (különböző szófajokban: *harcos*, *harcolt* stb.) a *harc* és egyszer a *magyar*, mégpedig a szakralizált – *a román, magyar és más nemzetiségű dolgozók* – szövegösszefüggésben. Az alaptextustól semmilyen eltérést nem tűrő nyelvi panelek, az ismétlődő fordulatok mozdulatlan és előre láthatóvá rögzítik a minden egyénit, eredetileg kerülő, a közlést éppen mint közlést lényegében tagadó retorika parancsuralmát: *hévvel küzdött, fokozott és értékes tevékenységet fejtett ki, következetesen harcolt, értékesen hozzájárult* – íme néhány példa az 1976-os *Korunk*-évkönyv egyik beszédmódjából, abból, amelyik a korszak hivatalos politikai nyelve. Éppen mert a politikai gyakorlat ritualizálta, rábízta az önálló gondolkodás felfüggesztésének, a hitvallászerű ismételtetéssel is gyakorolt indoktrinációnak a feladatát, a szakadatlan ünneplés és a szakadatlan harci készültség nyelvi kirakatát alkotja. Kizár minden olyan nyelvi viselkedést, amely nem emlékeztet a katonai díszszemléknek az ént beszippantó egyöntetűségére és az egyöntetűség céljára, az erődemonstrációra: csak az összbenyomás mond valamit, a mindent mondja, csak egész van, a részeknek önmagukban nincs értelmük, nem jelentenek semmit, a részek válnak egészé, nincs más értelmük. Így lesz nyelvi valósággá is a totalitárius hatalomgyakorlás. A jelszavak uralma a valóság fölött.

A CEAUȘESCU-ÜZENET a véleménynek mint beszéd típusnak az ellentéte. Véleménye személynek van. Itt megszűnt a személy *mint akarat és képzet*, és nincs szükség véleményre. A partikulárisnak minden nyoma megszűnt. Az álarc és az álbeszéd világa ez. Amihez a kisebbségi sajtóban súlyosbító körülményként járult (máig érezhető hatással) a hivatalos fordítók nyelvi kulturálatlansága, a kopár szókészlet, a gyakran magyartalan mondatszerkezet. Érdekes ezt az egyszerre félelmetes és groteszk nyelvi kényszerzubonyt összevetni azzal, ahogyan más-más történelmi klímában, 1929-ben és 1940-ben (akárcsak a két dátum között, évről évre, hol visszapillantva, hol előretekintve) Gaál Gábor is megfogalmazza a *Korunk* feladatát. Mindössze bekezdésnyi részletek. Az a szerepük, hogy mint az évkönyv borítójának fülszövege előbb kerüljenek az olvasó szemé elé, mint a Ceaușescu-szöveg. Az 1976-os Ceaușescu-üzenetben, ebben a szintelen-

szagtalan nyelvi masszában mintha az idő is állna. 1929-ben Gaál Gábor számára viszont, aki ekkortájt vette át Dienes Lászlótól a *Korunk* szerkesztését, a folyóirat eszményét nem a saját voluntarista akarata határozza meg, hanem éppen az, hogy „*Aktívává és mozgékonyvá vált az idő*”. A világnézeti elkötelezettséget, annak akkori fokán és módján, a székfoglalóként ható, hangsúlyosan személyes szöveg valamilyen képes beszédre bízta, méghozzá olyan stílusréteg érintésével, amely a Berlinből és Bécsből érkezett szerkesztőt mint az expresszionizmus tanítványát mutatja be: „*Valamennyi igazi folyóirat egy szegmentumon tisztáz, és rendet akar a dolgok kigyulladt rengetegében, egy biztos térénumot.*” A *dolgok kigyulladt rengetege* olyan poétikai erőterében a sűrű mondatban, hogy a folyóirat (nem csak mozgalmi oldalról) sokat bírált, tudományoskodónak ítélt nyelve, az idegen szavak gyakoriságának egyeseket bosszantó, másokban komplexusokat keltő elitizmusa (*szegmentum, térénum*) mintha kiegyensúlyozódna, s az egész együtt az eleven gondolat és az újat hozó stílus izgalmaival hat. Elhitheti, hogy azt, amit ígér, „*egy új fázisú folyóirat-kultúrát*”, valóban komolyan gondolja. Ezt ígéri még a képzavar is, a „*rugalmas és eleven tükör*”, s mintha egy ismert Salvador Dalí-képre, a fák ágairól lecsurgó órákra emlékeztetne – még mindig az idő gondolatkörében vagyunk, no meg az avantgárd világában... Gondolat gerjed, akár polemikus gondolat, mindenképpen valamilyen dialógus alakul az olvasóval: személy szól személyhez.

Az 1940-es idézet A KORUNK ÉVEINEK MARGÓJÁRA sorozat utolsó darabjából való, a betiltás – szeptember 11-én jelent meg az utolsó szám! – küszöbén elmondott búcsúszó. Itt alig vannak stílusalakzatok. A helyzet – optimisták és pesszimisták szemében más-más módon – drámai, a retorika viszont korántsem színpadias. Kicsorduló érzelmek közepette józan valóságértelmezés, szikár beszéd, alig él a metaforizálás lehetőségeivel. „*Az idő kiforrásának mai nagy szakaszában*” Gaál ugyanazzal a technikával illeszti össze az elvont főnevet az igei főnév szemléletességével, mint amikor, 1929-ben, a *dolgok kigyulladt rengetegével* érzékeltetett rendkívüli helyzetet, és a majd üres frázisként kongó jelzős szerkezet, a „*realista humanizmus*”, akkor – 1940-ben –, nem éppen időszerűen és népszerűen, de hitelesen hangozhatott, akárcsak a „*mitosz nélküliség*”, s ami az elkövetkező évtizedekben hol utópiaként hat, hol meg mint konformista ügyeskedés, cinikus játék a szavakkal: „*az együttélés gondolata*” éppen itt és ekkor tűnik a maga Don Quijote-i konokságával kihívó merészségnek.

Az évkönyvet szerkezetileg négy nagyobb szövegcsoport alkotja. Az elnöki üzenet, a rá adott válasz és a *Korunk*nek adományozott kitüntetéséről szóló határozat, mint jubileumi rituális beszéd különálló retorikai világ. Nem része, inkább kerete vagy háttere ennek a világosan tagolt szövegtestnek, mai, nagyjából sajtónyelv-történetinek nevezhető olvasatomban: a körülmények érzékeltetése. A KORTÁRSÁK VOLTUNK – KORTÁRSÁK VAGYUNK az, amit ígér: visszaemlékezések sora a húszas és harmincas évekre, az egykori *Korunkra* és magára a korszakra. A második tömb a *Korunk*-kutatás hetvenes évekbeli állapotát tükrözi. A harmadik, KORUNK VILÁGNÉZETE gyűjtőcímű politikai publicisztikacsokor erősen rájátszik a birtokos alakú *Korunk* főnév kettős értelmezhetőségére, azzal a sejtethető szándékkal, hogy szépítsen valamit a szövegek meglehetősen sivár gondolati-nyelvi közegén. Ezeket nevezték a korszak sajtóberkeiben „*musz-anyagok*”-nak, hiszen nélkülük a kiadvány meg sem jelenhetett. Végül a negyedik, a legterjedelmesebb, MŰHELY gyűjtőnév alatt egyesíti az évkönyv legheterogénebb és egyben – de ez már akkor remélhető volt, 2007-ből világosan látszik – legtartósabb értékű részét. A négyes tagolás szigorúan elhatárolná egymástól az emlékezés rituális beszéd-készleteit (annál is inkább, mert egyik-másik elemének nincs is köze a sajtótörténeti,

illetve művelődéstörténeti esemény politikai szertartássá alakításához), ha némely spontánabb, gördülékenyebb beszédegységbe nem szívárogná be a cenzúra/öncenzúra félreismerhetetlen diskurzusa. Akár úgy, ahogy például a megemlékezés körülményeire utal a **Korunk** aláírású KÖSZÖNTJÜK AZ OLVASÓT, amikor több regiszterben próbál a kompromisszum nyelvén beszélni, normális kommunikálás váltakozik azzal az ideologikus beszéddel, amelyet olyan jellegzetes fordulatok képviselnek, mint az „*eszméi folytonosság*” vagy az orwelli *újbeszélre* hajazó: „*a párt irányítása*”.

Jóval összetettebb példa magára a – nem csak nyelvileg felemás – helyzetre a Méliusz-interjú. Tóth Sándor és Dankanits Ádám tárgyyszerű háttérismeret diktálta kérdéseire válaszolva, Méliusz József, miközben például meggyőzően igyekszik feloldani a kibékíthetetlenként sulykolt ellentétet Kuncz Aladár és Gaál Gábor között „*közös szellemi eredetük*” feltárásával, a már említett normalitás szavaival rögzíti azt az irodalomtörténeti tényt, hogy „*mindkettőjük formálódására elhatározóan hatott Riedl Frigyes professzor legendás szemináriuma a pesti egyetemen*”, amivel több cenzori tőrészküszöböt is átlép, „*a polgári kultúra szellemét*” mint „*széles horizontú kultúrát*” említi, s az ekkori cenzorok közismert műveletlenségére, mint szilárd alapra építve még Márait is megidézi, no meg Gyergyai Albert Proust-fordítását, és meg is adja merészsége árát. Nehéz ugyanis mint reális helyzetismeretet, valóságelvű történelmi rekonstrukciót, a *Vásárhelyi Találkozó* résztvevőit átható felismerést olvasni Méliusznak azt a szintén *újbeszél*szerű mondatát, hogy „*...a nemzetköziség szellemében nevelkedett román munkásosztály a legbiztosabb szövetségese minden nemzeti kisebbségnek a demokratikus jogaiért vívott harcban*”. A 70-es években a Méliusz József drámái fordulatokban bővelkedő mozgalmi életrajzát ismerők jóhiszeműbb olvasatában inkább tulajdonítható a múltba menekített vágyalomnak ez a pártnyelvi dikcióba öltöztetett állítás, amely egy egész történelmi korszakban működtetett gépiesen, imamalomként, kiürült szlogeneket. Ha nem éppen óvatosságnak, elterelő hadmozdulatnak, a hivatalos elvárás – ahogy akkor nevezték: terminológiai – kielégítésének. Vagy éppenséggel, és talán ez a legvalószínűbb, a megkettőzött tudat sugallta kétféle diskurzus termékének.

Sokkal feltűnőbb a külső beavatkozás nyoma Szegő Júliának a KÉT SZERKESZTŐ KÖZELRŐL című memoárrészletén. Ő olyan szerző, aki élőbeszédyszerű közvetlenséggel fogalmaz, némely kényes vagy annak tekintett hovatartozást is nevének nevez: „*Polgári radikális beállítottságú vagyonos polgárok sorakoztak fel a munkásmozgalommal rokonszenvezők mellett*” – írja például úgy is, mint közvetlen közeli tanúja a *Korunk*-alapítás körülményeinek, s úgy is, mint a munkásmozgalommal rokonszenvező vagyonos polgár. Annál meglepőbbnek tűnhet a mai olvasó szemében, hogy azokat a prelegonárius diákokat, akik 1926-ban rátörtek a Dienes családra Majális utcai lakásán, és félholtra verték Dienes Lászlót, meglepően enyhe rosszállással „*felelőtlen elemek*”-nek nevezi! Ez az eufemizálás korántsem Szegő Júlia szépelgése volt, de még csak nem is holmi túlbuzgó cenzori idétlenkedés, hanem céltudatos történelemértelmezést közvetítő utasítás, az egyre inkább állampolitikai koncepcióként érvényesülő „*nacionalista kommunizmus*” (Cristian Preda) megnyilatkozása. Ma már kevesen tudják, hogy az 1976-os *Korunk*-évfordulót mind a budapesti, mind a bukaresti televízió műsorára tűzte. Az utóbbi kezdeményezte adás előkészítése során derült ki, hogy nem helyes, nem kell, nem szabad Dienes támadóit vasgárdistáknak vagy legionáriusoknak nevezni. A román televízió magas beosztású politikai szerkesztője fejtette ki e sorok írójának, hogy téves a minősítés, hiszen akkor még nem is létezett a Vasgárda... Való igaz ugyan, hogy – amint az

az eszmetörténész Marta Petreu kiváló Cioran-életrajzából is kiderül – a legionáriusok csúcsszervezete, Mihály Arkangyal Légiója, ezen a néven 1927-ben egyesítette Corneliu Codreanu körül azokat az erőket, amelyek már a húszas évek elejétől, Jászvásártól Nagyváradig, és egyre rendszeresebben, mint szélsőséges diákcsoportokból álló terrorkülönművek garázdálkodtak. Tehát az erőszak mint politikai gyakorlat és mint ideológia egyaránt jelen volt az akkori román társadalomban. Gyakorlóit már a folyóirat indulása idején befolyásolták a *Korunk* történetét azzal, hogy az alapító ellen elkövetett atrocitásuk közrejátszott a háromgyerekes Dienes család menekülésszerű távozásában Romániából. És azért kellett *felelőtlen elemekké* szelídülniük éppen Dienesék közeli barátjának, az események jól értesült ismerőjének tollán, fél évszázaddal a Légió megalakulása és a *Korunk* megalapítása után, mert a Ceaușescu-diktatúra ezt a hagyományt, az agresszíven idegengyűlölő nacionalizmust is beépítette a maga nemzeteszményébe, stratégiája részévé tette és következetesen megvédte a történelmi tényeket nevükön nevező értelmezés ellen. Ironikus egybeesése az évfordulóknak és történelmi fintora az egymásra találó totalitarizmusoknak, hogy éppen a jubileumi *Korunk*-évkönyvben ez az állampolitikai szándék ilyen kínos nyelvi ügyeskedés képében, mint gyilkosok kellemkedő megnevezése szerepelt, a szemantikai álhuhák egyikeként.

A jubileumi rituálé szereplői közül értelemszerűen éppen a kortársak azok, akik már a visszapillantás címében, címével jelzik, hogy a saját pályájuk, életrajzuk alakulásában betöltött szerepe vagy annak utólagos értékelése felől tekintenek vissza a *Korunk*-ra és szerkesztőire. Illyés Gyula, aki G. I. szignóval a *Korunk*-ban közölte a HŐSÖKRŐL BESZÉLEK-et, némiképpen felülről és távolról – GAÁL GÁBOR MADÁRTÁVLATBÓL – látja, „*inkább szellemi mint politikai emigráns*”-nak, aki „*szívósan, mesterien*” teszi a dolgát, s akinek kétféle genealógiában is helyet talál. Családirag, szociálisan mint törvénytelen születésűt helyezi Kassák, Nagy Lajos, Veres Péter közé, társadalomszemléletét, ízlésbeli preferenciáit tekintve azzal jellemzi, hogy „*Bécsből Hatvany követeként érkezett Kolozsvárra, tehát a Nyugat és a Huszadik Század szellemi újra-születteként*”. A már említett Szegő Júlia számára a KÉT SZERKESZTŐ KÖZELRŐL látszik, és érdekes módon, éppen egy Mikó Imre – GAÁL GÁBOR OLDALNÉZETBEN – mutatja olyan baloldalinak, aki „*Nem tekintette demokratikusnak a szabadosságot, a lomposságot, a kérkedést a modortalansággal*”. Balogh Edgár meg, mintha csak valamilyen felületes ismerősi viszonyt sugallna a PÁRBESZÉD AZ UTCÁN címmel, „*a plebejus művelődést*” szolgáló huszonéves „*szabad publicista*” és a negyvenes szerkesztő között (akit nap mint nap hazakísér a New York kávéházi „dumaposta” délutáni asztala mellől, s így beszélgetnek lapcsinálásról meg egyébekről), s akiről – vagy saját magáról? – őszintén kivallja, „*Nem mondom, hogy előítéletek nélkül érkeztem volna hozzá*”, elismeri, hogy „*Maga Gaál Gábor saját írásaival nem merült bele az elfogultságok örvényébe*”, s azt sem titkolja, ami talán bánthatta: „*Nem, a lap szerkesztésébe sohasem vont be*.” „*Kedves Korunk!*” megszólítással Déry Tibor füredi nyaralásból küld rövid üdvözlő levelet az évfordulóra, s mintha összetévesztené az egykori folyóiratot a hetvenes évekbelivel, elmereng azon, hogy: „*a Pesten kiadhatatlan »A befejezetlen mondat« c. regényem több részlete is megjelent önöknél*”, majd az aktuális *Korunk*-valóságot némiképpen túlértékelve, de sejtetve, hogy valójában ismeri a körülményeket, így zárja sorait: „*Végezetül hadd kívánjak önöknek becsületes jó munkájukhoz további sikereket s rossz harcoktól hangos világunkban békés munkalehetőséget.*”

A KORUNK FELFEDEZÉSE – a művelődéstörténész Dankanits Ádám adta ezt a címet egy több szakaszban végbement befogadástörténetnek. Utókor, utóélet, utódok: egy az emlékeiket felidéző kortársakétól merőben különböző érzelmvilág és gondolkodás-

mód, tapasztalati tőke nemzedéke veszi birtokába vagy utasítja el azt, amit – tetszik vagy sem – örökölt. Dankanits előbb az „*elvontnak, racionálisnak, hidegnek*” érzett *Korunk*-nyelvet és szemléletet tartja magától idegennek az ötvenes években, mert „...*hiába kerestem ezeken a hasábokon azt a túlfűtött lokálpatriotizmust, amelynek szükségét éreztem akkor-tájt (s amely mögött csak később pillantottam meg népszerűséghajhász ügyeskedés és mondani-valóhiány gyakori működését)*”. A lokálpatriotizmus sok mindennek gyűjtő- és fedőneve itt. Mint hiányérzet vagy mint követelmény, mint számonkérés vagy mint elutasítás háttere, a legkülönbözőbb megfogalmazásokban végigkíséri a folyóirat történetét, a jubileumi évkönyvben is fel-felbukkan. Gaál Gábor már egy azóta mindinkább ismerős vád, az idegenség vádjá ellen védekezve jelentette ki annak idején, hogy a *Korunk* „*Az Apáczai Csere-féle funkciónak a valóraváltásából él, amikor [...] az idő világitótornyait nézi, s a kor Descartes-jait szólaltatja meg – magyar nyelven, itt, erdélyi földön*”. Ezt a józan hitvallást nem csak a második, húsz évvel későbbi *Korunk*-olvasatáról beszámoló Dankanits fedezi fel, de idézi Balogh Edgár is, mintegy önmagával, azzal az énjével vitatkozva, aki másfelől még utólag is, 1976-ban (a Charta 77-et közvetlenül megelőző történelmi pillanatban!), a *Korunk*-kutatás céljaként jelöli ki azt, amit számára, úgy látszik, mindenkor „...*a pártossá válással egyidejű, sőt azzal valójában azonos népi-nemzetiségi szerepvállalás*” jelent a folyóirat történetében. Nagy jövőjű nyelvi esemény ez: kétféle kollektívizmus diskurzusa találkozik. Kísérlet – nem is sikertelen kísérlet – kétféle nyelvi szertartás egyneműsítésére. Mintegy replikaként, éppen nem logikátlan szimmetriaelvnek engedelmessé, kiegészíti és ellensúlyozza, akarva-akaratlan tehát legitimálja a román állampolitikai kurzus és diskurzus ekkor már fő tendenciáját. Az idézett mondatföredék, két beszédmód ideológiai egymásra vetülése, egyfajta ideológiai szervátültetés. Korántsem véletlenül, kiegészül különben a *Korunk* Dienes-korszakának olyan jellemzésével, mintha az pusztán a Gaál Gábor által meghaladott tehertétel, legyőzött örökség volna. Ugyancsak ebben a jelzőket halmozó stílusban kapja meg, kétfelől is, mozgalmi karakterisztikumát ez az értékelés, amikor Balogh Edgár azt állítja, hogy „...*egy anacionális, tájtól és néptől távol álló, világpolgári utópizmusában absztrakt [...] eklekticizmusból*” kellett G. G.-nek magát és a *Korunk*-at kiszabadítania. Egy-egy ilyen jelző-halmaz többnyire harcmódot képvisel (harcias is, meg modoros is), és szemmel láthatólag nem zavarja a rozsdamarta fegyverzet hordozóját, hogy ez a szedett-vedett el-lenségkép aligha viselheti egyidejűleg és „...*általában a liberalizmus és dogmatizmus*” legkevésebb sem rokon vonásait. Eszmétörténészszemmel és a vállalt feladatnak megfelelő (nem csak) politikai kultúrával Dankanits Ádám viszont meglátja az *ős-Korunk*-ban azt, ami valóban sajátja, a szintézist, és fel is tudja mérni, milyen „*sokat tett a művelődés bántó dichotómiájának oldásáért*”, s hogy félreértés ne essék, pontosan megfogalmazza, miről van szó: „...*a kultúrában mindenkor kísértő és mindenkor csonkító végelemek sajtótörténeti múltunkban talán a Korunk esetében mutatkoznak a legkevésbé*”. És ami egy nem deklarált polémia érveként hangzik, ellenvetésként nyílt és burkolt vádakra: „*A helyinek volt helye a Korunkban, de sohasem vált kizárólagossá, és ez, szerintiünk, érdem.*”

A nemzeti kommunista célkitűzéssel mintha szembemenne, esetenként párhuzamosan haladna (és nem csak a '76-os *Korunk*-évkönyvben), többféle, nem ideologikus idióma keresése. Nem utolsósorban úgy, hogy például éppen a *Korunk* történetének különböző szálait felfejtve, a kutatás kiderített, ismertté tett és a lehetőségek szabta határon belül értelmezett tényeket, felhívta a figyelmet azok nyelvi megjelenítésére is. Fontos ez, annál is fontosabb, minthogy egy bő emberöltő alatt felnőtt nemzedékeknek aligha lehettek – jószerével ma sincsenek – hiteles ismeretei a közelmúltról, nem

is épülhetett fel bár a puszta tényeket a maguk helyére illesztő történelmi folytonosság tudatuk, hiszen koronként hol jobbról, hol balról éber eszmecsöszök gondoskodtak az egyoldalúság és elfogultság kontinuitásáról. A nyelvi panelek tehát kialakultak és rögződtek anélkül, hogy az azokat átvevő és használó korosztályok számára – leszámítva egy magát minden gáton és tiltáson átverekedő elitet – adott lett volna a hitelesítő vagy legalább kételynek, a mérlegelésnek helyet adó tudásháttér. A KORUNK-KUTATÁS gyűjtőcím alá csoportosított tanulmányok ezt a bántó és zavart okozó hiányt voltak hivatottak – egy-egy jól körülhatárolt témakörben – pótolni. A korszak tudományoskodó blablájától csakúgy, mint a közérthetőség demagóg védjegyével ellátott vulgarizálástól markánsan elütő, szabatos kutatói nyelv jelentkezik a jubileumi *Korunk*-évkönyvbéli, már említett Dankanits-tanulmányban. Mózes Huba pedig A KORUNK INDULÁSÁNAK ÉS FOGADTATÁSÁNAK DOKUMENTUMAIBÓL közöl, illetve idéz néhány valóban fontosat. Kevéssé ismert adatokról van szó a húszas évek közepének – nem kizárólag erdélyi – magyar sajtójából. A hetvenes évek derekán a romániai kutatók számára nehezen hozzáférhető anyag revelációként hatott mindazokra, akik nem voltak kortársai a *Korunk* indulásának. Az utókor számára nem lehetett érdektelen a fél évszázaddal korábbi sajtónyelv sem, az irodalmi folyóirattól a napilapig. A szerző a *Nyugatból* Hevesy Ivánt idézi, aki benyomását a *Korunk* első három számáról három jelzővel illeti: „*elvéven, változatos és érdekes*”, a meghirdetett programot pedig, és azt, amit ebből az első számok beváltak, Hevesy úgy értékeli, mint ami kiemelkedik „*vidéki, erdélyi helyzetéből*”. Ami az akkori erdélyi vidékiséget illeti: az *Új Kelet* recenziója például láthatólag nem érti Dienes pluralizmuseszményét, kifogásolja ugyanis a „*divergens eszmekörök*” jelenlétét „*ugyanazon folyóirat hasábjain*”. Ezzel szemben az *Erdélyi Irodalmi Szemle* elismeri a „*tetszetős formát*” és a „*gazdag tartalmat*”, de egységes világnézetet tulajdonít a *Korunk*nak, és ez „*a bosevizmussal rokonszenvező októbrista forradalmi szellem*”. A *Szabad Szó* szerint – mai olvasó számára már megint ismerős szabadsága ez a szó! – az új folyóirat „*Veszedelemesebb a durván megnyilatkozó szociáldemokrata uszításnál: mert tudományos és szépirodalmi mezben kér és nyer bebocsáttatást a lelkekbe*”. Következésképp „*csak rozsdá lesz a kultúránkon, dinamit a meggyőződéseink fala tövénel és a kereszténységet mállasztó törekvés*” – összegez a P. K. szignóval jegyzett szemleciikk. Egészen másképp olvas és értelmez a *Magyar Kisebbség* recenziója, az ő véleményéből a hetvenes évekbéli kutató azt emeli ki, hogy a *Korunk* „*az olvasónak egy harmonikus, egységes képet nyújt a társadalomról*”. Ezt tekintí hézagpótlónak h. j. az *Ellenzékben*, és kissé adysan, patetikus stílusban emeli ki egy ilyen folyóirat fontosságát „*egy vérrel, könnyel, átokkal terhes*” korszakban.

Feltűnően sok az idézet. Sugallatos beszédmód! A sajtó- és irodalomtörténeti tanulmányok, de még az eszmetörténeti, képzőművészeti vagy esztétikai tanulmányok nyelvén belül is az idézetek a közvetett közlés, a kerülő úton érkező információ eszközei lehetnek a lefojtott, tiltásokkal terhelt, agyonellenőrzött szellemi életben. Valóságos zárványt alkotnak egy-egy tanulmány nyelvén belül, megszólaltatnak valamely elhallgatott vagy elhallgattatott világot, esetleg a letagadott múltat vagy egy másik, a hivataltól, az egyedül érvényesnek vagy éppenséggel kötelezőnek számítótól eltérő nézetet. Az *altera pars* néma világa szólal meg az idézetekben, vagy az is szóhoz jut. Ki tudná ma megmondani, mit gondolt az évfordulói évkönyv olvasója, amikor KIERKEGAARD ÉS TAVASZY című tanulmányában Gáll Ernő a fiatal Lukácsot idézi, 1910-ből, A LÉLEK ÉS A FORMÁK-ból éppen ezt?: „*Kierkegaard azt mondta mindig: én becsületes akarok lenni. És ez a becsületesség nem jelenthetett kevesebbet, mint a kötelességet – a legtisztábban értelmezett – köl-*

tői principiumok szerint élni az életet: a választás kötelességét és a végigmenés kötelességét minden úton és minden választúton.” Vagy amikor Bretter György ugyanebben az évkönyvben FICHTE ESZMÉNYI ÁLLAMÁ-ról értekezik, és úgy él a citátum mint szubverzív nyelv lehetőségével, hogy ilyesmit is idéz Fichtétől: „*A nép szemében a kormány becsapása már nem bűn, hanem a megengedett és dicséretes önvédelem a közös ellenséggel szemben.*” De ha – ami valószínűtlen – csupán az olvasó tudatában alakul szubverzív üzenetté az egyébként sem egészen ártatlan idézet, mindenképpen végbemegy a jelentés tanin messze túlmutató, magatartást alakító folyamat. Akárcsak a régi *Korunk* képzőművészeti anyagát ismertető tanulmányában Kántor Lajosnak, aki meg Kandinszkijt idézi: „*Az iffúságnak el kell hagynia a »Vagy – vagy« megmerevedett közegét, hogy ezt az »És« rugalmasabb közegére cserélje fel.*

Egy olyan tan, amely ezt tűzné ki célul, valóban a humanitás elmélete volna.”

Láthatóan minden a nyelv körül forog. Mindenki keresi. És megtalálja vagy sem, esetleg újraterelemi a kor és a maga, valamint a kettő közötti saját nyelvet, az egyénit, mert felismeri, hogy veszélyben van, halálos veszedelemben az egyén és a nyelv, hiszen elválaszthatatlanok, együtt, egymás által élnek, és együtt pusztulnak, ha a hatalom nyelve mindent, személyt és beszédet és elnémulást magába olvaszt, eloroz, sajátjaként használ, kiürit azzal, ahogyan ritualizálja. Ezért Sütő András a történelmi-erkölcsi botlásokból kifelé tapogatózóban kiáltja, stilizált és a kánonok kánonjától szakralizált szerepet, a Megváltót választva, a parafrázist: ENGEDJÉTEK HOZZÁM JÖNNI A SZAVAKAT (JEGYZETEK A PORBAN). A nem csak irodalmi határkönek szánt műből egy fejezet, a második rész, a jubileumi *Korunk*-évkönyvben jelenik meg. És ugyanitt Szócs Géza kérdése: MI A VERS? is elhangzik, korábbi és későbbi kérdések sorát szaporítja, valamilyen folytonosságot kíván szolgálni töresek és szakítások közepette. TÁRSALGÁSSZEMIOTIKA – Egyed Péter visszatérő és visszakerő társadalmi formakeresése – milyen forma? – milyen társadalom? – a társalgási nyelvet próbálná visszaperelni, éppen mert a magánélet és a társas érintkezés is halódik. Nos, mindez együtt és külön-külön – egy évforduló ürügyébe csomagolva a folyóirat-kultúra megmentésének be sem vallható szándékát – bevilágít a korszak sötét szegleteibe, hogy kiemelje és a tanúk emelvényére, elvesztett helyére tessékelye vissza ezt a tetszhalottat, a nyelvet, hadd mondja el, amit tud, ha van, akit érdekel, kortárs vagy utókor. Gáll Ernő a filozófia nyelvét a közírói diszkurzussal elegyítve, ideologikusan próbálja visszaszerezni Kierkegaard-t és Tavaszyt, visszakérdzkeve maga is a bölcsélet messze távolodott világába, Imreh István a történelmi múlt nem mitizált területeit próbálja visszahódítani a tudomány számára, Rácz Győző az avantgárd ideologikus olvasatában igyekszik összebékíteni a kultúrpolitikus szempontjait a kutató ambíciójával, ami szintén a nyelv egyfajta államosítását jelenti esztétikai mezben.

Lépten-nyomon a kifejezés, a beszéd, a gesztusok és szavak elpártolásáról van szó. Aradi József egyenesen A SZÖVEG ELTÉRÍTÉSÉ-ről ír igen elmés esszét. Eltérített szavakat kell visszatéríteni rendeltetésükhöz, s ennek gyakran csak a látszata valósul meg. A megvalósult látszat is, vagy éppen és elsősorban ez, politikai szomorújaték: valóság és látszat allegorikus helycseréje ez az ünnep. Egy állandósuló ürügy a sok közül. A zsarnokság az emlékezés/felejtés hétköznapjait átfesti ünneppé, hogy értékeket sajátíthatson ki, és legitimálja magát velük. Azért átderengenek a rituális lepleken valóságfoszlányok is, letagadhatatlan tények, megmásíthatatlan ellentmondások. És talán érdemes a nyomukba eredni.

Valachi Anna

MÚZSASZEREPBEN

Kozmutza Flóra hatása József Attila költészetére

Beney Zsuzsa emlékére

„József Attila Flóra-verseit nem érthetjük meg előzményeik ismerete nélkül.”¹ Beney Zsuzsa FLÓRA című tanulmányának nyitó mondatát idéztem, mert magam is az ő szellemében, az előtörténetre kíváncsian próbálok közelíteni a költő utolsó szerelmi versciklusának ihlető élményeihez. Ugyanaz a titok izgat, mint őt és mindannyiunkat: mitől különböznek egymástól oly feltűnően a NAGYON FÁJ-kötetben szereplő, fékezhetetlen indulatú „Edit”- és anyaverek az 1937 februárjától sorjázó, kozmikus nyugalmat sugárzó, a szerelemben való újjászületést – majd a halállal való kibékülést – hirdető utolsó ciklus darabjaitól.

Tagadhatatlan tény, hogy József Attila szerelmi költészete a Flórával való megismerkedés után – tartalmilag és poétikailag egyaránt – karakteresen átformálódott. De hogy miért, arra – az új múzsa felbukkanásán kívül – nemigen találni tudományosan alátámasztható magyarázatot. Jobb híján formai, pszichológiai, alkotáslélektani vagy statisztikai alapon közelítünk a Flóra-versekhez. N. Horváth Béla úgy látta, „József Attila kései költészetében megszapordtak a töredékek”.² Beney Zsuzsa az életenergia elapadását és a közelítő halál tudattalan elfogadását vélte fölfedezni a klasszikus formákba kapaszkodó költő verselésitechnika-váltásában.³ Tverdota György a költő névmágias törekvéseivel, a Flóra névben rejtőző varázserő poétikai kiaknázásával magyarázta az antik formák újraélesztésének motivációját.⁴

Talán közelebb vihet az alkotáslélektani rejtély megfejtéséhez, ha a költő által kiszemelt és megszólított múzsa, Kozmutza Flóra szellemi hatását, személyes inspirációit is megkíséreljük azonosítani. A múzsa tudniillik mindig virtuális alkotótárs, akár tudatában van ennek, akár nem. Kiválasztottsága sorsszerű, és akkor sem érdemes lázadoznia a szerep ellen, ha úgy hiányzott neki ez a megtiszteltetés, mint Jónásnak a prófétaság.

Illyés Gyuláné (1905–1995) hosszú, kilencven évig tartó élete végéhez közeledve ugyanerre a meggyőződésre juthatott. Neki köszönhető, hogy húsz év óta sok mindent tisztábban láthatunk József Attila pályájának utolsó periódusából, mint az ő pontosan datált emlékiratának⁵ megjelenése (1984, illetve 1987) előtt. Azokat az összefüggéseket, amelyek még homályba burkolóznak, az utolsó múzsa személyiségének és feltételezett befolyásának tükrében próbálok azonosítani.

Mindeddig nem gondoltuk végig, mi minden következhetett abból a szimbolikus jelentőségű körülményből, hogy Kozmutza Flóra 1934-től a sorsanalitikus Szondi Lipót (1893–1986) tanítványa, 1936-tól pedig az asszisztense volt a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola Kórtani és Gyógytani Laboratóriumában. Őt és – akkor még orvos – kollégáját, Benedek Istvánt (1915–1996), Benedek Marcell (1885–1969) irodalomtörténész fiát – Benedek Elek (1859–1929), a „nagy mesemondó” unokáját – „Szondi két apródja”-nak becézték munkatársaik, mint a professzor legjobb tanítványait.⁶

Benedek doktor – a későbbi orvos-író, orvostörténész – tanúsága szerint mestere már 1936-ban kikísérletezte azt a negyvennyolc fényképből álló genotesztet, amelyet azóta is világszerte használnak az ösztöndiagnosztikai felméréseknél, hogy meghatározzák az úgynevezett familiáris tudattalant, melynek „*elemeit a gének hordozzák, tüneteit a választásokban nyilvánulnak meg, eredménye a sors*”.⁷ Benedek István a Szondi-tanok „*berobbanásának*” tanújaként úgy emlékezett, hogy már 1936 körül „*Budapest valamennyi pszichológusa és a lélektan iránt érdeklődő szakembere az ő laboratóriumában próbálta az akkori legmodernebb tudást elsajátítani. [...] Ez tulajdonképpen tudományos »műhely« volt, mely havonként egyszer, Szondi Lipót lakásán is összegyűlt*”.⁸

Ismerve József Attila szenvedélyes és sokoldalú érdeklődését a pszichoanalízis iránt, föltételezhető, hogy az ő kíváncsiságát is fölkelte a budapesti orvosok, analitikusok körében mind népszerűbb lélektani irányzat. Már csak azért is, mert a sors (mint kijátszható-legyőzendő ellenfél) tizenhét éves kora óta kulcsfogalma volt költészetének. (Saját statisztikám szerint 1922 júniusa és 1937. április 5. között, tizenöt év alatt, huszonhat versében fordul elő a kifejezés – némelyikben többször is, a MONDD, MIT ÉRLELLEN refrénszerűen –, két ízben pedig, inkább példálózásként, a CURRICULUM VITAE-ben.)

Flórával való megismerkedése előtt utoljára 1936 nyarán, a júniusi *Szép Szóban* megjelent A DUNÁNÁL című versében bukkan föl a történelemalakító sors metaforája, meghozza a génrokonaival „*az összejtig*” azonosuló, harcra, közös gondolkodásra, munkára kész költő egyes szám első személyű vallomásaként. A versben ráismerhetünk C. G. Jung kollektív tudattalanjának, valamint Szondi ösztönelméletének eszmei hatására. Az sem lehet véletlen, hogy A DUNÁNÁL-t követően a Juhász Gyula halálára írt versében használja (utoljára) a sors kifejezést. Ez a tény a fogalom jelentésváltozására utalhat: József Attila ekkortól már nem „*fölcserélni*”, kifürkészni vagy kijátszani kívánja a sorsát, mint korábban, hanem *beteljesíteni a végzetét*, életvezetési mintaként, amolyan sorsforogatókönyvként hasznosítva Szondi elméletét.

A sorsanalitikus szerint: „*A szerelemben, a barátságban, a foglalkozásban, a betegségben és a halálnemben történő választások [...] az egyes ember sorsdöntő választásai nem tudatos elhatározások útján születnek. A választások ösztönselekedetek, amiket a tudattalan ösztönös döntései irányítanak*.”⁹ József Attila olvasatában mindez a „*bensejéből vezérelt*” ember öntörvényűségét, a sorsválasztás lehetőségét igazolta. Szondi tudniillik azt is hangsúlyozta, hogy „*minden élőlény közül egyedül az ember képes a család által előírt sorsát tudatossá tenni. Éppen ebben áll az emberi méltóság. Ám az emberi lét nagy terhét cipeljük azáltal, hogy magunkra kell vennünk azt a feladatot, hogy a lehetséges, családtól és öröklődéstől függő sorslehetőségek közül választunk, és ezzel áthidaljuk, esetleg megoldjuk a sorsban lévő szabadság és kényszer közötti ellentéteket*”.¹⁰

Szondi elméletének legvonzóbb sajátossága – Eke Károly szerint – éppen az, hogy „*az agresszivitásból aktivitást, a közösség javára fordítható buzgólkodást képes alakítani*”.¹¹ József Attila himnikus szárnyalású Flóra-versei hasonló ösztönnemesítő törekvésekről tanúskodnak. Az emberiség üdvét és saját boldogságvágyát összekapcsoló ego a szemünk előtt tágul kozmikussá, az okos-szelíd-megértő gyogyepedagógusnő személyiségének és emberboldogító hivatásának kisugárzása hatására. Az „*árnyakkal betelt*”, lelki újjászületésre vágyódó költő szerelmével együtt a világmindenséget szeretné magához ölelni – az emberi önmegvalósítás legmagasabb szintjére áhítózva.

Mivel József Attila a leghétköznapibb dolgokban is lírai logikával – fogalmi jelenségeket sűrítő képi szimbólumok, etimológiai-számmisztikai összefüggések alapján – tájékozódott, sorsdöntőnek érezhette, hogy a családi tudattalan diktálta, éleletalakító

választásokról szóló tudomány követeként olyan, ellenállhatatlanul vonzó, megbízhatóságot és bölcsességet sugárzó szépséget ismerhetett meg, akinek már a neve elbűvölte. „Tavaszi szél vizet áraszt, virágom, virágom, / Minden madár társat választ, virágom, virágom” – asszociálhatott a világ sírjára (vers)virágokat ültető költő-kertész a közismert népdalra. A római mitológiában a virágok és a növények istennőjének nevét viselő, gyönyörű lányt rögtön múzsájának tekintette, mert lényének „erős, derítő levegőjével” a tökéletesség, a hervadhatatlan „örök dolgok” földi megtestesítőjének tűnt a szemében. Olyan, mítoszt és valóságot egyesítő, ideális nőalaknak, akiben a szellem és a szerelem adottsága egyesült, s aki a tudás, a kultúra mellett az őszinte emberi kapcsolatok – a család, a közös célok, az értelmes küzdés – lehetőségét és megtartó erejét sugározta számára. Vezetékneve pedig – a Kozmutza – nemcsak fiataalkori, román eredetű tanára nevét idézte föl emlékeiben,¹² hanem a kozmoszt is, a „művelhető csillagok”¹³ alkotta világmindenséget, amelyet 1937 márciusában befejezett ARS POETICÁ-jában az egyedül hiteles költői mértékegységként említett.

József Attila vérbeli poéta volt, akinek – Kosztolányi híres definíciója szerint – „a szavak fontosabbak, mint az élet”.¹⁴ Elsődlegesen azért volt szüksége a hétköznapokban átélhető élményekre, hogy inspirációiból, tapasztalataiból, szerepjátékszerűen belsővé tett érzéseiből – mint általa hitelesített, megformálандó nyersanyagból – másokat is lenyűgöző, egyetemes érvényű verseket alkothasson.

1937 tavaszán, a sorsfordítás esélyét képviselő Flóra fölbukkanása idején a neveknek mágikus erőt tulajdonító költő úgy érezhette, hogy múzsaválasztásával telibe talált. Flóra ugyanis az altruizmus (a segítőkész, önzetlen szeretet) filozófiáját és etikáját követve a szenvedők, a „megalázottak és megszorítottak” oltalmának szentelte az életét; komolyan vette a hivatását, és felelősséget érzett tetteiért. A kitűnő neveltetésű, több nyelven beszélő, bölcsészdoktorátussal rendelkező, ambiciózus, de szerény, nagy munkabírású, áldozatkész úrilány – aki egyidős volt József Attilával, és már nyilván szeretett volna férjhez menni – kezdeti, ösztönös ellenállását leküzdve, mégiscsak hagyta elvárásolni magát a költőtől. Nemcsak azért, mert megesett rajta a szíve, és elbűvölték a hozzá írt szerelmes versek. Valószínűleg szakmai kíváncsisága is arra sarkallta, hogy közvetlen közelről tanulmányozza azt a ritka csodát, amelyet a természet alkotni képes. A zseniális költőt, amint ihletett állapotban „működik”, az általa (Flóra által) képviselt tudomány szellemiségének a jegyében.

Nem akármilyen szellemi partnerre leltek egymásban, hiszen Flóra sokoldalúan művelt „tudós nő” volt, akinek doktori értekezése nyomtatásban is megjelent;¹⁵ 1932–1935 között pedig rendszeresen recenziókat írt francia és német nyelvű filozófiai, esztétikai, pszichológiai könyvújdontságokról a *Magyar Filozófiai Társaság* Pauler Ákos, Kornis Gyula és Prohászka Lajos által szerkesztett folyóiratába, az *Athenaeumba*. A lap négy évfolyamában tizenegy könyvfigyelője jelent meg, köztük olyan szerzők kötetéről, mint Ortega, Carl Gustav Jung vagy Albert Schweitzer.¹⁶ 1935 után minden energiáját gyógy-pedagógiai tanulmányaira és Szondi Lipót Mosonyi utcai, „lázasan dolgozó hangyatar-sadalmában”,¹⁷ azaz a laboratóriumban végzett kísérleteire fordította.

Amikor Illyés Gyulával (1936 decemberében), majd József Attilával (1937. február 20-án) megismerkedett, Flóra iker- és családfaelemzéseket, értelmességi és ösztönvizsgálatokat végzett, különböző korú-képességű-foglalkozású, átlagos és átlag fölötti tehetségeken, illetve testi-szellemi-érzelmi sérülteken. Az ekkor már elterjedten használt Rorschach-személyiségvizsgálat kiértékelt anyaga összehasonlítási alapul szolgált az ekkoriban kidolgozott, később világhírű, Szondi-féle genoteszthez.¹⁸ Az írónál,

művészeknél a tehetség természetét tanulmányozta, professzora módszerei alapján. Szondi kíváncsiságát a „*biológiai szélsőséges variánsok*” izgatták ekkoriban. A gyengeelméjű és a zseniális emberek biológiája Szondi felfogásában megegyezett.¹⁹

Vajon mit tanulhatott Flórától József Attila?

Végül is csupa olyasmit, amit világeletemben tudott és vallott. Hiszen a sorsalakító választás fogalma ifjúkora óta intenzíven foglalkoztatta. „*Az ember élete, hidd el, nem döntésből, hanem választásból áll*”²⁰ – írta Jolán nővérének 1926 nyarán a hatvani kastélyból, és ugyanez a motívum többször fölbukkant a testvérek 1926–27-es levelezésében. Talán az sem egészen véletlen, hogy első „múzsája” – azaz szellemi vezetője – éppen a nővére volt, az elérhetetlen nő archetípusa – akit csak virtuálisan (a szavak révén) vehetett „birtokba”, férfiként azonban – az incesztus tilalma miatt, „gyakorlatilag” – soha.

József Attila szómágusi hatalmát immár a hétköznapi életre is szerette volna kiterjeszteni – így azonban sajátos múzsakeveredés áldozata lett. Flóra ugyanis inkább *Uránniát*, a csillagászat és az égi (eszményi) szerelem múzsáját testesítette meg számára, nem pedig *Eratót*, akinek ígézetében szerelmi beteljesülésről, házasságról, családról lehetett volna ábrándozni. Később nyilván ez a zavaró összeférhetetlenség is táplálta gyanakvását és aggodalmát: vajon valóban jól választott-e? S ezért (is) igyekezett újra meg újra próbára tenni a lányt, aki nem érthette a költő szeszélyes viselkedését és magatartásváltozását – de azért kitartóan figyelte, és minden benyomását följegyezte. (Talán ezért emlékeztet memoárja inkább tudományos beszámolóra, mint élménynaplóra.)

József Attila sorsdöntő választásaira – egyszersmind a benne végbemenő lelki áthangolódás okaira – élete utolsó kilenc hónapjában írt versei és levelei alapján következtethetünk.

Szondi arra int, hogy – mivel sorsunkat az ösztöneink határozzák meg, ezeket pedig elődeink örökségeként hordozzuk magunkban – „*ki kell békülününk a bennünk tovból ősökkel*”.²¹ Szondi kifejezésével: „*be kell őket kebeleznünk*”.²² Ezzel a gondolattal játszhatott el az új költői szituációjátékban örömet lelő József Attila, amikor a tételt önmagára vonatkoztatva, lírai énjével kimondatta a konstruált élményt: „*Csak most értem meg az apámat, / aki a zengő tengeren / nekivágott Amerikának*.”²³ Szondi tételének – Flóra által közvetített – szellemi hatását a versindító „*csak most*” hangsúlyozása tükrözi legfeltűnőbbben. Ez az „*időzítés*” ugyanis arra utal, hogy a százezer ós vétkét már korábban, általánosságban megbocsátott költő most, a Flóra-szerlem inspirációjára, képes volt konkrétan is azonosulni a követésre méltatlan példával: sajátjának ismerve el az új életre-beteljesülésre vágyódó, családelhagyó apa, József Áron tettének mindaddig nem firtatott vagy hangoztatott motivációit.

Takács Ilona szerint Szondi Lipót az emberi ösztönkielésnek sok száz módját tárta fel, és jellegük alapján öt csoportba foglalta ezeket. Mint írja: „*A libiotrop módozat általában a párválasztásban jelenik meg. Az ember olyan párt választ, akiben azok a tulajdonságok elevenek, amelyek benne csak lapppangó állapotban vannak, ezért mondja Szondi: »...a férfi mindig ugyanazt a nőt választja«.* [...] *Rámutat az ösztöntörekvések tragikus módjára is, ami bűnözésbe, betegségbe, öngyilkosságba menekülésben realizálódhat.*”²⁴

És József Attila, mintha kimondottan Szondi tételét kívánná illusztrálni, költőként egész életében ugyanazt a szexuálisan vonzó, elérhetetlen, egyszersmind anyapótló nő típust idealizálja, amely valamennyi meghódítható lányt és asszonyt megtestesíti számára. Flórával való levelezésében is gyakran foglalkozik ezzel a gondolattal.²⁵ És ugyanez a momentum lesz majd döntő jelentőségű a „*társ-*”, illetve „*nőválasztás*” tovbábbi alakulása során, amikor az új életre serkentő Flóra alakja – a költő beteggé nyil-

vánítása idején – fokozatosan elhalványodik, és átadja helyét a legelérhetősebb (és kétségkívül legvonzóbb) nőnek, az egyetlennek, akivel valaha egy testet alkotott: a tül-világi újjászületés reményét szimbolizáló Édesanyának.

A pálya-, betegség-, barát-, majd halálválasztás sorrendje kísérletes logikai láncban kapcsolódik össze József Attilánál, aki – talán furcsán hangzik – végső soron „foglalkozásválasztása” áldozatának tekinthető. Miután verbális zsenialitását kezdettől fogva költőként kívánta kamatoztatni, nemigen volt képes (de hajlandó sem) tartósan más foglalkozást űzni. Azzal viszont, hogy elvetette az önfenntartáshoz, anyagi függetlenséghez vezető életmintát, automatikusan a másoknak kiszolgáltató, bohém életformát „választotta”, mely a törvénytisztelő polgár szemében egyenlő volt az örültséggel, a nyomorral, az öngyilkossággal. Aki pedig normaszegően viselkedik, és önvesztő módon nem hederít a sorsára, annak az észjárásával is baj lehet...

József Attila szertelen költői képzeletét – mellyel szüntelenül a világ rejtett összefüggéseinek a végére akart járni – „*problémaköltő gép*”-hez hasonlatosnak érezte,²⁶ de a beavatatlanok nem ismerték e bizarrságig különleges gondolkodásmód sajátosságait. (Kozmutza Flórát is szokatlan képzettársításaival hozta zavarba, az első találkozásuk alkalmával fölvetett teszt alkalmával.)²⁷ Így lett „*játékban nem ismerek se tréfát, se határt*” jellegével jellemezhető észjárásának áldozata, amikor a takarítónője elrontotta „gyufajátékát” (amelyre Karinthy Frigyes titkára, Grätzer József [1897–1945] korabeli, népszerű rejtvénykönyveiben is számos példát találhatott).²⁸

Sajnos, hozzátartozói és pályatársai sem ismerték föl, hogy az elmejátékokat szenvedélyesen kultiváló „enfant terrible” ötleteit, hóbortjait az a fajta, „*az értelemig és tovább*” hatoló kíváncsiság motiválja, amely a lehetőségek birodalmának határait feszegeti. Ezért történhetett meg, hogy barátai, akik a maguk módján segíteni próbáltak rajta, idegorvoshoz küldték, az pedig egyenesen a Lipótmezőre akarta beutalni. Ignó Pál és Hatvány Bertalan nagy nehezen elérte, hogy a Siesta Szanatóriumban kezdék meg a költő gyógykezelését.

József Attila eleinte föl sem fogta, milyen tragikus helyzetbe sodródott. 1937. július 20-án olyan ártatlanul, gyanútlanul adott számot a vele történekről Flórának írt levelében, mintha egy izgalmas csíny hőse lett volna.²⁹ Később, amikor skizofrén betegként kezelték, szigorú inzulinkúrának vetették alá, és – analitikusa, dr. Bak Róbert szabadságának ideje alatt – jobb híján teletömték bődtöszerekkel, hiába tiltakozott és folyamodott régi módszeréhez: az éhségstrájkhoz;³⁰ már tudta, hogy akaratlan „betegsválasztásával” – az értelmet próbára tevő szellemi kombinációs játéka következtében – kelepcebe került.

Jóakaróiban akkor veszíthette el bizalmát, amikor közlékeny – és a hírzárlatról mit sem sejtő – régi barátjától, Németh Andortól megtudta: azért gyógykezelik a Siestában, mert elmebetegnek tartják.³¹ Kétségbeesett reakciója elárulta: tulajdonképpen ekkor jött rá, hogy számára nincs menekvés, hiszen az egészségügyi gépezet akkor még – pontosabban: még akkor is – kizárólag egyetlen módszert ismert a „normaszegő” viselkedés kezelésére: a beteggé nyilvánítást, az elkülönítést, a kirekesztést, az elzárást, a „sárga házat”.³²

A kör bezárult. József Attila – az öntörvényű zsenit Lombroso nyomán eleve örültnek bélyegző közvélekedés áldozataként – végképp föl hagyhatott azzal a reménnyel, hogy teljes értékűnek tartott, köztiszteletben álló alkotóként valaha is visszatérhet az „egészségesek” társadalmába. Tisztában volt vele: ha elmeegógyintézetbe kerül, vége költői pályafutásának. Márpedig ő csak a szavakkal előidézett, képzelt valóságban

érezte magát otthonosan. A költészet volt az élete értelme, tartalma, célja, öröme, reménye: MINDENE. Csak a csoda segíthetett volna, hogy önérzetét és jó híret megőrizve, tovább működhessen „a világban”, mely a sajtó híradásai nyomán már értesült megbélyegzettségéről.³³

Azt is pontosan tudta, hogy az őt szorgalmasan látogató, segítőkésznek mutatkozó, de – családi helyzete foglyaként – ápolására nem vállalkozható, szüleiével élő, keresetel nem rendelkező Flóra a valóságban nem mindenható mitológiai istennő, hanem egyelőre állás nélküli gyogyepedagógus, aki számára ugyanolyan terhet jelentene az ő gondozása, mint bárki másnak, aki a „megmentésére” vállalkozna. Belenyugodott tehát a sorsába: búcsúlevele – melyben fölmentette múzsáját a kötelezettségek alól – az utolsó (sír)vers (ÍME, HÁT MEGLELTEM HAZÁMAT...) rezignált hangján fogalmazódott: „Tudom, hogy szeretett, és tudta, hogy szeretem. A többi nem rajtunk múltott. »Aztán mit sírsz, ha sorsunk írva van már.«”³⁴ Kosztolányi SZÁMADÁS című versével búcsúzott nőimágójától, nagyvonalúan félreállva, hadd éljen majd Flóra olyan férfi oldalán, aki „méltóbb lesz” hozzá.³⁵

Ahogy a szerelmi partnerek sorozatát, a „barátválasztásokat” is érdemes szimbolikusan értelmeznünk. Hiába voltak József Attila költészetének legfőbb értői és népszerűsítői a *Szép Szó*ban publikáló pálya- és eszmetársak; őket elsősorban a remekműveket „termelő” zseniális költő produktuma érdekelte; az infantilisnak, életképtelennek tartott, esendő – és maguk közt gyakran megmosolygott, olykor kiszámíthatatlanul viselkedő – magánemberrel nemigen tudtak mit kezdeni. Mindenesetre 1937 júliusában a Siesta Szanatóriumban kezelt József Attila joggal érezhette úgy, hogy éppen legjobbnak tartott barátai juttatták – merő jó szándéktól vezérelve – a földi pokolba: az elmeorvosok kezére. Onnan pedig nem volt visszaút.

Vélhetően ez a csalódás készítette arra, hogy kibéküljön régebbi pályatársaival, a „szépszósok” ellenlábasaival, a *Válaszba* dolgozó költőbarátaival, akiktől időközben elhidegült. A szárszói utazás előtt a Siesta Szanatóriumba „berendelt” Illyés Gyula (1902–1983), Szabó Lőrinc (1900–1957), Kodolányi János (1899–1969) nem is nagyon értette, miért érzi József Attila ennyire sürgetően fontosnak, hogy tisztázza velük korábbi ellentéteit.

Holott akár úgy is fölfoghatjuk ezt a jelenetet, mint egy „életpadpadra” alkalmazott Szondi-tesztvizsgálatot, melynek során a költő a betegszobában sorra elé járuló barátai közül kiválasztja a számára legszimpatikusabbakat, illetve legellenszenvesebbeket. Ezzel a gesztusával pedig maga vetette meg a halála utáni kisajátítási törekvések alapját – hiszen a november 3-i megindító búcsú után nehéz lehetett eldönteni, kinek is szolt tulajdonképpen a Szárszón írt, „*Drága barátaim, kik gondoltok még a boldogdal...*” kezdetű, utolsó töredék.³⁶

József Attila, úgy tűnik, élete utolsó heteiben valóban a végére akart járni annak, kiket tekinthet igazi szövetségeseinek. Választása helyességéről próbatételekkel igyekezett bizonyosságot szerezni. A halála előtti napon még egy esélyt adott magának, illetve barátainak, amikor Balatonszárszón meglátogatta őt a *Szép Szó* vezérkara, kezelőorvosa kíséretében. Az elutazásuk előtti „vizsga” tétje az lehetett: vajon hogyan reagálnak a költő teljesíthetetlen kérésére. Hiszen József Attila is tudta – láthatta –, hogy nincs számára hely az ötszemélyes autóban. Hogyan vihették volna magukkal Pestre? És ott hová, kihez?³⁷ De a költő gondolkodásmódját valamelyest rekonstruálva, úgy tűnik: elvárta volna valamelyiküktől, hogy a kedvéért ezúttal vonattal utazzon haza. Eb-

ből a gesztusból arra következtethetett volna, hogy van annyira fontos a többieknek, hogy áldozatot hozzanak érte, és tényleg nem betegnek, hanem közülük valónak, teljes értékű munkatársuknak tekintik, ahogyan bizonygatták. Szíve szerint talán éppen a munkakapcsolatot lehetetlenné tevő Bak doktor helyére pályázott a kocsiában.³⁸ A vizsautasítás azonban egyértelművé tette számára, hogy barátai végképp lemondtak róla. Elillant velük az utolsó esélye is annak, hogy az általuk hangoztatott ígéreteket, reménykeltő biztatásokat (köztük a Baumgarten-díj elnyerésére vonatkozó „biztos információkat”) komolyan vegye.

A halálra már korábban fölkészítette magát – és környezetét –, hiszen 1937 nyarától folyamatosan versekkel fizette „adósságait” azoknak, akiktől sokat kapott: Hatvany Bertalannak a „KÖLTŐNK ÉS KORÁ”-t, Ignotus Pálnak a KÖNNYŰ, FEHÉR RUHÁBAN címűt, Vágó Mártának a HAZÁM-at szánta – de a lány nem fogadta el a gesztus értékű ajándékot.³⁹ Illyéstől már így búcsúzott november 3-án a Siestában: „Meg fogok halni.”⁴⁰ Legfeljebb a halál módjáról nem döntött még.

Arról viszont sok mindent elárulnak a verspárhuzamok.

Apja példáját – akinek időközben megbocsátott – ismétlési kényszer formájában tette magáévá: „*Talán eltűnök hirtelen, akár az erdőben a vadnyom*”⁴¹ – pontosan úgy, ahogy a kámforrá vált József Áron annak idején egyik napról a másikra eltűnt családja köréből. De sokkal fontosabb lehetett a szimbolikus költőapa, Juhász Gyula példaértékű öngyilkossága. Búcsúztató szonettjének első variációja [TE ÖNGYILKOS...] tanúsága szerint a hír hallatán az első, ami eszébe jutott, a követendő példa volt: ennek tekintette ugyanis a költői apafigura végső tettét.⁴²

Hogy mit fogott föl mindebből Kozmutza Flóra, és egyáltalán fölfedezte-e mestere, Szondi Lipót tanításainak szellemét József Attila életvitelében és költészetében, nem tudható. Erre vonatkozóan nem ad eligazítást az emlékirat. Az viszont sejthető, hogy márciustól – amikor már hetente háromszor találkoztak – föltehetően nemcsak vizgáztatták egymást, irodalomról, filozófiáról, gyógypedagógiáról, pszichoanalízisről beszélgetve. Flóra olykor valószínűleg laboratóriumi munkája részleteibe is beavatta a „szellemi mindenevő” József Attilát. Például azon a június 27-i, meghitt vasárnap délutánon, amikor a Rózsadombon, a „képzelt ház” helyén, a még beépítetlen családi telken üldögélve a hűségről cserélték ki nézeteiket. Hogy miképp, arról Illyés Gyuláné visszaemlékezésében olvashatunk.

„*A beszélgetés tartalma körülbelül ez volt: Az embert a »természete«, fantáziája, érdeklődése (vagy ahogy Szondi akkor foglalkozni kezdett ezzel: a génjei?) változatosságra csábítja, kísértésbe viszi. Nehéz ellenállni. Hűnek maradni tudatos, szándékos, kemény próba, de talán ennél is több, harc. Hol a határa a hűségnek? Csak a tett számít hűtlenségnek, vagy már az érdeklődés, a vágy is? A tetteinkért felelhetünk, de a gondolatainkért?*”⁴³

Az örök kisebbségi érzéstől szenvedő József Attila féltékenységének Flóra akkor adhatott tápot, amikor megvallotta neki: „*milyen hirtelen tud fellobbanni és egy időben milyen többfelé lobogó tud lenni bennem az érdeklődés. Különösen, ha nincs erősebb lekötöttség senkihez. Erkölcileg nem élhető, hiszen akaraton kívüli.*”⁴⁴ Érthető ezek alapján, hogy kényszerű távolléteik idején, levelezésükben is mindvégig a hűség-hűtlenség témája dominált.

Szondi elvei, módszerei tehát bizonyosan foglalkoztatták a költőt. Hogy készült-e vele genoteszt, nem derül ki az emlékiratból, az viszont – egy utalás alapján – tudható, hogy Illyéssel igen. Október közepén azért kért találkozót Illyés Gyula Flórától, hogy „*a vizsgálatok eredményeiről (Rorschach, Szondi)*” kapjon „*felvilágosítást, tanácsot*”.⁴⁵

Ezek szerint a Rorschach-vizsgálatot követő, fényképválasztásos pszichológiai teszt felvétele kedvező alkalomnak kínálkozhatott az írónak és Szondi asszisztensnőjének – akik első látásra egymásba szerettek –, hogy újból találkozzanak, szigorúan szakmai apropóból.

Október 16-án, a vizsgálati eredmények megbeszélése céljából találkozott Illyés és Flóra a Múzeum kávéházban. Ugyanott, ahol február 27-én József Attila – egy héttel megismerkedésük után – megkérte a lány kezét. Illyés személyisége a pszichológiai vizsgálat tükrében is vonzóbbnak tűnhetett Flórának, mint a Siestában kezelt, furcsa tesztválaszokat adó költőé, mert – mint könyvében írta – éppen ekkor (azaz október 16-án) „*villant föl – először, percekre – az a gondolat, hogy nem volna reménytelen talán Illyés Gyulával*” az összetartozásuk.⁴⁶

Flóra tehát ösztönösen választott, és Illyés Gyula is. A sorsuk – pontosabban: egymás – elől ők is hiába menekültek, bárhogy próbáltak is erőszakot tenni érzéseiken.⁴⁷

Illyés Gyuláné a Gyógypedagógiai Főiskola főigazgatójaként ment nyugdíjba 1979-ben, de addig is, utána is szorgalmasan „genotesztelte” a környezetében fölbukkanó írókat, költőket,⁴⁸ az alkotóképesség jegyei után kutatva. Egy interjúban elmondta: több mint húsz magyar és külföldi író, költő vizsgálati eredményét küldte el Svájcba, a Szondi Intézetbe, és hajdani professzora – aki kilencvenesztendősen még az ösztönszükségletek integrációjának az alkotóképességet fokozó lehetőségeit tanulmányozta a Budapestről kapott anyagon⁴⁹ – nagy megelégedéssel fogadta az előzetes várakozásait igazoló tesztek.⁵⁰

Mindezek alapján nem lehetett kizárni a feltételezést: hátha József Attilával is készült 1937-ben Szondi-teszt – akárcsak Illyéssel. Hiszen az akkor fölvelt, csonka Rorschach-teszt válaszai talán a sorsválasztásos vizsgálat eredményei tükrében is tanulságosak lehettek. A hipotézisnek nem mond ellent, hogy Illyés Gyuláné 1984 júliusában – emlékirata kötetbe rendezése előtt, expressz gyorsasággal, vakanalízissel – kiértékelte a befejezetlen tesztet két tanítványával, Bagdy Emókéval és Láng Iringóval.⁵¹

Illyés Mária kérésre megkereste édesanyja hagyatékában és rendelkezésemre bocsátotta azoknak az alkotóknak a névsorát, akiknek teszteredményeit Illyés Gyuláné 1981 májusában postázta Szondi Lipótnak.⁵² József Attila neve nem volt köztük – de Illyés Gyuláé sem. Ám Illyés Máriától azt is megtudtam, hogy Flóra asszony többször küldött anyagot Szodinak, és a számomra elküldött listán szereplő alkotóké mellett mások tesztjét is tartalmazza a még feldolgozatlan kéziratos hagyaték.⁵³

Illyés Gyuláné a költő „betegségéről” napvilágot látott szakvéleményeket és saját tapasztalatait elemezve úgy fogalmazott könyvében: „*Nagyon nehéz ma már ilyen adatokat megbízhatóan felkutatni, kibogozni. S talán éppen ilyen nehéz lenne ma még ezeket nyilvánosságra hozni. Pedig esetleg több helyen is lehet ilyen vizsgálati anyag, adat.*”⁵⁴ Hogy mire gondolt pontosan saját, 1992-ben közreadott Rorschach-elemzésén kívül, nem tudható, mindenesetre a vizsgálati anyagok rejtőzködő természetére vonatkozó utalása sokat sejtető: „*József Attila körül annyi orvos, elmegyógyász, pszichológus, lélekelemző forgott, és ez a személyiségvizsgálat annyira elterjedt, közismert volt, hogy föltételezhető, lappang valahol valamelyikük által fölvelt teljes anyag.*”⁵⁵

Noha az Illyés Máriától kapott lista természetszerűleg nem tartalmazza mindazoknak a nevét, akikkel édesanyja 1937 és 1981 között elvégezte a mestere által kidolgozott fényképválasztásos személyiségvizsgálatot, érdekesen tükrözi az irodalmi kapcsolatok tudományos „hasznosításának” lehetőségét és Illyés Gyuláné lelkiismeretes szak-

mai munkáját, szívósságát, következetességét. Kilenc alkalommal készített Szondi-tesztet Németh Lászlóval (1901–1975), ötször Csoóri Sándorral (1930), Déry Tiborral (1894–1977), Erdélyi Józseffel (1896–1978), négyszer Tamási Áronnal (1897–1966), háromszor Illés Endrével (1902–1986), kétszer Gyurkó Lászlóval (1930–2007), Juhász Ferencsel (1928), Tornai Józseffel (1927), egy alkalommal pedig Benedek Marcellal (1885–1969), Fodor Andrással (1929–1997), Fülep Lajossal (1885–1970), Füst Milánal (1888–1967), Jékely Zoltánnal (1913–1982), Lukács Györggyel (1885–1971), Kormos Istvánnal (1923–1977), Miroslav Krležával (1893–1981), Nagy Lászlóval (1925–1978), Pilinszky Jánossal (1921–1981), Jean Rousset-vel (1913–2004), Simon Istvánal (1926–1975) és Sinkó Ervinnel (1898–1967).

Illyés Gyuláné könyvének elő- és utóélete is arra utal, hogy ennek a különös szerelmi-baráti háromszög-kapcsolatnak a „sors” a kulcsfogalma. A szabályos „magzatöltőig”: kilenc hónapig tartó ismeretség éppúgy nem nélkülözi a sorsszerű történéseket, mint a szárszói tragédiát követő ötven esztendő. Ennyi időnek kellett ugyanis eltelnie ahhoz, hogy fény derüljön a költő utolsó műzsájának kilétére – legalábbis hivatalosan. Mert a hervadhatatlan pletykák, a nem lankadó vádaskodások, a gonoszkodó célzások „jóvoltából” nyílt titok volt, hogy a szerelmi versciklus Flórája és Illyés Gyula későbbi felesége egy és ugyanazon személy. Miután azonban a házaspár irtózott a gondolatától is annak, hogy közszemlére tegye a magánéletét, egyikük sem reagált a névtelenség leple mögül támadó gyűlölködők meg-megújuló rágalmainra, amelyek szerint ők a felelősek József Attila haláláért.⁵⁶

Illyés Gyuláné kései visszaemlékezéséből tudható, hogy eredetileg csak leányának szánta följegyzéseit – előtte kívánta tisztázni szerepét a lezárhatatlannak tűnő, virtuális „József Attila–Illyés-perben”. Az író halála után azonban Domokos Mátyás (1928–2006), a család bizalmas barátja és az Illyés-hagyaték gondozója rábeszélte az özvegyet, hogy ossza meg irodalomtörténeti fontosságú emlékeit a kutatók szűk körével egy könyvárusi forgalomba nem kerülő kötetben. Noha Flóra asszony nyolcvanadik életéhez közeledve sem fedte föl szívesen az inkognitóját, lelkiismerete mégis azt diktálta, hogy számoljon be élményeiről és tapasztalatairól azok előtt, akik nem pletykanagyként, hanem irodalomtörténeti adalékként kezelik tanúvallomását.

Domokos Mátyás, aki a magántermészetűnek vélt anyagot szellemi „közvagyonná” avatta, egy 2005-ös írásában a bábáskodásával világra jött könyv különleges sorsa mellett kis híján a szerző végzetéről is megemlékezett. *„Bizalmasan, diszkrécióit kérve adta ide a kéziratot Flóra néni, majd miután elolvastam, tanácsot is kért, hogy mit kezdjen vele, mert – mint mondotta – nem vágyik a szenzációra éhes, kíváncsi illetéktelenek előtti nyilvánosságra, de úgy érzi, hogy ennyi idő elteltével mégiscsak tennie kellene valamit. A nyilvánosságtól való heves vonakodását kényeskedésnek is tekinthettem volna, de akkor már közelről ismertem az ő szerényen tartózkodó lényének ezt a nemes alapvonását, amiből húzódozása következett: olyan természet volt, amelynek tökéletesen elegendő, ha csak ő tudja a valót, s bár fáj neki a világ (bal)ítélete, mégsem törekszik mindenáron a megváltoztatására. (Hogy ez mennyire így volt, s hogy milyen elemi erejű tiltakozás élt benne ennek a históriának a kitergetése ellen, annak később majdnem tragédiával végződő bizonyítékát szolgáltatta az élet, amikor a pár száz példányos zárt kiadás ellenére a könyv óriási visszhangja (mely akkoriban xeroxmásolatokban is terjedt megállíthatatlanul) szívinfarktot eredményezett.”*⁵⁷

A Sors azonban soha nem éri be félmegoldásokkal. Hiába érezte úgy kezdetben Illyés Gyuláné, hogy a rejtőzködő megnyilatkozás kedvező formáját választotta, hiszen

az eldugott kis békéscsabai könyvtár bibliofil jellegű könyvsorozatában „*meg is jelenik, meg nem is a vallomása*”⁵⁸ – a tömeges érdeklődés láttán már nem visszakoehatott. Be- látta: ha valóban tisztázni szeretné saját maga és férje szerepét József Attila életében, nagy példányszámban is közre kell adnia emlékiratát. A Szépirodalmi Könyvkiadónál 1987-ben – éppen húsz esztendeje, majd a József Attila-centenárium évében a Sziget Kiadó gondozásában újra – megjelent kötet nemcsak az ő pontos, adatgazdag, tény- szerű krónikája miatt, hanem a benne olvasható negyvenöt, addig ismeretlen József Attila-levél miatt is irodalmi szenzációnak számított.

Domokos Mátyás szerkesztői utószavában arra intette az olvasókat: ne keressenek mindenáron bűnösöket, mert a hétköznapi rejtélyek felgöngyölítésénél célravezető oknyomozó kérdés – *cui prodest?*, „*kinek az érdeke?*” – itt érvénytelen. „*Ebben a történetben ugyanis – írta – a lélek elfojtott és vállalt vonzódásainak, valamint a lélektan horrorjainak az álarcában a Sors jelentette magát, méghozzá abban a kifürkészhetetlen és könyörtelen alak- jában, ahogyan azt a görög végzetdrámák ábrázolják.*”⁵⁹

A koronatanú szerepét vállaló műzsa – aki csak férje halála után szánta el magát a részleges nyilvánosság előtti tanúságtételre – mindvégig a tényszerű objektivitás hang- ján igyekezett számot adni emlékeiről. Ám a számára kis híján végzetessé vált szakmai könyvpremiert követően, talán az olvasói visszhang hatására, beleírt egy mondatot a nagy nyilvánosságnak szóló kiadásba. Az eredeti kötetben ugyanis nem szerepelt az a mondat, amely akkori érzéseit örököltette meg, amikor 1937. december 4-én kora reg- gel Ignotus Pál telefonon közölte vele József Attila halálhírét: „*Soha addig ilyen szívfáj- dalom még nem ért. Erről nem tudok írni.*”⁶⁰

Talán az érzelmi állásfoglalását hiányoló közvélemény nyomására döntött úgy, hogy ennyi szubjektivitást muszáj megengednie magának. Holott könyvének Jean-Marie Guyau-tól idézett mottójával – „*Cet être souffre, / donc je l'aime*”⁶¹ – s retrospektív jelle- gű, utólag fölidézett és kommentált memoárjával 1984-ben már minden lényeges tud- nivalót elmondott kapcsolatukról.

József Attila utolsó kilenc hónapjának krónikája ilyenformán komplex módon: egy sorsanalitikus esettanulmány nyersanyagaként, továbbá egy rejtőzködő természetű, szellemi önérvényesülésre vágyódó nő érzelmi válságkorszakának dokumentumaként, valamint egy háromszemélyes szerelmi sorstragédia forgatókönyveként is olvasható. A történet szereplőinek közös élménye: az egymás miatt érzett, halálíg tartó szenvedés. Guyau-i értelemben tehát mindhárman érdemesek a megértő, emberbaráti sze- retetre.

Jegyzetek

1. Beney Zsuzsa: FLÓRA. In: B. Zs.: A GONDOLAT METAFORÁI. Argumentum, 1999. 261.
2. N. Horváth Béla: FLÓRA-TÖREDÉKEK. *Irodalom- ismeret*, 2000. 4. sz. 32.
3. Lásd Beney, i. m. 261–268.
4. Lásd Tverdota György: FLÓRA I. HEXAMÉTE- REK. In: T. Gy.: HATÁROLT VÉGTELENSÉG. JÓZSEF AT- TILA-VERSEK ELEMZÉSE. Osiris, 2005. 294–305.
5. Illyés Gyuláné: JÓZSEF ATTILA UTOLSÓ HÓNAP- JAIRÓL. (Első kiadás: Békéscsaba, 1984; a jelen- leg hivatkozott kiadás: Szépirodalmi, 1987. – A továbbiakban: Illyésné; harmadik kiadás: Sziget, 2005.)
6. Lásd Harmat Pál: FREUD, FERENCZI ÉS A MA- GYARORSZÁGI PSZICHOANALÍZIS. A BUDAPESTI MÉLY- LÉLEKTANI ISKOLA TÖRTÉNETE, 1908–1993. Máso-

dik, átdolgozott és bővített magyar nyelvű kiadás. Bethlen Gábor Könyvkiadó, Szombathely, 1994. 301.

7. Lásd Benedek István: SZONDI. In: B. I.: PUSZTÁBA KIÁLTOTT SZÓ. Magvető, 1974. 93.

8. Dr. Eke Károly: TANÍTIVÁNY A MESTERRŐL. Interjú dr. Benedek Istvánnal. In: Dr. E. K.: LÉLEK ÉS TEST. Medicina, 1984. 215–216.

9. Szondi Lipót: A TUDATTALAN NYELVE: SZIMPTÓMA, SZIMBÓLUM ÉS VÁLASZTÁS. *Thalassa*, 1996. 2. sz. 67.

10. Szondi Lipót: SORSANALÍZIS ÉS ÖNVALLOMÁS. A VÁLASZTÁS ALAKÍTTJA A SORSOT. *Thalassa*, 1996. 2. sz. 5.

11. Eke, i. m. 220.

12. Vö. Szántó Judit: NAPLO ÉS VISSZAEMLEKEZÉS. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Murányi Gábor. Noran, 2005. 236–237.

13. Lásd József Attila: [ÉN, KI EMBERKÉNT...] Stoll Béla besorolása szerint 1937 áprilisában íródhatott a vers, mely nem jelent meg a költő életében. In: JÓZSEF ATTILA ÖSSZES VERSEI I–III. (=JAÖV.) Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla. Balassi, 2006, III. 242.

14. Kosztolányi Dezső: A KÖLTŐ. In: TEHETSÉG-PROBLÉMÁK. 1930. 110–112. In: K. D.: NYELV ÉS LÉLEK. Sajtó alá rendezte Réz Pál. Szépirodalmi, 1971. 458–461.

15. Kozmutza Flóra: JEAN-MARIE GUYAU MINT ESZTÉTIKUS. Doktori disszertáció. M. Kir. József-Műegyetem Mech. Techn. Intézet, 1931.

16. Kozmutza Flóra (ill. K. F.) recenziói az *Athenaeum* folyóiratban 1930–1938 között: D. PARODI: LE PROBLÈME MORAL ET LA PENSÉE CONTEMPORAINE. Paris, Alcan, 1930 (3. kiadás). 319 o. (261–262.); ARSÈNE SOREIL: INTRODUCTION À L'HISTOIRE DE L'ESTHÉTIQUE FRANÇAISE. Bruxelles, Palais des Académies, 1930. 155 o. (274.); JOSÉ ORTEGA Y GASSET: ÉSSAIS ESPAGNOLS. (Ford. M. Pomés.) Paris, Éd. du Cavalier, 1932. 276 o. (76.); RÉTI ISTVÁN: A MŰVÉSZLET ÉS A TERMÉSZET. 1932. 69 o. (79–80.); RÉGIS JOLIVET: ÉTUDES SUR LE PROBLÈME DE DIEU DANS LA PHILOSOPHIE CONTEMPORAINE. Lyon–Paris, Vitte, 1932. 240 o. (169–171.); ÉMILE BRÉHIER: HISTOIRE DE LA PHILOSOPHIE. II. LA PHILOSOPHIE MODERNE. Paris, Alcan, 1933. 573 o. (82–83.); H. L. HOLLINGWORTH: EDUCATIONAL PSYCHOLOGY. New York–London, D. Appleton–Century Company, 1933. 540 o. (255–256.); CARL GUSTAV JUNG: WIRKLICHKEIT DER SEELE. Zürich, Rascher, 1934. 409 o. (256–258.); PETER WUST: DER MENSCH UND DIE PHILOSOPHIE. Frei-

burg im Br., Waibel, 1934. 29 o. (137–138.); ALBERT SCHWEITZER: DIE WELTANSCHAUUNG DER INDISCHEN DENKER. MYSTIK UND ETHIK. München, Beck, 1935. 201 o. (301–302.); SZKLADÁNYI MÁRIA: PAULER ÁKOS ÉLETMŰVÉSZETE. Franklin, 1938. 208 o. (122–123.)

17. Szondi Lipót definícióját idézi a professor magyarországi munkásságát bemutató tanulmánya címében Karl Bürgi-Meyer: „A LABORATÓRIUM EGY LÁZASAN DOLGOZÓ HANGYATÁRSADALOM”. *Thalassa*, 1996. 2. sz. 83–103. – Benedek István a Szondi-laboratóriumban fizetség nélkül, önmaguk műveléséért, illetve a magukévá tett eszméért dolgozó munkatársak maximális igénybevételéről is megemlékezett: „Szondi egyébként derekasan hajszolta munkatársait. Emlékszem egy jelenetre: valakinek visszadobott egy hatalmas táblázatot, amelyet nem úgy készített el, ahogyan ő képzelte, másnap már követelte az újat, és mikor a munkatárs hebegve mondta, hogy előző délután orvosi besorozásában volt elfoglalva, szárazon csak emyit kérdezett: – És éjszaka mit szokott csinálni?” Benedek, i. m. 83.

18. Lásd Illyésné, i. m. 147.

19. Lásd Karl Bürgi-Meyer, i. m. 85.

20. In: JÓZSEF ATTILA LEVELEZÉSE. Összeállította H. Bagó Ilona, Hegyi Katalin és Stoll Béla. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Stoll Béla. Osiris, 2006. 115.

21. Lásd Dr. Takács Ilona: ÖSZTÖNDIAGNOSZTIKA ÉS SORSELEMZÉS. HÚSZ ÉVE HUNYT EL SZONDI LIPÓT. *Remény*, 2006. ősz. 9. évf. 3. sz. 27.

22. Mint írja: „A páciens fokozatosan elveszíti a tudattalan családi tartalmak betörése miatt érzett tudattalan félelmi állapotát. Az én elkezdő fokozatosan bekebelezni a családi tudattalan »beteg« hajlamait, a veszéllyel fenyegető alattomos dolgokat asszimilálni, és a páciensek legtöbbször maguk találják meg a szocializációhoz, illetve a félelmet keltő beteg ösök szublimációjához vezető utat.” Lásd Szondi: A TUDATTALAN NYELVE... I. m. 74.

23. József Attila: [CSAK MOST ÉRTEM MEG AZ APÁMAT...] 1937. június. (Lásd JAÖV III. 247.)

24. Takács, i. m. 27. Kiemelés: V. A.

25. Lásd Illyésné, 37–38., 41–42., 43–45.

26. Vö. Rapaport-levél. In: „MIÉRT FÁJ MA IS”. AZ ISMERETLEN JÓZSEF ATTILA. (=„MIÉRT FÁJ”) Szerkesztette Horváth Iván és Tverdota György. Balassi–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992. 363.

27. Lásd Illyésné, i. m. 11–12.

28. Lásd Grätzer József: FEJTORNA. Szerzői ki-

adás, 1932; RÉBUSZ. Szigethy István rajzaival. Singer és Wolfner, 1935; SICC: SZÓRAKOZTATÓ IDŐTÖLTÉSEK, CSELES CSALAFINTASÁGOK. A rajzokat készíttette Hauswirth Magda. *Színházi Élet*, 1935. Reprint: Héttorony, 1993.

29. „*Kedves Flóra! Itt vagyok a Siestában, jól vagyok, sőt nevetek, hogy maga nem is tudja, mi mindent történt velem azóta, hogy a táviratot elküldtem. A jövő hét elején lemegyek Tihanyba, és valószínűleg – ha maga is úgy akarja – ott maradok egész nyáron át. Bocsásson meg, hogy eddig nem irtam, bár nagyon szerettem volna, de hát büntetlenül nem lehet vért hányni, én pedig azt tettem. Egyébként már teljesen egészséges vagyok...*” Idézi Illyésné, i. m. 51–52.

30. 1937. augusztus 20-án kelt levelében ír erről Flórának. Lásd Illyésné, i. m. 72.

31. Lásd Németh Andor: JÓZSEF ATTILÁRÓL. Sajtó alá rendezte Réz Pál. Gondolat, 1989. 382–384.

32. Vö. Bókay Antal, Jádi Ferenc és Stark András: „KÖZTETEK LETTEM ÉN BOLOND...” SORS ÉS VERS JÓZSEF ATTILA UTOLSÓ ÉVEIBEN. JAK-füzetek 3. Magvető, 1982. 119–152.; Feldmár András: VÉGZET, SORS, SZABAD AKARAT. In: F. Á.–Popper Péter–Ranschburg Jenő: VÉGZET, SORS, SZABAD AKARAT. AZ ÉLET DOLGAI – MESTERKURZUS. Saxum Kiadó, 2004. 77–108.

33. Lásd KORTÁRSÁK JÓZSEF ATTILÁRÓL I–III. [KORTÁRSÁK]. Szerkesztette Bokor László. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Tverdota György. Akadémiai, 1987. I. 508–518.

34. József Attila Kozmutza Flórának. Balatonszárszó, 1937. december 3. In: JAL, 595. – A halálra készülődő költő a búcsúlevelében idézett Kosztolányi-sort egy-egy betű hozzáadásával mintegy „aktualizálta” – akárcsak a Juhász Gyula halálára írt vers szárszói „szövegvariánsát”, amelyet egyetlen szó megváltoztatásával nekrológversből személyes búcsúverssé alakított. (Vö. 42. jegyzet.) Kosztolányi SZÁMADÁS című költeményében (lásd *Nyugat*, 1933. II. 265–267.) a rezignált hangvétel ellenére még nyitott, eldöntetlen és viszonylag dinamikus a kérdés: „*aztán mit írsz, ha sorsuk írva van már / hol tiltakozhatsz és hogy ellene? / de hát hova mehetnél? mit akarnál? / mi érdekelne még, mi kellene?*” József Attila levelében azonban a célját és energiaforrását vesztett *írásból sírás* fakad, az eltávolító-neutrális *sorsok* formula pedig a vágyott együttlét, jobb híján a közös végzet („*sorsunk*”) alakját ölti. A Flórának írt levélbe ikta-

tott, Kosztolányi ihlette, verses tegező megszólítás az örök elválás előtti búcsú jogán kiharcolt intimitás megnyilvánulása. Az új szövegösszefüggés az értelmes (boldog) élet lehetőségéről önként lemondó, szerelmi és életkudarcát elismerő költő fájdalmát, egyszersmind *síron* túli elégtételének baljós próféciját sűríti: a halottsíratás elkerülhetetlen sorsfeladatát is kijelölve a hivatásbeli kudarc és becsapottságérzése miatt bánkódó múzsa számára.

35. Ahogyan 1937 márciusában már önkínzó látnokként megjósolta: „*Nehéz a szívem, hiszen bűt fogan: / örömmöm tán a büntetések hozzák, / hogy sírva nézem majd ha boldogan / sétálsz azzal, ki melletted lesz tehozzád.*” (FLÓRA.)

36. Kodolányi János a költő halála után, a népi írói mozgalom jobbszárnyának hungarológiai kérdésekkel foglalkozó folyóiratában megjelent cikkében a *Válasz és a Szép Szó* közti súlyos ellentétekre vezette vissza, hogy „*József Attila nem követhette a szíve sugallatát*”, s mióta meghalt, „*egyre-másra bukkantak elő törhetetlen hívei és barátai, hogy politikai cégért csináljanak belőle*”. (JÓZSEF ATTILÁRÓL. *Magyar Élet*, 1938. szeptember. Lásd KORTÁRSÁK, 1177–1182., 1521.) Az 1942-es budapesti újrateremtés alkalmából írt cikkében már azzal vádolta Ignotus Pált és szerkesztőtársait, hogy József Attilát, „*bunkóul használták*” a népi írók ellen. S a kijelentést a tiltakozni már nem tudó költő szájába adta. (JÓZSEF ATTILA EMLÉKÉNEK. *Híd*, 1942. április 28., lásd: KORTÁRSÁK, 1626–1629., 2038–2039.) Cikkét a *Tiszántúl* és a pozsonyi *Magyar Hírlap* is átvette, utolsó találkozásukról szóló, adataiban megkérdőjelezhető, erősen elfogult, *Szép Szó*-ellenes beszámolóját pedig újabb változatban adta közre emlékezéskötetében. (VISSZAPILANTÓ TÜKÖR. Magvető, 1968. 340–343.)

37. Vö. Fejtő Ferenc: „*Ó A KÖLTŐ, ÉN CSAK A CIFRA SZOLGA*”. In: F. F.: JÓZSEF ATTILA, AZ ÚTMUTATÓ. A kötetet összeállította, az interjút és a tanulmányt készítette Valachi Anna. Népszava–Papyrusz Book Kiadó, 2005. 68.

38. Dr. Bak Róbert az utolsó találkozás során észlelt „tüneteket” is beépítette patográfiájába (JÓZSEF ATTILA BETEGSÉGE. *Szép Szó*, 1938. jan.–febr. 105–115. Lásd KORTÁRSÁK, 1014–1022., 1474–1475.), amelyben a költő „*schizophréniás elmezavará*”-nak fokozatos kifejlődését rekonstruálta, a költő viselkedése és versei (!) alapján. A nyilvánvalóan önfelmentő célzattal nyilvánosságra hozott orvosi szakvélemény az ön-

gyilkosságot a pszichózis következményének tüntette föl. Ám ez az orvosetikai szempontból kifogásolható gesztus sem ellensúlyozhatta a bűnbakkereső közvélemény vélekedését, mely szerint a költő legközelebbi barátai, analitikusai, orvosai, hozzátartozói – sőt utolsó műsája is – felelős József Attila haláláért.

39. Lásd Vágó Márta: JÓZSEF ATTILA. Sajtó alá rendezte Takács Márta. Szépirodalmi, 1975. 309–314.

40. Lásd Illyés Gyula: JÓZSEF ATTILA. IN MEMORIUM. *Nyugat*, 1937. II. 470–471.

41. Stoll Béla jegyzete szerint ezt a verset „a posztumusz közlések megjegyzései szerint a költő Balatonszárszón írta”. (JAÖV, III. 254.)

42. Lásd Bókay Antal: JÓZSEF ATTILA POÉTIKÁI. Gondolat, 2004. 194–195. – A MEGHALT JUHÁSZ GYULA című gyászvers Szárszón aktualizált változata így hangzott: „Szól a telefon, fáj a hír / hogy megölted magad, barátom, / és konokul fekszel az ágyon. / A bolondok között se bírt // szíved a sorssal. Sehoh írt / nem lettél arra, hogy ne fájjon / a képzelt kín e földi tájon, / mely békén nyitja most a sírt.” Stoll Béla fontos megjegyzése az 1937. december 3-án Cserépfalvi Imrénének szóló búcsúlevelhez mellékelte vers keletkezésére vonatkozóan: „A 8. sor lám szava a Juhász Gyuláról szóló versben megtörtént eseményre utal, ezt a szót József Attila mostra változtatta, »a legközelebbi jövőben; azonnal, tüstént, ezután« értelemben. Igen fontos különbség, hogy az egyik vers Juhász Gyula »sírirat«-a, a másik saját magáé. Ez a nyolc sor tehát nem másolat, hanem eredeti vers, József Attila utolsó verse.” (JAÖV. III. 256.)

43. Illyésné, i. m. 47.

44. Uo. 47–48.

45. Uo. 103.

46. Uo. 104.

47. „Én Attilához kötöm az életem, ő nem hagyhatja el a feleségét, nekünk kettőnknek találkoznunk sem szabad – ebben állapodtunk meg” – írta e találatokról könyvében (uo.), majd 1938-ban, már József Attila halála után, amikor Brazíliába akart kivándorolni, hogy megoldja „ezt a fájdalmas, kibírhatalatlan helyzetet”. (141.) „Végül mégis itthon tartott a sorsom” – fejezte ki lényegre törő szűkszavúsággal Illyéssel való összetartozásának belső parancsát könyve végén. (144.)

48. Közvetlenül a második világháború utáni években – Benedek István krónikája szerint – „bár Szondi ekkor már nem volt Magyarországon, szabad virágzásnak indult a sorsanalízis. Előkerültek a rejtett Szondi-tesztok és a három sokszorosított Szondi-kötet (MÓDSZERTAN ÉS ÖSZTÖNTAN, AZ ÉN KÍSÉRLETI ELEMZÉSE ÉS AZ EMBER MEGHATÁROZÁSA AZ ÖSZTÖNÖK TAPASZTALATI RENDSZERÉBEN), mindenféle sorsanalitikus szemináriumok indultak”. A fordulat éve után azonban tilos volt „a sorsanalízisről beszélni, Szondi-tesztet használni. 66-ban persze már nem volt tilos, de a másfél évtizedes kiesés alaposan éreztette hatását”. Benedek, i. m. 113., ill. 112.

49. Lásd Eke, i. m. 232.

50. „Amikor én a vizsgálatokat végeztem, akkor még a Szondi-féle genotest a kezdeti időszakát élte. Feldolgoztam az anyagot, de az eredmények az elméletnek és gyakorlatnak az első lépcsőfokait tükrözik. Az elmúlt évtizedek alatt óriásit fejlődött a Szondi-teszt. Ez idő alatt is én tovább folytattam a tesztok felvételét, van olyan író, költő, drámaíró, esztéta és az irodalom terén legmagasabb műveket alkotó, akiről éveken át csináltam felvételeket” – emlékezett egy interjúban Illyés Gyuláné. (Lásd Eke, i. m. 236–237.)

51. A teszteredményeket 1992-ben publikálta Bagdy Emőke: „MAJD ELJÖN ÉRTEM A HALOTT”. JÓZSEF ATTILA BEFEJEZETLEN SZEMÉLYISÉGVIZSGÁLATÁRÓL. In: „MIÉRT FÁJ?”, 65–115.

52. Köszönettel tartozom Illyés Máriának gyors és készséges segítségéért.

53. Illyés Mária szíves, levélbeli közlése.

54. Illyésné, i. m. 135.

55. Uo. 148.

56. A témáról bővebben lásd Valachi Anna: EGY TABU FÖLTÁRULKOZÁSA. JÓZSEF ATTILA, ILLYÉS GYULA ÉS A KÖZÖS MÚZSA, FLÓRA KAPCSOLATA. *Holmi*, 2005. 4. sz. 415–446. In: V. A.: „IRGALOM, ÉDESANYÁM...” A LÉLEKELEMZŐ JÓZSEF ATTILA NYOMÁBAN. Háttér Kiadó, 2005. 344–393.

57. Domokos Mátyás: KÉTES LÉTBEN A BIZONYOSÁG. *Holmi*, 2005. 4. sz. 449–450. (Kiemelés: V. A.)

58. Uo.

59. Illyésné, i. m. 162–163.

60. Uo. 126.

61. Magyar fordításban: „Ez a lény szenved, tehát szeretem.”

Darányi Sándor

FÉNY UTCA

Hozzák a pontyokat. Két férfi tolja a targoncát, cigarettázik az egyik, kék a pufajka rajta, a halak halma zölden puposul: egymást nyomják, tátva a szájuk, a legalsó réteg moccanni se bír. A 036-os pénzszállító kocsi elfoglalta a járdát, vár a fegyveres őrré, aki fémkasznival a kezében a bankból közeleg; ezt az akadályt kell kikerülniük, s akkor az egyik hal megcsúszik a sikos dombon, lezuhan, csapkod a porban; a többi távolodik, fut a targoncával a hentes liftje felé.

Látsz idefentről? Az öregek jönnek seregestül, szatyor a kezükben, szívükben emlék, lelkük mélyéből ráncuk szakadékaiba alvad a gond; húzzák kiskocsijuk, s már alkudoznak motyogva magukban, az életrealitás mai vizsgája előtt.

És Mózi kétszer három tojásból rántottát rendel telefonján, sajttal és virslivel húsz perc múlva a fülbevalósnak, közben méri a szőlőt, kesztyűben váltja a pénzt.

A szép virágáruslány szeme kagylóhéj, rideg és törékeny máma, akár az őszi virágok. Paprikaárus-pár barátkozik boldog-boldogtalannal a lángossütőnél, száll a fokhagymaszag, verebek marakodnak a saszlán a pult alatt; és Gabi üveg nyakláncot árul a kávézóban, majd ebéd után elindul a kemoterápiára.

„– Filézze ki, legyen szíves!” A hentesfiú bólínt, kése sebesen szalad a csirkecombon, fejt a bőrt, egy-egy csontot az asztalra kitesz; a hentesleány pedig Londonba vágik; „– Hús deka télit, szeletelve, a hölgynek!”

Harangoznak. Lépésben araszol a busz odalent – füst, pulykaaprólék, birkavelő. Mint zöldpettyes bögre, őrzöm az úrt, amit hagyta. Tetszettél szégyentelenül, s elgyöngült akarattal vágyódtam látszani valóságod Sport-szeletében. Nézd, a virágáruslány ma kialvatlan, szeme karikás, nem húzta ki ritkás szemöldökét, a frufruja vizes áramszedő, füle szétáll.

Pár perc az egész. Dél van. Nem torpannak az autók. A ponty már alig él. Vergődik, farkával nagyokat csap, dermed a járdán, a Lövőház utca kövén.

ÉJJELI ÓRSÉGBEN

Semmi értelme. Hűség. Ne tudd, mióta érzem,
se hogy miért – szégyellem, milyen ósdi
kacat, de ez van: udvariasságból
nem mondok ellent, hátha ez magányod
megenyhíti, bár szívből elítélem,
hogy társaságot erővel toborzol,
s azt sürgeted: hited vallja a másik,
kit kiszemeltél. Mennyi sérelem!
Tudod, az Arvisurák
vagy igaz, vagy sem; de a Tények meg a Mérték
csillagképe igazgat rég utunkon
a józan ész zseblámpafénye mellett,
éjjeli őrségben, egy kis hajón,
mely átszeli az óceánokat.

Farkas Arnold Levente

AZ EGYIK FALU

Itt volt régen a virág.
Áthaladok a helyén.
Arcomnak ütközik az illat.
A boldogság neve halott
falu. Tavalý télen halt
meg a sírásó. Asztalán
merev kenyér. A városban
azt beszélük, hogy
a harangkötélre akasztotta
magát a pap. A kötelet
el kellett égetni. Azóta
nem szól a harang.

Éhes voltam. Fájt a fejem.
Rossz jel. Cigarettaztam.
Kinéztem az ablakon. A gólya
szárnya gyógyulóban. A kis
templom fala hófehér.
A kis templom mellett csillogó
patak. A plébánosnak nagy

pocakja volt. Megállt az idő.
Két csillag neve fejem
fölött. A kis templomban
kellemes hűvös. Elmondtam
egy imát. Menjen tovább
az idő. Az állomáson
belénk költözött a kattogás.
Nem gondoltunk a húsrá.
Ez volt a baj. Nem
gondoltunk a hús szagára.

Két falu között van
a lépcső és a domb. Aki
a lépcsőn mászik
a dombra, bolond.
Az egyik faluban laknak
a leányok. A másik
faluban készülnek a bálók.
Jó volna egyik faluból
a másikba menni. Bálozók
fölött köröz a gólya.

Lackfi János

UKRÁN CSAP

Nem veszek csapat tízezerért,
meg százezerért sem veszek csapat.
Pedig annyiért is láttam ám,
kocka alakú a csöve, szintúgy a tekergetője,
nyilván kocka alakú vízcseppek
vagy egyenest jégkockák
potyognak belőle.
Mi ukrán csapat vettünk a piacon,
ezernégybe volt,
az árus először halálra váltan
hadonászni kezdett,
majd jön az Igor, ő érti a nyelvet,
s minthogy Igor jött is,
hát lett csapatunk.
Az ukrán csapat formára
miniatűr ipari kútágas

az acélszín ukrán rónaságon,
afféle billegővel nyitható,
billeg voltaképp az egész csap,
mert nem szabványos
magyar mosdólyukba szánták.
Valahol lenni kell szabványos
ukrán mosdólyukaknak,
melyekbe nyilván beleillik.
Aminthogy életünk
csapnyi részébe is.
Alul csöpög,
ezért lavór áll alatta,
vize meg rozsdás.
Egyik ismerősünk szerint
a rozsdá egészséges,
sok vasat kell fogyasztani,
más ismerősök szerint
a rozsdá mérgező,
szervezetünkben felhalmozódva
gyilkosunk lesz.
A magam részéről egy régi
viccbe kapaszkodom meg,
mely szerint mosdó és árva gyerek
közt az a különbség,
hogy az egyiknek van csapja,
a másiknak nincs apja.
Így hát remény szerint csapunk,
még ha ukrán is,
valamelyest
enyhíti árvaságunk,
csapom le a labdát.

OLÍVA

A metróban szikár, ősz férfi,
a világot szemlátomást érti,
együtt száll le egy kosztümös nővel,
villogó olívaszeművel,
és míg egymástól távolodnak
betonján elfutó peronnak,
az olívaszem velem szemben
villan támlák közti résekben

A nő jön tovább, bár leszállt már,
s egy olajbőrű fiú rászáll,
zenét játszik neki mobilján,
táncol, mosolyt koldul forogván,
de a nő elfordul, olívamagja
mélyen ültetve a tudatba,
s most felkapja a nőt a sunyító,
kövér, olívabőrű fickó,
farzsebébe belesüllyesztve
a mobilt, mellyel lefényképezte,
aztán leszáll, riszál a lépte,
s a nő riszál a farzsebében,
megyünk mi meg, a szikár, ősz férfi
most sofőrfulke ablakán néz ki
rám, amikor leszálok végre,
a nőt szépen táskámba téve,
hisz füzetemben le van írva,
épp annyira fehér papírra,
mint amilyen ősz az a férfi,
ki a másik peronról nézi,
szakadék túloldalán állva,
szembejövő metróra várva,
szemben lévő oldalra írva,
a gerinc őket szétszakítja,
olívaszemre szemhéj hunyva,
a nő az összes férfit unja,
őszest, olajost, no meg engem,
pedig nélkülem sehol se lenne,
szeme kulcsát messzire dobja,
olajkút zúg benn kavargva,
a füzetből ki mégse zárom,
s mint az őszes férfi, kivárom,
egyik lapról kinézegetve,
míg egyszer beszáll a füzetbe,
megnyugszik, mert egy másik lapra
került a pasas, ki piszkálgatta,
s ki hiába vitte magával,
hisz mobilja farzsebbe zárva,
többé már ki nem veszi onnan,
mert így rögzítette a tollam,
az ősz férfi kivárja ám ott
azt a pár sort vagy pár megállót,
minden megállónál kinyitva
a füzet, akár egy kalitka,
s mikor a fedele behajtva,
és egyik lapot másik lapra
tapaszt az alagút sötétje,
ő ráborulhat a lányra végre.

LÉGIFOLYOSÓ

Brüsszelből vonattal Charleroi
 repterére tartva
 bluesműsort hallgattam rádión,
 homályos amerikai bandák reszelték
 fülembe a harmonikaszót,
 csipdesték a bőgő hasas kelt tésztáját,
 vakarták el vadul gitárjukon a
 képzeletbeli pattanásokat
 Ó örök kamaszkor nyersesége,
 csak úgy, brahiból letörjük az ágat,
 a kesernyésen felhabzó sebre
 tapasztjuk sebes szájunkat,
 mintha valamelyik éretlen,
 savanyú nyálú fruskát
 csókolnánk ügyetlenül
 Élet a blues, antwerpeni
 kiskocsmák törzsvendégei
 járnak-kelnek a zene közben,
 kovbojszizmájuk nyikorog,
 cigin keresztül vesznek levegőt,
 poharak keresztmetszetén át
 vesznek magukhoz folyadékot
 Úgy sorjáznak előttem, mint
 vonatom mellett a miniatűr téglaházak,
 majolikacsempés konyháikkal,
 ónémet bébielefánt-bútorzatukkal:
 a polcokon kristálypiramis
 a minden egyes sörfajtához illő
 külön pohár
 A lakók levegőt vesznek a cigaretta,
 és folyadékot vesznek magukhoz
 a pohár keresztmetszetén át
 Többé-kevésbé szűk vezetékek
 kérdése az idő,
 zubog az ereszekben,
 ásítva zuhan alá vécékben,
 s most éppen a vonuló kanálisok
 tetején villant csiszolt nyersacél
 felületet
 Cső lesz csupán a légifolyosó is,
 melyen keresztül valami irtalmatlan erő
 hazaszipant, hogy itt éljek köztetek

„HOL VAN A KONZOLTÜKÖR...” (II)

Egy kispesti polgárasszony fél évszázada

Hoffstaedter Lajosné szavait Lenkei Júlia jegyezte le

Azután jött még egy probléma. Az én férjem be akart engemet mutatni a pesti rokonságának. Volt egy nagynénje, akinél lakott, amíg a Felső Ipariskolát elvégezte. Volt egy unokanővére, akinek a férje múzeumőr volt, amit én nagyon csodáltam, mert azt hittem, hogy olyan múzeumőr, aki a kiállításon járkal, és nagyon csodálkoztam, mikor kiderült, hogy dr. Fitos Vilmosnak hívják. És csak annyira vitte, hogy őrzi a múzeumot.* Egy unokabácsi, Liska Béla, MÁV-főmérnök volt, a felesége pedig Lechner Ilma, a Lechner családból. A férjem azt mondta, hogy oda el kell menni vizitbe. Én pedig azt mondtam, hogy én oda nem megyek. Mert ők elleneztek a házasságunkat. Ellenezték, mert azt mondta a nagynénje, látod, édes fiam, nem jó az a vegyes házasság, ott van az a szegény Jókai Mór, milyen rosszul járt azzal a Nagy Bellával, micsoda egy aljas nőt vett el. Majd te is úgy fogsz járni. Ez a jámbor uram ezt nekem elmesélte. Azt mondtam, hogy én nem megyek. Akkor fölhívta telefonon az unokabátyja a férjemet. A házassági értesítést megkaptuk, de elég régi házások vagytok már, hogy elhozd a feleségedet bemutatni. Mire bevallotta a férjem, hogy elhozna, de én nem megyek. Azt mondta, hogy mondok én neked valamit. Jövő szerdán nem leszünk otthon, jöjjetek el, vagy gyere el te, dobd be a névjegyedet a mi levélszekrényünkbe, mi ezt úgy vesszük, mintha ti eljöttetek volna, és jövő pénteken elmegyünk hozzátok visszaadni a látogatást. Jövő pénteken el is jöttek. Én fogadtam őket, persze mindjárt tegeztek, hoztak nekem nászajándékot, olyan kis tojástartót. Ahogy ők mondták: „Eierbecherli”. Kedvesen megcsókoltak, én nagyon tartózkodó voltam. A régi sötétkék szoknyámból varrtam matrózbőlűzt, otthon azt viseltem. Úgyhogy azt mondták, hogy a Lajos elvett egy iskolás lányt. Elég fiatalnak látszottam, fiatalabbnak látszottam a koromnál, már akkor 20 éves elmúltam, de taknyos voltam. És nagyon kedvesek voltak, és kérdezték, nem akarunk vacsorázni? Mondtam, hogy igen, vacsoráznánk. És kérdezték, hogy mi kaphatnánk abból? Mondom, hát bablevest főztem és szilvás gombócot, mert péntek van, és a Lajos nem eszik pénteken húst, tehát én sem eszem. Ez egy hústalan nap. Mondták, hogy jaj, mi nagyon szeretjük a gombócot. Én még soha nem ettem lekváros gombócot, mondta a Béla. Nagyon szeretjük. Hát szépen megterítettünk, és szépen feltaláltam a bablevest és a szilvás gombócot, illetve lekváros gombócot, mert tél volt, szilva nem volt, de volt lekvár, befőtt. És nagyon ízlett nekik. Nem volt olyan tökéletes, mint amilyennek lenni kell, de azért megették, és beszélgettünk. Megnézték a szobákat, jaj, milyen szép ez is, az is. Jaj, hát mikor jöttök el, hogy lássátok a gyerekeinket is. És majd a mamikó is el fog jönni, a nagynéni, majd el fog jönni jövő vasárnap, mert úgy tekinti, hogy az a vizit neki is szólt. Jövő vasárnap eljött a nagynéni. Nagyon helyes volt, hozott nekem egy fésűtartót, aminek a csipkéjét ő horgolta. Nagyon megköszöntem. Nagyon jó uzsonnát csináltam, most már ehető kuglóffal, és elkísértük azután a villamosmegállóig. Így megtörtént az ismerkedés.

* Fitos Vilmos (1865–1955) költő, filozófus azért „múzeumőr”, mert az Országos Pedagógiai Könyvtár, majd az Iparművészeti Múzeum Könyvtára igazgatója volt.

A Fitosékhoz még nem mentünk el, ott második házasság volt, a Józsa néninek, a férjem unokatestvérének az első férje Lechner Tibor volt, két testvér vett el két testvért. A Liska Béla vette el a Lechner Ilmát, a Liska Józsa hozzáment a dr. Lechner Tiborhoz. És ez a házasság nem sikerült, és azután elváltak, és hozzáment a dr. Fitos Vilmoshoz. De ők olyan visszavonultan éltek, nem ment egész simán az a válás, a családban elég sok vita volt miatta, és ezért a Fitos házaspár teljesen visszavonult életet élt. Úgyhogy, amikor a Géza bácsi, Apukának a fivére följött látogatni egyszer, akkor a nagynéni még ott lakott náluk, a lányánál, és csöngetett, nem engedték be. Attól fogva a férjem sem ment.

*

Hát így megtörtént a családon belüli közlekedés is. Megkezdődtek az én kínkeserves hétköznapjaim. Elég nehezek voltak, mert az én férjemnek már bent kellett lenni reggel 7 órakor, mint a munkásoknak. Úgyhogy reggel 6 órakor fölkelés, tisztálkodás, legalábbis a férjem részéről, az én részemről reggelikészítés, és a férjem már fél hét után elindult. Külön villamos vitte őket a Wekerle-telepről a Gépgyárba. Akkor délben másfél órai ebédidő volt. Osztott munkaidő volt. Fél egyre már az asztalon kitálalva kellett lenni az ételnek, hogy egy órakor a férjem már indulhasson vissza a hivatalba. Egy órakor vissza indult, akkor, hogy egy kicsit tovább együtt legyünk, én mindig elkísértem őt a villamosmegállóig. Megebédeltünk, én elkísértem őt, hazajöttem, elmosogattam, átöltöztem, a háziruhámat levettem, jobb ruhát vettem fel, és szépen bementem a szobába. Este fél 8 volt, mire a férjem hazajött. Ott voltam abban az üres lakásban egyedül. A mellettem való lakásban nem is lakott akkor senki. Az alattam való lakásban lakott egy magányos tanítónő, aki később a Veronka mamája lett. Úgy hívták, hogy Lenkey Szeréna. Én annyira éreztem a magányosságot, annyira vágytam társaság után, hogy néha lefeküdtem a földre, és letettem a fületem a padlóra, hogy hangot halljak. De nagyon kevés hangot hallottam, mert ő tanítás után hazajött, és ahogy a fülemmel hallottam, bement a vécébe, becsapta az ajtót, azután egy idő múlva vízcsobogást hallottam. Úgy látszik, rendbe tette magát, azután elment, mert megint hallottam a becsapódott előszobaajtót. Ugye ő ment a kollégáihoz, kolléganőihez. Megint csak vártam. Sötét lett, villanyvilágításunk nem volt, az egész komfort csak a vízvezeték volt. Petróleumvilágításunk volt. Ültem, akkor már a kályha mellett, amit az én férjem rakott meg, Meidinger kályha volt, amit meg kellett jól rakni és fölülről begyújtani. Finom porosz szénnel rakta meg, kaptuk egy koronáért mázsáját a hivataltól, házhoz hozva. Mindig jött egy ember a gyárból, aki felhordta a tüzelőt a pincéből.

Anyagiakban kellemes élet volt, tökéletes. De minden technikai segítség híján az embernek mindent a két kezével kellett csinálni. A férjem mindjárt akart cselédlányt fogadni, de én azt mondtam, hogy én annyira ügyetlen vagyok, hogy én csak blamálnám magamat az előtt a cselédlány előtt, előbb én akarok belejönni a háztartásba. Ráér még cselédet fogadni akkor, amikor baba lesz. Addig nem is engedtem.

Délutánonként ott ültem, kézimunkáztattam, de már estére úgy elszontyolodtam, hogy lefeküdtem a díványra, szegény uram mindig alva talált, összekuporodva. Nagyon fáj a magányosság. A nővéreim nem jöttek ki hozzám, el voltak foglalva, én egyszer egy héten bemehettem hozzájuk. Bár jártunk színházba, a Nemzeti Színházba, a Népoperába. Erre előjegyeztethette magát minden tisztviselő, amelyik darabot meg akarta nézni, arra a napra, amelyikre kérte, megkapta, ha az már le volt foglalva, akkor egy másik napra, megmondták, hogy mikorra kaphatja meg. Mentünk a Nemzetibe, mentünk az Operába, mentünk a Népoperába is legalább kétszer egy hónapban,

de leginkább háromszor mentünk színházba vagy operába. Azonkívül, ha volt olyan hangverseny, ami érdekelt bennünket, akkor arra is vett az uram jegyet. A közlekedéssel baj volt, mert ugye villamossal hazajönni és jó nagy utat kellett gyalog megtenni. Még a villamostól olyan nagy út volt gyalog. Fiatalok voltunk, megtettük.

A mellettem való lakásba fél év múlva beköltözött egy óvónő, a dajkáját, az óvodai dadát, annak a férjét és egy kis lánytestvérét is magával hozta, mert volt neki egy kis újszülött gyereke. Hát azt nem vihette az óvodába, az otthon maradt azzal a 13-14 éves kislánnyal, aki egyszer csak beszaladt hozzám, hogy „Tessék jönni, tessék jönni, a kisgyerekek valami baja van!” Átmentem, fogtam a kisgyereket, de rángatózott, és egész kék volt. Mondtam a kislánynak, hogy szaladj az óvodába, hívd haza a gyerek anyját, mert én nem tudok vele mit csinálni. El is szaladt a kislány, meg is jött az anya, de addigra már meghalt a gyerek. Akkor az én nővérem nagyon mérges volt rá. – Te is már félidőn túl vagy, állapotos, és meghalt a kezében egy gyerek. Rettenetes, miért vállaltad? – Hát mit csináltam volna, a szerencsétlen kis tót cselédlány volt, kis parasztlány, nem tudott mit csinálni, nem tudja, hol lakik az orvos. Hát, mondom, haza kellett a szegény anyját hívni, de közben a szegény kicsike meghalt az én karomban. Nagyon rosszul kezdődött a mi házasságunk. November 7-én költöztünk be végleg a lakásunkba és alakítottuk ki a háztartásunkat. Alattunk a földszinten lakott egy szintén fiatal házaspár, mint mi, és november 30-án, András-napkor a férfi agyonlőtte magát. Egy marhasáért. Ezek is új házások voltak, majdnem mind új házások voltak a házban, vagy kisgyerekes fiatal házások voltak. András-nap volt, és a férfi rendőrtiszt volt, és inspekción tartott, de a feleségének megígérte, hogy legkésőbb nyolc órára hazajön, mert megtartják az András-napot, az első névnapot közösen együtt. És a férfi nem jött haza, csak reggel. És az asszony fel volt már öltözve, hogy otthagyja. Azt mondta: Drágám, nem tehetek róla! – Könyörgött neki összetett kezekkel, letérdelt előtte. – Ezek a hülye kollégáim azt mondták, hogy nem engednek haza, András-napot tartanak, pezsgőt hoztak, és bezárták az ajtót, és nem engedtek haza, hiába könyörögtem, hogy a feleségem otthon vár, az első névnapom, amit együtt töltünk. Bocsáss meg nekem! Bocsáss meg, drágám! Hidd el, hogy ez volt. Jönnek tanúskodni. – Nem – felelte ő. – Aki meg tudja ezt tenni, az első névnapján, a feleségét egész éjszaka egyedül hagyja, itt ültem, sírtam, az ilyen férfi nem való férjnek. Én hazamegyek. – Ica, ha hazamész, én agyonlövöm magam! – Jól van, csak lódd! – És a férfi mellbe lőtte magát. Onnan temették. Akkor még a házból temettek. Úgyhogy egymás után két ilyen halottja volt a háznak. Én olyan szomorú voltam, úgy nem szerettem ezt a lakásomat, később át is költöztünk a Fő tér 2.-be. Nem szerettem, és meg is volt rá az okom, mert ott halt meg a kisgyerek. Szóval sok minden baj volt. Nem voltak mézeshetek. Ilyesmiről szó sincsen. Nekem már a házaselet maga is olyan idegen volt. Ilyen tekintetben jó dolog, ha előbb megismerik egymást a házastársak. Én nem talállok benne semmi kivetnivalót. És azt mondom, nagyon okos, ha megismerik egymást testben és lélekben, akik egy életre összekötik a sorsukat. Okos dolog. Nem jobb az, ha nem egymáshoz valók, és hamarabb hagyják el egymást, és nem tesznek szerencsétlenné gyerekeket?

A terhességem nem ment simán. Nagyon sokat hánytam, rosszul voltam, és sokszor fájdalmaim is voltak. És nézni kellett szülésznő után, mert akkor nem lehetett kórházba menni szülni, legfeljebb megesett cselédlánynak vagy szegény asszonynak, akinek nem volt rendes ágyneműje sem. A házban az egyik gépgyári főmérnöknel is született kislaba, és akkor Apuka szólt neki, hogy szóljon annak a bábaasszonynak, úgy mond-

ták, hogy madám, szóljon, hogy jöjjön be hozzánk engemet megnézni. Megnézett, és azt mondta, hogy ez rendes szülés, és kb. augusztusra várhatom a gyermeket. Úgyhogy az én mamámnak megírtam, hogy augusztusra készítse el a kis pólyavánkost, csupa pehelytollból, hogy könnyű legyen és jó meleg, és hogy augusztus 10-e körül jöjjön föl, hogy legyen mellettem valaki. Júniusban, június 11-én úrnappja volt, és elmentünk a férjemmel az úrnapi körmenetre a kispesti templomba, mert a Wekerle-telepen nem volt templom. És én fájdalokat éreztem. Közben már megvarrtuk a babakelengyét, a házban lakó Riedlné segített nekem, megvarrtuk, szépen kimostam, kivasaltam, kis masnikat kötöttünk rá, evvel voltam délutánonként elfoglalva. Éppen nagymosás után volt, én raktam be a kivasalt ruhát a szekrénybe, s közben mindig mondtam: nekem nagyon fáj a hasam. Úgy érzem, mintha ki akarna esni. És akkor azt mondta Apuka, feküdjek le aludni. Le is feküdtem, fölkeltem, beraktam a szekrényt. Meg is vacsoráztunk, emlékszem, valami rántott húst ettünk uborkasalátával. És nekem csak fáj a hasam. Azt mondta Apuka: biztos az uborkasalátától. Közben szólt nekem a Riedlné, hogy nem jönnék el egy pohár sörre, nem tudom, milyen vendéglő volt ott Kispessten, ahova a közemberek jártak. De igen, elmegyünk. Azt mondta, hogy mi megyünk vacsorázni, mert én máma nem főztem. Mondtam, hogy mi már vacsoráztunk, de sörrözni szívesen elmegyünk. Elindultunk, és akkor mondom a Riedlnének: nekem annyira fáj a hasam, és vérzek is egy kicsit. – Szent isten, mondja, akkor ne jöjjön velünk. Menjen föl, feküdjön le, mi gyorsan megvacsorázunk, és jövünk haza. – Hazamentünk, és lefeküdtem. Nagyon hamar hazajöttek ezek a Riedlék, éppen csak bekaptak valamit, és jöttek. – Ide hallgasson, Lajos, azonnal menjen a bábaasszonyért! – Közben nagy nyári zivatar volt, dörgés, villámlás. Elment az uram, és hazajött a bábaasszony nélkül. Azt mondta, ő látta a Lenkét, rendes terhesség, augusztusnál előbb nem lesz szülés. Különben úgyis jön holnap a Lenzékhez fürdetni, majd akkor megnéz. Tegyek borogatást, vizes borogatást. Hát tettem vizes borogatást a hasamra, az uram készülődött, hogy lefekszik. De a Riedlné azt mondta a férjemnek, menjen el újra, és mondja meg: ha ő nem jön, maga keres egy másik bábaasszonyt, vagy elhívja az orvost. Itt fájások vannak, ez nem uborkasalátától van. Hát, nagy morogva, dühösen, éjfélkor jött a szülésznő. Hogy őt fölöslegesen ugráltatják. Kezet mosott, megnézett, benyúlt: „Jézus Mária, kétujjnyira nyitott méhszáj van!” Azonnal forró vizet kellett föltenni, fölkelteni a lányt, hogy készen legyen, ha esetleg orvosért kell menni. Jöttek a fájások egymás után. Reggel nyolckor megszületett az én kisfiam. Nagyon pici volt, a koponyacsont még nem volt benőve, de a heréje már rendben volt. Mindegyik gyermek korábban született, de nem ennyire. Lajoskát vártuk március 20-a körül, született március 3-án. Magduskát vártuk május 20-a körül, született május 6-án. Nem volt nagy különbség. Lajoskám 3 kg 20 dkg-mal született. Nagyon szép súllyal. Magduskám is nem volt egészen három kiló. Fejlett gyerek volt. A kisfiú június 12-én lett volna egyéves, és június 6-án meghalt. Június 8-án temettük, június 9-én volt a születésnapom. Azóta nekem jó születésnapom nem volt. Ez volt a nagy csapás.

Már akkor terhes voltam, csak nem tudtam róla. Az volt a baj, hogy rettenetes sokat sírtam, és folyton az orvos mondta nekem, hogy uralkodjak magamon, hogy egészséges legyen a születendő gyerek, mert nem jó az, hogy terhességi állapotomban ennyit sírok. Lehetett nem sírni? Olyan gyönyörű kis gyerek volt, szőke, loknis kis feje volt, olyan volt, mint egy angyal. És nagyon jó kis gyerek volt. És olyan szépen és gyorsan fejlődött. Hát elment.

1914. június 12-én megszületett az én kisfiam, és 28-án mentem ki először az utcára, és akkor hallottam a kiabálást, hogy megölték Ferenc Ferdinánd trónörökösét. És ebből világháború lesz. Már nagyon régen mondogatták, hogy jaj csak Ferenc József éljen sokáig, mert ha Ferenc József meghal, akkor felborul a Monarchia, akkor háború lesz. Állandóan lehetett az újságban olvasni, hogy a nagyhatalmak egyensúlyra törekednek. Megalakult a Hármas Szövetség Németország, Olaszország és Ausztria között, és az úgynevezett Antant Franciaország, Anglia és Oroszország között. Ezt nevezték európai egyensúlynak. Erről folyton beszéltek. Közben volt Bosznia anektálása, korábban okkupálás, utána anektálás, hogy hozzácsatolták a Monarchiához, és emiatt folyton voltak zavargások. Azután voltak a balkáni háborúk ugye, tehát nagyon háborús szelek fújtak. Mikor Ferenc Ferdinándot és feleségét megölték, hát akkor borzasztó fenekedés volt Szerbia ellen, és egy olyan ultimátumot küldtek Szerbiának, a trónörökös-pár meggyilkolásának a megtorlása képpen, hogy ezt Szerbia nem fogadhatta el, és ezt már tudták, amikor elküldték. Akkor már voltak a nagy behívások, készülődések, hogy ebből háború lesz. És ennek a spiritusz rektora természetesen Vilmos császár volt, akinek nagyhatalmi törekvései voltak. És sajnos Tisza István gróf mindenben kiszolgált. Belevitték Magyarországot egy olyan háborúba, amihez Magyarországnak semmi köze nem volt, amiből semmi haszna nem lett volna, ha azt a háborút történetesen megnyerjük, csak veszélyt jelentett Magyarországra.

Szóval megindult a háború, persze fogalmunk sem volt, hogy mit jelent ez nekünk a privát életünkben. Elkezdődött a piacon a nagy drágaság, a nagy nincstelenség. Behozták az élelmiszerjegyeket. Ezeknek a jegyeknek az ellenében lehetetlen rossz lisztet kaptunk például. Kenyeret alig lehetett kapni, vagy ha lehetett, akkor ehetetlen volt. Rátértem a kenyérsütésre, megdagasztottam a kenyeret gondosan, a lány elvitte a pékhez, szépen kosárban, azután délután elment érte, és a megsült kenyeret három darabban hozta, széjjel volt esve, mert abban a lisztben, amiből sütöttem, abban volt korpa, abban volt árpa, abban volt kukorica, abban minden volt, csak a búzalisztról felleltek meg. Szörnyű ételeket ettünk. Kispest nagyon nehéz helyzetben volt, mert megyei városnak számított, nem tartozott közigazgatásilag Budapesthez, mint vidéki város tejjegyet nem kaptunk, tehenet nem tarthattunk, mert nem is lett volna hol. Szegény kisfiamat nagyon nehezen neveltem, különböző teákkal. Tápszereket lehetett a patikában kapni, tápszerekkel, krumplival, amivel tudtam. A kisgyerek szépen fejlődött egyéves koráig. 6 nap hiányzott az egyéves születésnapjához, amikor meghalt. Hibás orvosi kezelés miatt, mert az ő tályogja, ha meleg borogatásokat kap rá, akkor kifelé fejlődik. De a hideg borogatás miatt befelé húzódott, a genny befelé húzódott a tüdejére, tüdőgyulladást okozott, és a kisfiú meghalt. Ez szörnyű bánat volt. Nagyon keserves volt az a kilenc hónap, amíg Lajoskámot kihordtam. Csupa sírás, csupa bánat. Hiába gondoltam arra, hogy ez a születendő gyermekemnek ártani fog, nem tudtam magamon uralkodni. Elveszítettem a kisfiamat.

1916 márciusában megszületett az én Lajoskám. Akkor egy kicsit megvigasztalódtam. Nagyon nehezen neveltem őt is a háborúban. Őt is tej nélkül, 14 hónapos koráig szoptattam. Hogy legalább egyszer egy nap kapjon valami kis anyatejet. Akkor a legnevesebb gyerekorvos volt dr. Berend Miklós, az akkori Eskü téren lakott. A Lajoska két éves volt, mikor elvittem az orvoshoz, mert láttam, hogy elég gyenge, dacára annak, hogy beszélt, járt, szaladt, feltűnően értelmes kisfiú volt, és persze az orvos elkezdte kérdezni a születését, az eddig való fölnevelési körülményeit, és megkérdezte, hogy anyatejet kapott-e? Igen. Meddig szoptatta? – kérdezte. Mondom, 14 hónapos korá-

ig. Fölugrott. Az isten szerelmére hát maga olyan gyöngye, hogy alig áll a lábán, egy ilyen vékony nő, hát az a tej nem is használt annak a gyerekeknek, az semmit nem jelentett, magát meg tönkretette. – Hát mit csináljak, mondtam, amikor nem kaptam tejet. Hát valami kis tejet kellett neki adni. – Azután megkaptam mindenféle szükséges orvosi tanácsot, amit, ha be lehetett tartani, betartottam, de volt olyan tanács is, amit nem tudtam betartani, mert nem engedték a körülmények. Tejet nem tudtam szerezni, gyümölcsöt sem. A gyógyszerárban lehetett kapni tápiókat. Az egy afrikai pálmászerű növény szárának a belső része. Ezt most is eszik a franciák. Nagyon finom. A rizsnél sokkal finomabb. Tejben megfőzhető, a rizshez hasonló, de sokkal gyöngébb, sokkal finomabb. Ez volt a fő tápláléka. Ezt főztem tejben. Azonkívül lassan rászokott a főzelékekre, gyümölcsről szó sem lehetett, legfeljebb a nyár közepén, akkor is hullott gyümölcsről. A telepen még akkor nagyon fiatal gyümölcsfák voltak, de ha termett sárgabarack, mert különösen a sárgabarack szereti azt a talajt, akkor lehetőleg privát házaknál vettem, de azt is inkább befőztem, hogy télen legyen a gyerekek a kenyérré mit kenni, mert vajról, ilyesmiről abban az időben szó sem lehetett. Elutaztam én még Félegyházára is, volt, hogy szombat este fölültem a vonatra, hogy vasárnap délben húslevest főzhessek. Olyan rettenetes élelmiszerhiány volt. A lisztjegyet, zsírjegyet, szappanjegyet, azt bent a gépgyári élelmiszerrészleg beváltotta. Ezzel nem volt gondom. De húst például nem tudtam kapni. Átlag 4-5 órát töltöttem naponta ácsorgással, és mikor rám került a sor, már nem jutott. Mindenféle cseberével sokszor nagyon rosszul jártam, és mégis a szükséges ételmet valahogyan beszereztem. A bajban egyik aszszony a másikat megtanítja.

Így jött el 1918 októberében az őszirózsás forradalom. Mi már csak annak tudtuk be, hogy vége a háborúnak. Az élelmezési viszonyok nem sokat változtak, de a Károlyi-kormány hozott például olyan intézkedést, ami egészen újszerű volt. Nekünk például nem járt orvos, orvosi kezelés ingyen, sem gyógyszer. Károlyi minket, a MÁVAG tisztviselőit, általában az állami tisztviselőket is fölvetette betegsegélyezési egyesületbe. Mégpedig nagyon okosan. Blokkot kaptunk, és azt az orvost választottuk, akit mi akartunk. Az kapott egy cédulát, és neki azt a cédulát beváltották pénzre. Úgyhogy mi pénzt nem adtunk az orvosnak, csak a cédulát, aminek a másik oldala nálunk maradt, és a községhezán beváltották neki a blokkot pénzre. Ez csak addig tartott, amíg a Károlyi-kormány volt. Azután jött a kommunizmus és vele a még nagyobb nyomorúság. Akkor már egyáltalán nem tudtunk semmi ételmet szerezni. Cukor helyett melaszt kaptunk, hát az is édes volt, és lassanként az én szép stafírungomnak a legszebb darabjai átváltak falun egy kis zsírra, egy kis olajra, mert a parasztnak volt mindenk. Néha-néha egy kis füstölt húsrá is. Ami maradt nekem, azt a rossz mosás tönkretette, mert olyan szappant kaptunk, amelyik olyan tíz centiméter hosszú hasáb alakú darab volt, puha. Fölraktam őket a kamrába egy polcra, és két hét múlva összezsugorodott olyan kicsire, mint egy töpörtyű, és úgy szálabban, mint a szakáll, a salétrom vagy a kálszóda, amivel főzték, kiütött rajta. Hát az ette a vásznat, úgyhogy akármilyen gondosan mostunk, négy-ötzöri mosás után a legszebb lepedőim, a legszebb váncosaim, törülközőim tönkrementek. Hadimosás volt. Nagyon nagy nyomorúság volt. 1919. augusztusban egyszer mondták, hogy a Duna-parton lehet tököt kapni. A barátnőmmel elmentünk a Duna-partra. Rettenetesen, égetően süttött ránk a nap. Öt korona volt egy tök, és én azt mondtam a barátnőmnek: Én nem tudok tovább várni! Hosszú sor állt. – Nem tudok tovább várni, nézd, én elviszek egy tököt, ideteszek öt koronát, és hazamegyek. – A barátnőm azt mondta, hogy ne tegyem, mert a vörösőr vigyáz, nem lehet

ilyet csinálni, még majd meg is büntetnek. Úgyhogy mire ránk került a sor, volt kb. egy óra, mikor a tökökkel hazamentem. Úgy estem be az ajtón. Nem is tudtam megfőzni, mindjárt ki kellett magamat pihennem, míg azután megfőztem azt a tökfőzeléket. Egy kis aludttejjel. Hát így neveltem az én fiamat.

1919 májusában egyszer csak olvastuk az újságban, hogy aki vasárnap jegyet vesz az Állatkertbe, az kap két deci tejet. Fölkerekedtem Apukával és a kis cselédlánnyal meg az én Lajoskámmal, úgyhogy négyen négy jegyet váltottunk az Állatkertbe, és kaptunk 4x2 deci tejet. Persze mi nem ittuk meg a magunkét. A kisfiú, amikor meglátta a tejet a bögrében, azt kérdezte: Mi ez? Mondtuk neki, hogy igya meg! Ez volt az ellátásunk. Azután volt egy távoli rokonunk, aki Rákoscabán állomásfőnök volt. Az meghívott bennünket egyszer egy ebédre. Nagyszerű ebéd volt. Raguleves, sült csirke burgonyával és salátával, almás, cseresznyés és mákos rétes. Teleettük magunkat. És akkor az én kisfiam, aki akkor hároméves volt, azt mondta: Milyen kár, hogy nincs két gyomrunk! – Jaj, kisfiam, örülök, ha azt az egy kis gyomrod meg tudom tölteni. – Mert most meg tudnám tölteni mind a kettőt! – mondta. Így éltünk abban a időben. Azután jött az infláció, a fehérterror; egyebet nem lehetett hallani a villamoson, mert akkor már bejártam dolgozni, 1917-től.

Megtörtént a háború alatt, hogy kétszer vidéken disznót vettünk, ölettünk, és elkészítve került haza annak a húsrésze és a tölteléke. Abból amennyit egy gyereknek lehet adni, annyit adtam, és hát a fő volt a krumpli és a kukorica. Kukoricalisztet és kukoricadarát lehetett kapni, tejben megfőzve, és a föláztatott kukoricalisztet egy kis cukorral megkeverve, és egy kevés zsiradékkal, ez volt az úgynevezett prósa. Ez pótolta a süteményeket. Lajoskám még akkor nem beszélt egész tisztán, ő igen korán kezdett beszélni, de nem tisztán, úgyhogy a prószát „mócanak” hívta, és napközben is többször kellett neki adnom, sőt naponta sütöttem, és vittem az éhező kollégáimnak a hivatalba is. Két elvált asszony kolléganőm volt, akik nagyon nehéz körülmények között éltek, azokat néha meghívtam a nagyon szerény ebédemhez is vendégül. A prószámra azt mondták, hogy ez nem „próza”, hanem „költemény”. Ilyen hálás kosztosaim voltak nekem. Ruházkodásra bizony már nem tellett. Még voltak régi ruhák, amiket át lehetett alakítani. Például az én fiam kapott tőlem a menyasszonyi kosztüömömből egy nagyon szép kis ruhát. És megmondtam neki: kisfiam, erre a ruhára vigyázz, mert én ebben a ruhában kötöttem házasságot az édesapáddal. Erre nagyon vigyázz. Úgyhogy egyszer csak hallottam, mikor kinn játszott az udvaron a többi fiúval, akkor rákiabált az egyikre: Ne dobj rám homokot, mert ez az én anyukámnak a menyasszonyi ruhája! Nagy tiszteletben tartotta a ruhát.

Az állami tisztviselőknak volt egy úgyszólván kötelező ruhája, egy fekete öltöny, ami állt egy fekete nadrágból, mellényből és egy hosszú szárú kabátból. Nem olyanból, mint a frakk, mert nemcsak hátul volt farka, hanem körös-körül egyenlő hosszúsága volt a kabátnak. Úgy hívták, hogy ferencjózsef. Mert ha Ferenc József valamikor civilbe öltözött, ő is ezt az öltönyt vette magára. Ha például valamelyik tisztviselőnek a minisztériumban volt dolga, csak ebben a ruhában mehetett föl a minisztériumba. Nagyon finom fekete posztóból volt, csináltatni kellett. Az állami tisztviselőknél szó sem lehetett abban az időben konfekciós ruháról. Csak csináltatott ruháról. A ferencjózsefen kívül volt egy másik, úgynevezett vizitruha, a zsakett. Az egy csikos nadrágból állt és egy lekanyarított, szintén hosszú, sötétszürke kabátból. Ebben mentünk hétköznap vizitbe, ebben lehetett menni az Operába is és a Nemzeti Színházba is. Földszintre mind a két színházba csak szmokingban lehetett menni. A szmoking, ami dohányzót jelent

magyarul, ez volt az uraknak az esti öltözéke. Ezt elfogadták frakk helyett összejövetelre. Na mostan, lassanként a hétköznapi viselő ruhák elkoptak, tönkrementek. Rendes szövetet nem lehetett kapni. Nem is volt érdemes csináltatni drága szabóval ruhát, mert a szövetek olyan silány anyagúak voltak, hogy abból rendes ruhát csináltatni nagyon nehezen lehetett. De bizony a pénz sem volt már elég arra. Örültünk, ha ennivalóra, tüzelőre és életfontosságú cikkekre telt, ruházatra nem is nagyon mertünk gondolni. Hát bizony lassan előkerültek a szekrényből a régi ünnepi ruhák. Megtörtént aztán, hogy nagyon furcsa összeállításban, nagyon elegáns ruhákban kezdtek járni idős tisztviselők a hivatalba. Egy fölöttünk lakó idős gépgyári tisztviselő egyszer szembejött velem a következő összeállításban. Ferencjózsef ünnepi öltöny, fehér biciglis sapkával és fehér vászoncipővel. Úgyhogy nekem hangosan nevetnem kellett, nem tudtam megállni, hogy ne nevessek. Az én férjem is bizony a látogató ünnepi ruhájával, a zsakettjával járt hivatalba, amíg teljesen el nem kopott. A cipői, a finom csináltatott cipői lassanként mind elszakadtak. Volt Kiszpesten egy üzlet, egy zsidó családnak az üzlete, Weinbergeréknek hívták őket, az üzletet vezette egy öreg lány és annak az agglegény öccse, csak névrokonok. Azokhoz nagyon szerettem járni vásárolni. Szerettem őket mint embereket is, és nagyon rendes kereskedők voltak. Ez a Weinberger gyakran föl járt Bécsbe, és ottan bevásárolt, például a nagy Gerngross cég kiadásításain régi, már évtizedek óta raktáron hevert, divatjamúlt árukból. De amik még nagyon jó, békebeli minőségek voltak. 1918-ban vettem magamnak egy pár sárga cipőt, jó minőségű bőrből, a sarkán egy kis ezüstkeret volt. Nem tudom, milyen évek a divatja. Olyan hajlított sarok, hullámvonalú sarok, keskeny ezüstkerettel. Ez volt, ezt viseltem. A férjemnek vettem egy egészen hegyes orrú sárga cipőt, körülbelül két számmal nagyobbat a lábánál, ezt viselte. Nagyon furcsán nézett a lábán ki ez a cipő. Tudniillik közvetlenül a háború előtt divatba jött az amerikai, nagyon vastag, széles orrú cipő. Ez aztán kitartott végig az egész háború alatt. Rajta meg a hosszú, hegyes orrú cipő... Hát ilyenek voltak a mi toalettjeink. Időnként az úgynevezett jóléti intézményből, ami a gyárnak direkt a tisztviselők részére alapított intézménye volt, ruhaanyagokat is kaptunk. Néha egész csinos, volt például egy sötétkék szaténkarton fehér pettyekkel, abból a barátnőm nagyon szép ruhát varrt nekem. De kaptam egy halványlila bársonyt is, ami az akkori körülményekhez képest túlságosan parádésnak tűnt, de hát az volt, azt kellett szeretni. Ebből kaptam egy nagyon szépen szabott, nagyon elegáns ruhát, aminek volt egy kis drapp színű hímzett díszítése, ami nagyon szépen illett ahhoz a lila bársonyhoz, és még a jó időből maradt nekem egy széles velúrkalapom, drapp színű, nagyon jól ment hozzá. Ámde nem volt cipőm. És akkor már 919 volt. Persze a régi igazgatót kidobták, a régi vezetőséget kidobták, nagyon meg is érdemelték, mert nagyon antiszociális, nagyon csirkefogó korrump emberek voltak. Igazgatónak tették meg az én legjobb barátnőmnek a férjét, aki már régi szociáldemokrata, baloldali érzelmű ember volt. Akkor én ott kaptam egy cipőt, de szerencsétlenségemre a cipő egy számmal kisebb volt, mint a lábam. A felső része katonai posztó, hadiposztó, és az alsó része nyers borjúbőr. A talpa is bőr volt, nagyon kemény, de azért bőr. Ezt ebben az ellátásban adták. És én akkor arra kértem a barátnőm férjét, hogy legyen szíves, cserélje ki az én cipőmet egy számmal nagyobbra. De inkább két számmal nagyobbra, csak ilyen kicsi ne legyen, mert nagyon szenvedek benne. Azt mondta, én ezt nem tehetem. Nagyon szigorúan vette a kommunista erkölcsöket. Azt fogják mondani, hogy korrump vagyok, ha a feleségem jó barátnőjének kedvezek az ellátásban. Mondtam, Samukám, nekem nem kell jobb cipő, csak egy kicsit nagyobb legyen. Sajnos nem tudtam őt az

erkölcsi talapzatáról lemozdítani, és tovább hordtam az egy számmal kisebb cipőt. Meg is nyomorítottam vele jól a lábamat. A gyereket még mindig tudtam ruházni a régi ruháimból átalakított ruháskákkal.

*

Lajoskám szépen fejlődött, különösen szellemileg, hát testileg elég sovány volt, nem érte el azt a súlyt, amit az ő korában előírnak az orvosok. Egyébként egészséges volt. Mikor elérkezett az iskoláskor, a gyereket beírtam iskolába, de csak két hétig járt, mert tetűt hozott haza. Én szóltam a tanító néninek, hogy a gyerek tetűt hozott haza, a gyönyörű szép, szőke, loknis haját le kellett vágatnom, biztonsági okokból, és maga a tanító néni megmondta, ha módomban áll a gyereket otthon tanítani vagy taníttatni, akkor csak időnként jöjjön be az iskolába, hogy az anyaggal lépést tudjon tartani, mert ezek a szegény gyerekek olyan helyzetben vannak, hogy legjobb akarattal az édesanyjuk legfeljebb csak meleg vízzel tudja megmosdatni, szappanra már nem telik. Először nagyon szépen levizsgáztam, beírtam a másodikba is, de három hónap után a hivatali főnököm figyelmeztetett, hogy van neki a Gyermekvédő Ligában egy orvos ismerőse, és módjában lenne a gyereket akcióval kiküldeni Belgiumba vagy Hollandiába. Én kaptam az alkalmon, mert láttam, hogy a gyerek fejlődéséhez rendes táplálkozásra van szükség, és akár mennyire fáj a szívem, beírtam a Gyermekvédő Ligába, el is vitték, körülbelül márciusban Belgiumba. Belgiumban egy nagyon kedves családhoz került, ahol a szülőknek, egy idős házaspárnak, három lányuk volt. Nem voltak nagyon fiatalok. Azért fogadták oda a Lajoskámot, mert nekik szintén egy Lajos nevű unokájuk volt, akinek az apja elesett a háborúban, és az anyja kiment a kisgyerekekkel Kanadába. És amióta kiment Kanadába, a gyereket egyszer sem vitte haza a nagyszülőkhöz, sőt levelet is nagyon ritkán kaptak az unokájuktól. Ezért vették a kis Lajos nevű gyereket magukhoz. Lajoskának megmondtam, hogy azonnal írjon levelet, ahogy odaér. A levélben, ha jó helyen van, ne írja meg, hanem úgy írja alá, hogy Lajoska. Ha jó a hely. Ha nem jó a hely, akkor úgy írja, hogy Lajos. Ahogy megérkezett, rögtön kaptunk tőle levelet, amiben körülbelül azt írja: „Kedves szüleim! Szerencsésen megérkezünk Belgiumba. Antwerpenben leszálltunk a vonatról, és ott már vártak bennünket. Nagyon sokféle ember volt ott. Asszony, férfi, katona és sok pap. Engem egy idős bácsi vitt el, aki autón vitt haza, és mindjárt megfürdettek és szép ruhába fölöltöztettek. Miközben ezt a levelet írom, lép be a belga papa egy pár meleg harisnyával. Ez az én első ajándékom. Nagyon sokszor csókol benneteket fiatok: Lajoska.” A következő levélben már azt írta: „A belga papáéknak van egy unokájuk Kanadában. Lovicének hívják, ami Lajost jelent, de soha nem kapnak tőle levelet, és nagyon búsulnak. Van még itt három lányuk is, Lujza, Mari és Anna. Én az Annát szeretem a legjobban, mert ő a legszebb. Ha írtok, ne írjátok meg, hogy anyukám zsidó, mert itt nem szeretik őket. Csókol benneteket fiatok: Lajoska.” Ez volt a második levele.

Lajoskám a későbbi belgiami leveleiben is beszámolt mindenről. Többek között beszámolt arról, hogy van a néninek egy bátyja, aki pap, Menir Pasztornak kell őt hívni. „Nagyon kedves, de nem nagyon okos, mert kérdeztem tőle, hogy van-e a bacilusnak lába, de nem tudta nekem megmondani. Különben járok iskolába, sok mindent tanulok, főleg hittant. Minden vasárnap megyünk misére, ami nagyon unalmas, de előkészítenek engem elsőáldozásra.” Így azután minden héten jöttek a levelek. Megírta, hogy nagyon sok finom ennivalót kap. Olyan sokat, hogy nem is tudja megenni. Legjobban szereti a sajtot és a csokoládét. Amit itthon soha nem is látott. Az első csoko-

ládét a burkolattal együtt akarta megenni, de azután mondták, hogy ki kell bontani. „Én nagyon jól érzem itt magamat, csak nagyon búsulok utánaatok.” Ezt már körülbelül az ötödik levelében írta.

Fél évig volt Belgiumban, azután hazajött. Két vagy három hétig tanítottam a barátnőmmel, Csákné Lenkey Szerénával, és ennek a segítségével kitűnően letette a másodikból a vizsgát. Úgyhogy nem veszített évet, mindjárt be lehetett íratni a harmadikba. A harmadik osztályban egy nagyon jó, szigorú tanítót kapott, aki olyan jól felkészítette a gyereket, hogy később, amikor a bencés rend gimnáziumába beíratam, meg is kérdezték, hogy hívták a tanítóját, és fel is jegyezték a nevét annak a tanítónak, hogy annak a tanítványait felveszik a gimnáziumba. Egyébként nagyon nehéz volt oda bejutni, protekciót kellett igénybe vennem, mert kültelki gyerekeket, részint a nehéz, sokszor akadozó közlekedés miatt, nem szívesen vettek fel. De a Lajoskát felvették. A negyedik után megint kihívták a szülők Belgiumba, most már nem a Liga révén ment ki, hanem külön, egyénileg utazott. Megküldték a vasúti jegyet, és kivitték újra Belgiumba a vakációra. Emiatt a gimnáziumban késett két hetet. Az osztályfőnöke, aki a latint is tanította, megmondta, hogy amennyiben nem tudja utolérni a többieket, külön kell fogadnom egy egyetemi hallgatót, aki latinra tanítja, de már az első nap után megmondta az osztályfőnök, hogy nem szükséges, mert látja, hogy a gyerek nagyon könnyen pótolja az addig tanultakat.

Az én nevelésem főleg oda irányult, hogy soha ne hazudjanak. Akármi van, akármit tettek, hibáztak, meg kell mondani. Ez azután azzal járt, hogy este, amikor a hivatalból hazakerültem, rögtön rohant rám a két gyerek, hogy elmondjanak minden napi eseményt, ami az iskolában történt, és egyebeket, és vetélkedtek egymással. Szegény kis Magduskám mindig háttérbe szorult, mert a Lajoskám azt mondta: – Hallgass, te még nem vagy olyan fontos, nekem fontosabb mondanivalóm van anyukám számára. Te menj Apukához! Mi Anyukával bemegyünk a másik szobába. – Így azután mindenről értesültem, ami az ő gyerek- és ifjúkorában előfordult. Negyedikben történt meg, hogy behívatott az igazgató. Nem tudtam, miért, kicsit szorongva mentem be. Azután megmondta, hogy arról van szó, hogy van egy nagyon kedves tanítványuk, akinek a szülei is igen rendes katolikus emberek, nagyon sajnálnák, ha a gyereket meg kellene buktatni, mert bizony semmire nem megy a gyerek, és ők nem kockáztathatják a rossz statisztikát, mert nekik az a tervük, hogy megkapják a régi Dohánygyárat, ami a közeliükben a másik sarkon volt, és akkor tudnak olyan iskolát, sőt internátust is berendezni, ami nekik kell. Mert ebben a helyiségben, amit ők megkaptak, ez valamikor egy általános iskola volt, nem tudnak páros osztályokat szervezni. Bizony az iskolában ötven-ötvenkét létszám is volt, ami nagyon megnehezítette az ő munkájukat. És az iskola higiénéje szempontjából sem volt jó. Ők nagyon szerették volna a fővárostól megkapni a régi Dohánygyárat, hogy azt lebontva egy nagyon szép bencés gimnáziumot, rendházat és internátust létesítsenek. Ezért nekik fontos, hogy az ő tanítási eredményük mindig egyenlő vagy meghaladja a másik papi iskolának az eredményét. Ezt a fiút nem szeretnék megbuktatni, de az eddig ajánlott egyetemi hallgatók, akik bölcsészetre járnak Pesten, és vidéki iskolákból kerültek ki, Kőszegről vagy Sopronból, egyik sem ért el semmiféle eredményt. Az igazgató azt gondolja, hogy a Lajos, aki vele egykorú, és ugyanazt tanulja, ő fog valami eredményt elérni. Én, megmondom őszintén, nem szívesen fogadtam ezt az ajánlatot, mert a Lajos az iskolai tanulmányain kívül külön tanult németet és franciát, zongorázni is tanult, azonkívül vívni járt, ez is egy órai többletet jelentett, sajnáltam az idejét elfoglalni. De az igazgató megnyugtatott, hogy a szülők csak keveset fognak fizetni, amire én akkor már nem is voltam rászorulva, de

azzal az előnnyel járt, hogy az iskolából egyenesen hazamennek a fiú szüleihez, Lajos ott megebédel. Ebéd után és egy kis pihenő után hozzáfognak a tanuláshoz, együtt tanulnak, ezáltal Lajos is többet foglalkozik a tárgyakkal, mert ő könnyen tanul, és az ilyen könnyen tanuló gyerekek hajlamosak egy kis felületességre, éppen azért, mert könnyen tanulnak. Így viszont a Lajosnak szüksége lesz behatóbban foglalkozni az egyes tárgyakkal, főleg latin és matematika az, amiben a fiú nagyon gyöngé, és ők remélik, hogy a Lajos eredményt fog elérni. Ami meg is történt szerencsésen, úgyhogy negyedik év végén már elég rendes bizonyítványa volt a tanítványának, és egészen az érettségiig együtt tanultak. A szülők nagyon hálásak voltak, érettségi után egy nagyon szép ezüst cigarettatárcát kapott az én Lajoskám, amiben benne volt: „Az együtt töltött négyesztendei munka jutalmául. Emlékül a családtól.” Mert a Lajos akkor már sajnos dohányzott.

*

Magduskám élte a kölyökéletét, főleg az udvarban. Tekintve, hogy ő volt az egyetlen kislány tizenegy fiú között, illetve volt még egy kislány, az a Zalai gyógyszerészké volt, akit gondosan őriztek, nem engedték a plebs közé. Az én Magdám volt ennek a plebsnek az egyetlen kislányáldozata. Vagyis, ha háborúsdíztak, ő volt a hadifogoly. Bezárták, megkötözték, talán meg is püfölték, főleg a haját ráncigálták. Ő sem maradt adós, ő meg az arcukat körmölte meg az ellenségeinek. Így azután szépen elvégezte Kispeszen a négy elemi, és közeledett a középiskola ideje. Az én szegény férjem nagyon szeretne volna, hogy az Erzsébet Nőiiskolába adjuk be, mert az egy nagyon jó iskola. Igen ám, de még nem is fejezte be a negyedik elemi, a Lajos osztályfőnöke, aki a Margit Intézetnek volt az igazgatója, azt mondta a Lajosnak: Lajos, van neked egy kishúgod, remélem, az én iskolámba íratjátok be. Nem volt mit tenni. Az apácák úgy mentek át a vizsgákon, hogy például a Huszti* professzor a Lajos füle hallatára azt mondta az egyik apácának: Kedves nővér, maga nem tud semmit, de én nem akarok a rendnek fölösleges utóvizsgaköltséget okozni, átengedem. – A legtöbb apáca így végzett. A Magdának az osztályfőnöke kitűnő matematikus volt, a többi, azt mondhatnám, hogy nem sokat ért. Hát mit csináljunk, kénytelen voltam a Margit Intézetbe beírtni. Ennek egy előnye volt, hogy a mi megállónktól egészen a Körútig ment a villamos, onnan az Üllői út első mellékutcáján, a Hőgyes Endre úton kellett befordulni, és a Knézits utcában volt a gimnázium. Ott elvégezte a nyolc gimnáziumot, nem erőltette meg magát a tanulással. Sőt egyszer behívatott engem az igazgató, és azt mondta nekem: – Nagyságos asszony, én csalódtam, a Magda nem olyan, mint a Lajos. – Mondtam, hála istennek! Kiszaladt a számon. Nagyon megbotránkozva nézett rám. Mondtam, hogy a kislány nem nagyon erős fizikailag, és én nem akarom, hogy egy hisztérika kerüljön ki a gimnáziumból. Én azt akarom, hogy jó idegzetű, nyugodt kislányom legyen, aki alkalmas feleségnek és anyának. Ha tovább van kedve tanulni, tanul. Ha nincs kedve, akkor nem. Kötelességét elvégzi, többet nem kívánok tőle. Hát ettől fogva bizony nem volt kedvence az igazgató úrnak. És megtette azt, hogy amikor harmadik gimnáziumban egyes és kettes között állt, ami jelest és jót jelent, bizony a kettést adta meg, úgyhogy az én kislányomnak harmadik gimnáziumban tiszta kettes bizonyítványa volt. Én több gyereknek megnéztem az értesítőjét, mert bekötött értesítőt adtak, egy évkönyvet az iskoláról, végignéztem, és nem volt olyan bizonyítvány, ami végig tiszta kettes. Mert volt olyan, ahol egy-két hármas volt, de volt egy-két egyes is, de hogy mindenképp

* Huszti József klasszika-filológus (1887–1954).

kettese legyen egy tanulónak, ilyen nem volt. És méghozzá azt is megmondta az igazgató, hogy tessék a kislányt hazavinni és megverni. Mert a legkisebb megerőltetést kellett volna neki csak tenni, és tiszta kitűnő lehetett volna, és ezt a legkisebb megerőltetést nem tette. Szegény kislánnyal mentem haza a bizonyítvánnyal, szigorúan néztem rá, és mondtam neki, hogy hallottad, mit mondott az igazgató? – Hallottam – és potyogtak a könnyei. Hazamentünk, elővettem a kis porolót, ölembe vettem, és elporoltam. De hát az igazgatót nem porolhattam el, mert szívem szerint ezt tettem volna.

De az én kislánynak ez se sokat használt. Azután is csak olyanokat csinált, hogy negyediktől tanultak latint. Az egyik évben kiderült, hogy ő latinkönyvet nem is vett. Mert akkor már ő szerezte be a könyveit. Nagyon jól szerezte be, mert az alatta lévő osztálynak eladta a könyveit, a fölötte lévő osztálytól megvette. De módja volt neki válogatni a vevők és az eladók között, mert szerencséjére a fölötte való osztályban is nagyobb volt a létszám és az alatta való osztályban is nagyobb volt a létszám, ezért a könyvei iránt is nagyobb volt a kereslet és nagyobb volt a kínálat is. De latin nyelvtan nem volt az eladnivalók között, mert a latin nyelvtanra végig szükségük volt a tanulónak. De az én lányom nem szólt egy szót sem, hogy ezt kell venni. Nem is vettünk, mert én nem is tudtam, hogy kell venni. A latintanár, aki egy nyugalmazott civil tanár volt, majdnem minden órán szólt, Hofi, mert így hívták őt is, alapjában véve szerették az apácák is, magának nincs latinkönyve, hol van a könyve? Válaszolt: – Nincs, nem vettem, drága. – A végén azt mondta neki a latintanára, hogy nem fogok magának osztályzatot adni év végén, mert nincs latin nyelvtankönyve. Kért tőlem pénzt, vett egy latin nyelvtankönyvet, és az utolsó nyelvtanórán harsogva felvágta a lapokat. Kettést kapott. Ennél rosszabb jegye nem volt soha.

Egyszer akart adni neki az igazgató kettést magaviseletből. De az osztályfőnöknője behamisított egy egyest. Szerették őt. Tudták, hogy rendes ember az én lányom, csak nem erőlteti meg magát. Az érettségire úgy készült, hogy ő is minden napra beírta a penzumokat a naptárba, és amit megtanult, kihúzta. Ebben a bátyját utánozta. De amikor az érettségi előtt való napon hallotta az ajtót becsukódni, és kinézett az ablakon, és látta, hogy megyünk el, kikiáltott: Hova mentek? Mondtam: a Csák néniékkal mozi. Én is megyek – mondta. – Mozi akarsz jönni érettségi előtt való napon? – kérdeztem. – Anyuka, nézd meg, mindent kihúztam – mondta. Elvittük a mozi. Reggel elment érettségizni, délben hazajött. – Jelesem értem – jelentette. Az érettségi bankettet főnn tartották a Szabadság-hegyen a rend üdülőházában, csokoládés kuglófos uzsonnával, természetesen fiúk nélkül, és akkor még olyan szemtelen volt, hogy az érettségi elnöktől megkérdezte: – Hogyan tetszett nekem adni latinból jelest, hiszen alig tudtam valamit? – Mire az elnök azt mondta: – A többi, drágám, még kevesebbet tudott. – Ilyen volt az ő gimnáziumi tanulmánya.

*

Mikor a Lajoskám elmúlt egyéves, akkor azt mondtam Apukának, hogy én úgy látom, hogy nekem is kellene dolgozni. Hát Apuka persze nagyon tiltakozott, nem kell, szívem, majd vége lesz a háborúnak, addig meg kijövünk valahogy. Igen ám, de én cseléd nélkül nem tudtam meglenni, mert nem volt villanyvilágításunk. Vagy petróleumlámpával, ha szerencsések voltunk és petróleumot kaptunk, vagy acetilénlámpával, ami veszélyes is volt, bűdös is volt, azzal világítottunk. Akkor már nagyon rossz szemet kaptunk, ha meleg volt, akkor ki kellett nyitni az ajtókat, mert széníz volt. Akkor becsuktuk az ajtót, mert fáztunk. Szóval igen rossz minőségű volt a szén, és olyan kály-

hával fűtöttünk, ami porszénre volt beállítva. Ez a kis kalóriájú fiatal barnaszenekeket nem tudta jól feldolgozni. Úgyhogy salakot szedtünk ki, hamut szedtünk ki, alig volt kalóriája annak a szénnek. Folyton a pincébe kellett menni tüzelőért, fát vágni, minden apróságért be kellett gyújtani. Teát csináltam uzsonnára a gyerekek meg magunknak, be kellett gyújtani a tűzhelybe, mert volt ugyan szpiritusz gyorsforralóm, de nem lehetett szpirituszt kapni. Minden apróságért be kellett a tűzhelybe gyújtani. Azonkívül a szüleimet is kellett nekem segíteni, úgyhogy az a pénz lassan úgy leapadt, Apukának a nagy jövedelme annyira az értékét veszítette, hogy nagyon nagy gonddal tudtam még ezt a keveset is előteremteni. Elkezdtem megint a Pesti Hírlapot böngészni, és ott találtam egy hirdetést. Mérlegképes könyvelőt keresünk – zárójelben nőt –, esetleg fél napra. Na, gondoltam, ez nekem való. Elmentem jelentkezni az Erzsébet körút 50. alá Groszman Simon fogorvoshoz, akinek igen nagy fogorvosi praxisa volt. Két teremben dolgozott, három fogorvos, a főnök maga, aki tulajdonképpen államvizsgázott fogtechnikus volt csak, és egy külön laboratórium a technikai munkákra. Nagyon nagy praxisa volt, tényleg komoly könyvelés volt ott, és mondtam, hogy én fél nap alatt el tudom végezni. Délután két órára jönnek, és este 8 óráig maradnék. Úgyhogy délelőtt a főzést és a gyereket elláttam, és két óra előtt elmentem hazulról, Apuka meg már három órára otthon volt. Úgyhogy akkor a gyerek nagyon rövid ideig volt csak a lányra bízva. Nagyon szép fizetést kaptam, mert ez a fogorvos egyúttal Ecuador főkonzulja volt.

Abban az időben a külföldi államoknak csak a követsége volt annak az államnak a polgára, illetve tisztviselője, a konzulátus személyzete, amelyik a gazdasági, kereskedelmi ügyeket bonyolította, az magyar állampolgár volt. A kiválasztás az illető államnak feladata volt, a követség káderezte azt, aki erre jelentkezett. Freistädler lovag Perzsiának volt a konzulja. Igen gazdag volt, nagy különc, mindenki ismerte. Természetesen az illetőnek elsősorban vagyoniilag nagyon megbízhatónak kellett lenni. A Groszman Simon ugyan nem tudott spanyolul, de a felesége, akinek igen jó nyelvérzéke volt, franciául tökéletesen beszélt, hamar megtanult spanyolul, és így kapták ők meg – bizonyos protekcióval – az ecuadori főkonzulsgágot. Úgyhogy én annak a konzulátusnak a tisztviselője voltam. Egyszer nagyon mulatságos eset történt. A főkonzult ugyanúgy meghívták mindenféle udvari eseményre, amennyiben egyáltalán Magyarországon lehetett királyi udvarról beszélni, ugyanúgy meghívták, mint a követség embereit. Úgyhogy mikor Ferenc Józsefért a gyászmise, nagy istentisztelet volt a Mátyás-templomban, az én főnököm is meg volt hívva. Gyönyörű konzuli egyenruhája volt. Fekete nadrág, mint egy tábornoki nadrág, zöld frakk, aranylevelekkel díszítve, hozzá egy zöld sapka. Olyan Dob utcai zsidó gyerek volt, aki csak a nevét tudta aláírni, kitanulta a fogtechnikusságot, és volt egy olyan év, amikor a fogtechnikusok államvizsgát tehettek, fogorvosi munkát végezhettek, de szájsebészetet nem. Ha valami szájsebészeti beavatkozást kellett csinálni, azt nem tehették. Ezért mindig társultak egy fogorvossal. Nagyon jól nézett ki, szakálla volt, jól nézett ki ebben az egyenruhában. Akkor beszólt nekem az irodába, nem is ő, hanem volt egy fogadókisasszony, aki a pacienseket fogadta, és szórakoztatta őket, amíg rájuk került a sor. Nekem külön irodám volt egy gépirónővel, én csak a könyvelést végeztem. No, beszólt, hogy nagyságos asszony, legyen szíves telefonon a taxivállalatokat felhívni, valahonnan okvetlenül holnap délelőtt tíz órára taxit szerezni, mert a főkonzul úrnak fel kell menni a várba, a Mátyás-templomba. Hát én sorbatelefonálgattam, hogy holnap délelőtt tíz órára egy kocsit kell az Erzsébet körút 50. alá, Groszman Simon fogorvos úrhoz. Nincs kocsit, nincs kocsit, végre a tizenket-

tedik azt mondta, hova? Mondom, Erzsébet körút 50., Groszman főkonzul úrhoz. Jó, kérem, mondta, ott lesz a kocsi. Másnap délután két órakor bementem az irodába, bejött a fogorvosnak a felesége, kövér zsidó asszony, amilyent a Stürmer rajzolt annak idején, álmos hangon beszélt, Dob utcai dialektusban. – Asszonyom, mit csinált? – Mondom, miért? Könyveltem. – Nem, mit csinált az autóval? – Autóval? – mondom –, villamossal jöttem. – Nem, a férjem autójával? – Ja, mondom, rendeltem, nem jöttek el ma? – De igen. Két tróger, hogy hol van a konzoltükör, amit el kell szállítani? – A főkonzul nem tudott elmenni, le kellett venni a gyönyörű frakkot. – Nem tudott az uram megjelenni a gyászszertartáson – mondta a felesége. – Az esztergomi püspök nem hiányolta? – A legjobb az volt, hogy ott mindenki bejött a laboratóriumba, nagyon helyes lányok dolgoztak ott, egy balkáni ügyvédnek a két kislánya ott dolgozott, nagyon fölkapott szakma volt a fogtechnikusság, aki nem akart egyetemre menni, érettségi után tanult fogtechnikusnak, nagyon szépen tudott elhelyezkedni. Bejöttek, és mind azt hitték, hogy én heccből csináltam. Eszembe sem jutott. Hol van a konzoltükör... Hát ezek eljöttek...

*

Antiszemitizmus mindig volt, amióta zsidók élnek más népek között. Egész kicsi koromtól fogva emlékszem rá, hogy játék közben mindig mondta valamelyik gyerek, hogy büdös zsidó. Én a mamámnak elmondtam, elpanaszoltam, hogy a Feri vagy a Pista azt mondta, te büdös zsidó, azt felelte a mamám, mondd meg neki, hogy nem jó helyen szagoltad.

Lakott az utcánkban egy özvegyasszony. Egyedül élt, egy fia volt. Azt a fiát roppantul babusgatta. A nevét is megmondhatom: Pothorszkinak hívták, lengyel származásúak voltak, és én többször hallottam, hogy ez a fiú másik fiúkat zsidózott. Véletlenül ennek a fiúnak csúnya nagy kampós orra volt. Hát én azt csináltam, hogy ahányszor elmentem mellette, én azt mondtam neki, hogy te büdös zsidó. Ez a fiú mérgében majd kiugrott a bőréből, és föl is jelentett engemet az iskolában. Az iskolában az én osztályfőnöknőm azt mondta, hogy ő ezt nem hiszi, mert a kislány zsidó. Hát csak nem fog mást zsidózni! A mi lakásunk közelében volt egy borbélyüzlet. Kissnek hívták a tulajdonost, és annak a fia volt Kiss Ferenc, a későbbi nagyon híres színművész. Ezt a fiút egyszer hallottam nagy veszekedésben egy másik fiúval, akinek vörhenyes haja volt. Eppen akkor álltam meg ott előttük kíváncsian, amikor a Kiss Feri, a későbbi „nagy” Kiss Ferenc, azt mondta neki, hogy te büdös zsidó. Az azt mondta, hogy én nem vagyok zsidó. De igen, vörös hajad van, büdös zsidó vagy. Azt mondta arra, hogy te vagy zsidó. – Én zsidó? Én igazhitű magyar református vallású vagyok. – Ez úgy megmaradt bennem, a későbbi Kiss Ferencben ráismertem az egykori kisleányra, és egy interjúban értesültem is róla, hogy az édesapjának Fehérváron fodrázműhelye volt. Tehát a legnagyobb liberalizmusban, amikor tényleg a zsidók teljes egyenjogúságot élveztek, voltak országgyűlési képviselők, sőt miniszterek is voltak zsidók, királyi tanácsosságot, Ferenc József lovagi rendjét nagyon sok zsidó megkapta, csak megfelelő pénzt kellett a pártkasszába befizetni. De azért antiszemitizmus mindig volt. Volt a mi iskolánkban is. Legnagyobb antiszemita a mi igazgatónőnk volt, akinek nyilván része volt abban, hogy én is nagyon utáltam őt, és ő is nagyon utált engem. Soha nem kaptam semmiféle ösztöndíjat, akármilyen jó tanuló voltam, de azt is meg kell mondanom, hogy értesültem róla, hogy a katolikus tisztelendő, a katolikus hitoktató szállt mellettem síkra, hogy én olyan jó tanuló vagyok, és annyit segíték az ő katolikus tanítványainak, hogy megérdemlem az ösztöndíjat, és mégsem kaptam ösztöndíjat. És voltak kimondottan anti-

szemita lapok, ahol mindig lehetett látni zsidó figurákat. De azt is megmondom, hogy a zsidóknak is nagy részük volt az antiszemitizmusban. Mert az a sok zsidóvicc, amit elmondtak, amiből mindig az derül ki, hogy a zsidó furfangos, a zsidó könnyen akar élni, a zsidó szívesen becsap másokat, ezeket a vicceket bizony nagyrészt zsidók csinálták. És nem mindegy az, hogy milyen mesék, milyen mondások és viccek forognak közszájon. Nekem ez a meggyőződés. Tehát a legnagyobb liberalizmusban, akkor, amikor fajelmélet még nem is volt, ha valaki átkeresztelkedett, akkor teljes jogú keresztény volt, mégis, minthogy az egyetem katolikus Pázmány Péter Egyetem volt, Ferenc Józsefnek a patronátusa alatt, rendes tanár csak keresztény lehetett, zsidó csak egyetemi nyilvános rendkívüli tanár lehetett, ez volt a legmagasabb rang. A nyilvános rendes és a nyilvános rendkívüli között különbség volt. Zsidó csak rendkívüli tanár lehetett. Például báró Korányi Frigyes, aki eredetileg Kohn Frici volt, mikor áttért, nemcsak a nyilvános rendes tanári címet, hanem a bárói rangot is megkapta. Ugyancsak volt egy nagyon neves sebész, báró Herzl. Az is áttért, és ekkor kapta meg a nyilvános rendes tanári címet és bárói rangot kapott. Emiatt azután sokan áttértek. Senkinek sem jutott eszébe, hogy ezt zsidózza. Katolikus volt, keresztény volt, egyenrangú volt. A fajelméletnek nem volt semmi köze hozzá. Sőt ezeket a neofitákat, újkeresztényeket többre becsülték, mint a régi keresztényeket.

Az én házasságomban soha egyetlen szó nem esett arról, hogy köztünk valami különbség lenne. Az én férjem minden pénteken, ahogy hazajött a hivatalból, hozta a két gyertyát, hogy én gyújthassak gyertyát. Súlyt helyezett arra, hogy én megtartsam a válásomat. Nagyobb súlyt helyezett, megmondom őszintén, mint én. A gyerekeim első perctől fogva tudták, hogy én zsidó vagyok, és ez később bizony nagy szerencse volt. A Magduskám, mikor az első önálló dolgozatot, fogalmazványt kapta, harmadik elemiben, akkor leírta a karácsonyesténket. Leírta, hogy ők kint vannak a konyhában a lánnal, és várják a csengettyűszót, ami azt jelentette, hogy be lehet menni a szobába. Akkor bementek a szobába, mikor szólt a csengő, meglátták a plafonig érő karácsonyfát, megrakva minden jóval, égtek a gyertyák, a karácsonyfa alatt voltak az ajándékok. Hozzányúlni nem volt szabad addig, amíg nem imádkoztak. „Az én anyukám héberül imádkozott, mert ő zsidó.” Ezt a dolgozatát a tanító néni körülhordozta a tantestületben, és éppen volt a tankerületi igazgatói látogatás, annak is megmutatta, és igen jól szórakoztak rajta. És amikor nagy ünnepem volt, akkor mindig megmondta a gyerekeknek az apjuk, hogy üdvözljétek Anyukát, kívánjatok neki boldog ünnepeket, mert neki most nagyon nagy ünnepe van. A Hosszúnapot a mai napig is tartom, akkor is megtartottam, még jobban, mint most, és olyankor az én férjem is böjtölt egész nap. Hosszúnap, ez ősszel szokott lenni, holdhónap szerint szokott lenni, nem mindig ugyanabban az időben, mint a keresztényi ünnepek. Engesztelés ünnepe, bűnbánó nap. Tekintettel arra, hogy bűnömet mindig érzem, az mindig van, tehát én azt gondolom, hogy minden embernek kell egy olyan napjának lennie, hogy végiggondolja az évet, sőt az egész életét, és eszébe juttatja, hogy mikor nem cselekedett jól, sőt, mikor cselekedett úgy, hogy azt most szégyellnie kell. És ezen bizony elgondolkodik, és arra gondol, hogy jobbnak kell lenni. Ha talán van az embernek a földön valami célja, az, hogy tökéletesítse magát, jobbá, különbbé, emberibbé tegye magát. Ha elmegy az életből, különbül menjen el, mint mikor megérkezett. Mert a gyermek ártatlansága, az nem ártatlanság, hanem tudatlanság. Ártatlanság az, amikor az ember ismeri a bűnt, meg tudja bírálni etikailag a cselekedeteit, és iparkodik azt a rosszat még egyszer nem elkövetni. Ezt gondolom én az élet értelmének.

Fűri Mária

ÓDA A KOBALTKLORIDHOZ

Kezdő vegyészként hogy szerettelek!
Veled színeztük a szilikagélt
Amelynek rózsaszínbe hajló kristályai
Az idő múlását jelezték
De néhány órás szárítás után
Újra kék lett, pompás ibolyakék

Titráltam én, és nem is keveset
A színátcsapást jelző indikátor
Leggyakrabban a metilnarancs volt
Fenolftalein vagy kristályibolya
Sem volt ritkaság, vagy jodometriás
Titrálásnál a főzött keményítő
Színtelenbe lassabban váltó kékje
Ezek mulandóságunkat jelezték
A nap végén kiöntve megsemmisült
A szín, amit munkánk megcélozott

Te változó, megújulni képes
Jelenség voltál, a bizonyosság
Hogy van állandóbb, mint sérülékeny
Viszonyaink s törékeny életünk
A biztos pont voltál nekem, természet
Csodája. Frissen szárított
Kéklő tömeged nem a debreceni
Krematórium kékeslila színét
Hanem a FŐNIX feltámadását
Idézte meg nekem, egyáltalán
A feltámadást, amely sorsunkon
Túlmutat; a megújulást, amelynek
Vége számunkra beláthatatlan

Rákkeltő vagy. Bennem egy világ omlott
Ma össze. Számúzni kell körünkből
Csak nyűg lennél, plusz adminisztráció
Veszélyforrás, mely kiszámíthatatlan
Jön más helyetted, más indikátorok
Jelzik majd, hogy már elnedvesedett
A szilikagél, s szárítani kell
De azt a színt, a fiatalságom
Kedvenc színét, nem hozza vissza semmi...

Varró Dániel

EGY KOSZORÚBÓL

De mit vesződöm én tevéled, édes, annyit?
 De mit töröm magam? Mit alkalmazkodom,
 mint drága porcelánok között egy masztodon?
 S a maszkodon miért nem birok átlátni vagymit?
 Miért nem látok át, babám, a maszkodon?
 De nem panaszkodom.

S te mit, te mit velem?

Köröttem mit forogsz-
 sűrögsz te hittelen?

Becéző szót fülembé rutinnal mit gügyögysz?

Gatyáim mit mosod ki? Aggódva, eltökélve

m a k ő a s k ?

i g i k z ö

t g e á t

a t r é

t í l

o t r

d ó e

-

De mit varrod meg, édes, lukas pulóverem?

Látod, ez a vers is hogy szét akar szakadni itt nekem.

Sz^ét^esⁿi i^t n^ek^em e^z a sz^on^et s^em á^ta^l,

d^e ö^ss^ze^ta^rt^om éⁿ, n^e f^él, a r^ím^ek á^lt^al!

Ez egy kettős szonett különben, huszonnyolc soros.

Szóval hogy hogy van ez. Törődötten törődve
 egymással mit vesződünk egymásban elvesződve?
 Mít vagyok én ilyen aprócska méretű?

kö-

zal ze-

ka- tú pé-

A ben

í g y t ű n ő d i k a

míg végleg eltűnik.

Húznék ujjadra gyűszűt,

kímélni ujjbegyed, mit össze annyi tű szűrt –

nem szó szerint, hanem úgy értve, hogy a gondok.

De versemen, no nézd, mit bők, mit szalad át...?

(Mit varrod vissza mindig ingemre
a
z
t

a

g o
t m
o b

?
)

A stressz, a félsz, a hiszti, a nyűgök, macerák.

A stressz, a félsz, a hiszti, a nyűgök, macerák...
Fázós, szép lábadon fölfeslett sarkú zoknik.
Hol van a fény szemedből? És mi az ott a szád –
az a kis biggyedés a szád sarkában, ott ni.
Széttárja a karórám a karjait: negyed tíz.
Egész nap negyed tíz van, de hozzá lehet szokni.
Egy pegazus beröppen, ha ablakot nyitok.
Négy lába van, de mégis a könyvespolcra botlik,
amelyen sorban állnak a sorba állított,
vastag prózák precízen, a Proust, a Mann, az Ottlik...
De hogy került a számba e régen elfeledt íz?
Lakik egy pók a szádban, beszótt ma egy saroknyit.
Dohos zugokban moccan sok prémes kis titok.
Mind többször már a gond szívünkben ablakot nyit.

Mind többször már a gond
szívünkben ablakot nyit,
mi kint volt, most beront,
az esti ég ma fogzik,
csont motoszkal az ínyben,
tüdőben szénmonoxid,
sok kis sugár imígyen
bujkál, s az éjen átsüt,
mint fog bökö az ínyen,
mint vér az ingen átüt,
a kinti zaj behangzik,
a benti csend hová tűnt –
a nyár s a tél ma bagzik,
fülünkbe vígadoznak

vidám szomszédi lagzik,
bejön a kinti rossz szag,
a nappal egyre kurtább,
az éjjel egyre hosszabb,
mint csillag fénye bújt át
szerelmed éjszakámon,
most néznem kell a hulltát,
most, oltott méz a fákon,
kívülről száradsz rám már,
kibuggyant vér a számon,
a bent a kintbe átjár,
az ínyt fog üti át,
s a szó gégénkbe hátrál,
akár egy pici rák.

[...]

És nem tudok utánad szeretni senki mást, bah,
jöhet akárki szebb nő, mindig csak pótszereplő,
csak beugrott helyetted, s egy szőke kis fejet tett
a vállgödörbe, majdnem olyan, de mégse, jaj, nem –

a történetbe Trisztán helyét nem látja tisztán,
az övé lett Izolda, de csak egy epizódra,
és nem az ő hibája, ha mások női bája
már nincs rá úgy hatással, ha nem érdekli más csaj,

max férfúúúlag már, amúgy a lelke stagnál,
a szív nem ver riadtan – a bájital miatt van,
hogyan azt megitta Trisztán, már nincs mit tenni ezután,
megitta, hát megitta, megváltja majd a kripta –

hát nincs mit tenni már most, akár egy régi János,
savanyú képet öltök, akár a régi költők,
régii Gyulák, Mihályok, s tűnt vágy után ki nyávog,

s busongva és epedve éneklek itt rekedtre
a torkomat neked, te hideg hölgy holtomiglan,
míg lantom húrja nyikkan, s amíg torkomba van nyikk...

De mit vesződöm én tevéled, édes, annyit?

Kőríz Imre

PUZZLE

A darabkák határai
nem természetes határok.
Többnyire az objektumok sem ismerhetők fel:
hogyan az alaktalan lapkán tenger kéklik,
vagy busz,
csak a teljes kép ismeretében lenne eldönthető.
Elégdjünk meg – mivel?
Egy meghibásodott pogácsaszagató
madárszárny végét és inggallért
egybemetsző önkényének villanásaival?
Az önműködő, fantáziátlan türelemmel,
amelynek egy örült rendszerű,
hézagmentes térképháló az eredménye?
Vagy a kiömlő gyufák pontos számát is
első pillantásra megállapítók
mindent összelátó,
kegyelmi autizmusával?

TOLDI ÉJSZAKÁJA

Születésnapra Lator Lászlónak

Letérdelt a földre, nem ügyelve másra,
félrebillent fejjel úgy mozgott a szája.
Összeroppan a rúd: ami csak volt benne,
kívánatos ízzel, jóízűen nyelte.
Reszkető ajakkal mit se kímél tőle,
véginél ragadja, szíja ki belőle
bűvös-bájos mézét, úgy, hogy édességén
tisztan nyál csordul ki a lány szája végén.

Visszajő a leány, ha elég nem lenne,
mint szilaj csikóé, magas volt a kedve:
rettentve sikolt fel, véges-végig méri,
nyelve a szájában meg nem tudna féni.
Combot nyújt, a legény véges-végig nyalja,
délcegen megúli, nagyokat döf rajta,
összezsibbasztotta, megrészegítette:
ennyibe került, míg elszenderíthette.

De lám, mintha ördög volna belé bújva,
Miklós hengeredik, s talpra ugrik újra,
s mint midőn a bika, csak most jó a nagyja:
fel-feláll a farka, s hátul megtámadja.

Mintha fénylő kardját, serényül forgatja,
párját fekhelyéből sűrűn osztogatja:
mennél előbb görnyed, annál inkább dagad,
megeged lassanként, valamint a patak,
úgy kél a sohajtás, előrehajolva,
mintha szíve-lelke a szemében volna.
Lehanyatlott aztán, s akárhova nézett,
még szemét behunyva is folyt az igézet.

FIGYELŐ

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Lator László: *A tér, a tárgyak*
Európa, 2006, 66 oldal, 1600 forint

I

EGYRE MAGASABBAN, MIND ALÁBBRA SZÁLLVA

(**Két arckép**) Lator László új kötetének borítóján a költő portréjának bélyeg nagyságú reprodukciója látható. A festmény Kárpáti Éva műve. Van egy jóval korábbi portréja is, azt arról a fényképről festette, amely Lator első kötetének, a SÁRANGYAL-nak (1969) az élén látható. Azon a festményen, amely híven követi az eredeti fényképet, de hangsúlyait markánsan kiemeli, a költő sűrű, fekete hajából egy tincs a homlokába hull. Szemöldökét összehúzza, homlokát kissé ráncolva néz a néző szemébe. Tekintetéből, amely szinte kigyúl, kíváncsi, éber figyelem sugárzik. A fiatal arc még őrzi a kölyökkor emlékeit, de már karakteres férfit mutat. Az új festményen a költő öszes haja zilált, egy elszabadult fűrt most is a homlokába csap. Arcát, homlokát a szenvedés letörölhetetlen ráncai barázdálják. Összezárt szája vékony vonal. Vonásai továbbra is rendezettek, de önfegyelme súlyosabb, mint a korai portrén, mert eltitkolhatatlan belső küzdelem eredménye. Szemöldökét nem vonja össze, de tekintete most is átható. Csakhogy ez a tekintet már legalább annyira befelé néz, mint előre. Mint ha már nem is azt nézné, aki őt nézi, hanem kissé fölé vagy még inkább mögé tekintene. Szemében kevesebb a kíváncsiság és több a fájdalom. A két képet egymás mellé téve nem meglepő, hogy a kései portré ilyen lett: valami ilyesmit ígért az a fiatal arc, amely akkor még inkább csak önmaga körvonalra volt. Mostanra beteljesítette ígéretét. Ahogy A KEZDET című versében írta 1976-ban, „*az egyetlen lehető-*

ség” már kivált a többi közül. De még ez a kép sem végleges formája. Végleges formája ugyanis nincs: csak folyamatos, hol lassabb, hol gyorsabb változás, átmenet. Örök ideiglenesség. Erről szól a kötet, amelynek borítóját díszíti.

(**Megkomponált életmű**) A két kép egymás mellett, a lehetőség és megvalósulás Lator költészetének két lényeges vonását emeli ki: intenzitását, amely örökös izzásban tartja, és integritását, amellyel a folyamatos izzást éber ellenőrzése alá vonja. Ezt a két egymásnak feszülő erőt pályájának legnehezebb, külső veszedelmekkel terhes és a belső elnémulással fenyegető korszakaiban is egyensúlyban tudta tartani. Egész életművére jellemző az a minden sietség nélküli, természetes gyarapodás, amely az önmagával való azonosságból fakad, és amely már-már megmagyarázhatatlan biztonságot sugall: a költő nem kívánja erőszakosan alakítani lehetőségeit, felgyorsítani kibontakozásának ritmusát, mert felfogása szerint, és ez a felfogás már igen korán megérett benne, a dolgok a maguk természetes ritmusa szerint találják meg legjobb formájukat. A verseit a körülmények szorításában vagy engedélyében, esetleg a szorítás ellenében írta vagy nem írta; köteteit pedig azserint állította össze, ahogy a lehetőségek hozták. Mégis, kötetei szorosan épülnek egymásra, versei zárt rendszert alkotnak.

Lator lehetőségei úgy hozták, hogy hosszú pályáján A TÉR, A TÁRGYAK mindössze a harmadik olyan kötet, amelyben új verseit adja közre. A SÁRANGYAL után – a bibliofil kiadásban 1976-ban megjelent, tehát bolti forgalomba nem került AZ EGYETLEN LEHETŐSÉG-et nem számítva – az 1986-os FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL volt a második új kötet. Szokatlan pálya, de nem hiszem, hogy a megkésetttség metaforáját haszonnal lehetne alkalmazni rá. Mert bár első köteté valóban szokatlanul későn jelent meg, és ebben kizárólag külső okok játszottak szerepet (nem a költő halogatta, hogy nyilvánosság elé lépjen műveivel), és bár a második kötet

hasonló okokból követte feltűnően hosszú szünet után az elsőt, Lator költészete semmiről nem késett le. A legjobb példa erre, hogy össze sem állított első kötetét, illetve annak egy lehetséges változatát 1994-ben SÖTÉTEN, FÉNYBEN. KIADATLAN VERSEK 1946–1950 című kötetében rekonstruálta. (Nem is számolom az új kötetek közé.) A SÁRANGYAL legkorábbi verseivel egy időben vagy még azok előtt, 1946 és 1949 között írt, de kiadatlan verseket tartalmaz. Ha megjelenik, akár a SÁRANGYAL legkorábbi verseivel együtt, jellegzetes ifjúkori kötet lett volna: a költő bizonyosan maga rostálta volna ki a javát. Így azonban kénytelen volt közreadni őket.

A SÁRANGYAL, a FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL ÉS A TÉR, A TÁRGYAK között Latornak gyűjteményes kötetei jelentek meg. AZ ELHAGYOTT SZÍN-TÉR (1992) az első két kötet anyagát gyűjtötte egybe. A LATOR LÁSZLÓ ÖSSZES VERSEI (1997) mintegy fél tucat új verset is közölt, és függelék-szerűen illesztette a kötet végére az időközben külön kötetben megjelent ifjúkori verseket. A LATOR LÁSZLÓ VERSEI ÉS VERSFORDÍTÁSAI (1999) az ifjúkori versek közül néhányat visszamenőleg beillesztett a SÁRANGYAL anyagába, a többségüket azonban egyszerűen elhagyta. A kötet két új verssel bővült, az ORPHEUSZ első részével és a SZÜRKE MŰTEREM-mel. A kötetek kialakításában tehát tetten érhető az életművet alakításában is folyamatosan egységbe szerkesztő költői szándék. A kötetek egyrészt folyamatosan kiegészültek új versekkel. Másrészt Lator visszafelé is tágította életművét: a gyűjteményes kötetébe, vonakodva bár, de beemelte ifjúkori verseit. Mennyiségileg ugyan nagyon csekély ez a kettős irányú gyarapodás, de ebben a szűk terjedelmű és lassan bővülő életműben minden új versnek jelentős helyi értéke van. Olyannyira, hogy végül az életmű át-szerkesztett változatában az ifjúkori versek egy részének visszamenőleges helyet talált, más részüket azonban, mint vállalhatatlant, kiiktatta ebből a változatból.

Mindezt azért volt szükséges elmondani, mert A TÉR, A TÁRGYAK is pontosan ezt az egyszerre kétfelé irányuló terjeszkedést folytatja. A kötet törzsét húsz új, 1999 óta írt költemény alkotja. De hasonlóan 1997-es összes verseihez, itt is – függelék-szerűen – visszanyúl a kezdetekhez, és a kötet utolsó ciklusában öt, korábban publikálatlan korai verset közöl.

Igaz, ezeket a zsengéket Lator mai átiratban közli, három vers után 1946/2006-os, kettő után 1949/2006-os évszám áll. Azzal, hogy külön záró ciklusba rendezi őket, ismét finoman jelzi elhatárolódását saját kezdeteitől, ugyanakkor azonban azzal, hogy hatvan év után is alkotó módon nyúlt hozzájuk, jelzi az életmű töretlen egységét. Így a kötet végére került átiratok egyszerre régi és új versek, amelyek az életmű ez idő szerinti végét visszakötik a kezdeteihez. A zsengékekkel együtt az eddigi, százharmincegy versből álló életmű tehát huszont új verssel bővült. Ez Lator költészetének belső arányai szerint hatalmas változás, de nem csak terjedelmileg: A TÉR, A TÁRGYAK jelentősen módosítja költészetének arculatát.

(Folyamatos átrendeződés) A folyamatos bővüléssel egyidejűleg, de azzal ellentétesen mindig kitapintható volt Lator törekvése a zártság-ra. A TÉR, A TÁRGYAK esetében ezt azzal az egyszerűségében is váratlan szerkezeti megoldással éri el, hogy az új verseket két korábbi vers keretébe foglalja. A kötetet a SZÜRKE MŰTEREM (1996) nyitja és A SZOBRAZ (1970) zárja. Ez utóbbi zárta már az 1997-es összes versek törzsanyagát (tehát abban a kötetben a függelék, a zsengek ezután következtek), és ez zárta az 1999-es gyűjteményt is, amelyben, és ettől olyan szellemes Lator szerkezeti megoldása, a SZÜRKE MŰTEREM az utolsó előtti vers volt. Új verseit tehát előző kötetének két utolsó verse közé illesztette, és ezzel a teljes életmű építményében is kijelöli a helyüket. Legutóbbi összegyűjtött verseinek zárlatát tehát újra felnyitotta, kiegészítette, majd visszazárta. A TÉR, A TÁRGYAK ezáltal átrendezi a korábbi életművet.

Ez a szerkezeti eljárás akkor is figyelemre méltó lenne, ha a két keretvers más, keretnek alkalmas tárgyról szólna, például kezdetről és végről, érkezésről és búcsúról vagy hasonlóról. A két vers azonban magáról az alkotásról szól. Ez már a gyűjteményes kötet végén is sajátos szerepet adott nekik, hiszen ezekben a versekben a költő a művészi tevékenység mi-benlétére kérdez rá. Az új kötet verseit tehát az önrételemzés keretébe fogja. Ezt azzal is jelzi, hogy a két verset PROLÓGUS, illetve EPILÓGUS cikluscím alatt különítette el a többitől.

A SZÜRKE MŰTEREM ÉS A SZOBRAZ a képzőművészetből meríti tárgyát. Az első egy Váli De-

ző-képet ír le, amely történetesen maga is önreflexív, hiszen a képen a festő saját műtermét festette meg. A második egy képzeletbeli szobrász műtermének leírása. Vagyis mindkét vers alkotói műhelybe kalauzol, az alkotás születéséről szól. Ugyanazt mondják, de más szempontból: arról beszélnek, hogy a látványból, színből-formából-anyagból létrehozott műalkotás hogyan ölt testet, és hogy a megformálás során jelentéssel telítődő mű több lesz alkotóelemeinél, a színnél-formánál-anyagnál, több lesz önmagánál. A SZÜRKE MŰTEREM-ben a tér üres, „*mintha semmi volna*”, de „*a festett térenél tágasabb / ürességben valami felszakad*”. Az alkotás formálódik, készül megszületni: a „*termékeny anyamé / megnyílik befogadja és kiadja*” a művet, amelynek oka még nincs körvonalazva, de „*körülrajzolható alakja*”, „*bizonyosan meg fog majd jelenni*”, és elfoglalja helyét a létezők között: létének értelme önmaga. A SZÜRKE MŰTEREM a készülő művet állítja középpontba. A SZOBRÁSZ-ban az alkotás mint a megismerés eszköze kap értelmet. Megjelenik a művet létrehozó alkotó is, aki „*szüksős léténél nagyobb / vágyakozással*”, „*olthatatlan / szomjjal nyújtózott túl a foghatón*”, „*vakon keresve a lázas anyag / tapintathatatlan édes lüktetését*”. Az őt magát „*túlélő szomj*”, amely az alkotót úzi, azonban csak bizonyos korlátok között csillapítható. Amikor teremt, már-már átlép az anyag és szellem határmezsgyéjén, munkája nyomán már-már átlekkel az anyag: „*egy nyitott szája a kőben, szinte hang már, / vagy őt szikár ujj majdnem-mozdulása*”. De a „*színte*”, „*majdnem*” szavakkal Lator egyértelműen megvonja a művészet határait, kijelöli érvényességi körét. Az a tény, hogy a versben fiktív művész elképzelt műterméről van szó, felerősíti a vers amúgy rejtett önutalásos jellegét.

Lator László költészetére sosem volt jellemző a hangsúlyozott önreflexivitás: verseinek nem tárgya – legalábbis nem közvetlenül – a versírás folyamata. De azért a SÁRANGYAL első verse, az 1947-ben írt TESTÜNK FELETT számos önreflexív, a költői tevékenységre utaló elemet tartalmaz. A vers egyik lehetséges értelmezése szerint azt mondja, hogy a létezés lényegének megfogalmazásával a költő nyomot hagy az elmúlás ellenében: „*Hát lássatok, hát sírjatok! / Porba jeleket írjatok! / Kín fészke: romlandó husunk. / Kövekhez nem hasonlítunk.*” Ez a, ha úgy tetszik, programadó vers áll azóta is minden gyűjteményes kötetének élén. A SÁRANGYAL utolsó verse

pedig az 1968-ban írt címadó költemény. Ebben a létezés végtelen formai gazdagságát elpusztító halál angyala látomás formájában jelenik meg a költő előtt, aki a „*Hűt, értelem Szent György lovagjai*”-t szólítja fel „*képtelen dárdat hajítani / a lét szívén megfészkel szennvedésre*”. Vagyis a kötetet a költészet szerepét értelmező két vers nyitja és zárja.

Második kötetében, a FELLOBBAN, ELHOMÁLYOSUL-ban ugyanez ismétlődik meg. Az első vers címe: SZÜLETÉS (ezt követi a VALAMI SZÁNDÉK ÉBREDEZ, amelynek helyzeténél fogva szintén tulajdonítható önértelmező szándék); az utolsó pedig az azóta állandó kötetzáró darab, A SZOBRÁSZ. A SZÜLETÉS-sel, bár erre szövegben nem történik utalás, maga a kötet kezd megszületni, hogy aztán a szobrászműterem leírása az elkészült műre reflektáljon.

Mindez azt igazolja, hogy az olyan kötet-szerkezet, amelyben a nyitó és záró vers magára a költői tevékenységre utal, nemhogy nem idegen Lator gyakorlatától, hanem éppen-séggel minden kötetében ezt alkalmazta már A TÉR, A TÁRGYAK előtt is. Az önreflexivitást azonban elfedte, hogy nem az írásról írt, nem az írástevékenység vált metaforává, mint oly sok más költőnél. A TÉR, A TÁRGYAK a művészi alkotás önszemléletének keretébe helyezi az új verseket, de a képzőművészeti tárgyú műhelyvers jelentése csak metaforikusan vonatkoztatható Lator saját költészetére. Ráadásul ezt az öntükröztető hatást nem tette a versek tárgyává, hanem tisztán (és köteteken átívelő) kötet-szerkesztési eljárással hozta létre. Most tehát csak annyi történt, hogy korábbi gyakorlatát láthatóbbá tette, és így lehetővé vált, hogy egyszerre szóljon a költészetéről (tehát általában a költői megszólalás lehetőségeiről), közelebből saját költészetéről, és ebben a visszhangzó keretben szólaljon meg maga a költészet.

Amelynek legfőbb tárgya továbbra is az, amit a legegyszerűbb szerelmnek nevezni. A szerelem Lator verseiben mindig konkrét, érzéki formában jelenik meg, biológiai és pszichológiai értelemben is. Ugyanakkor a szerelmet metafizikai rangra emeli: a létezés középpontjába helyezi. Az élet minden szerves formájának, a növényi, állati, emberi létnek, a létezésnek mint tényezetnek a szerelem a legbensőbb, egyetlen lényege: ez a mindennél erősebb, a személyes léteget is meghaladó vágy a fennmaradásra. Lator versei kezdettől fogva erről szól-

nak. Új kötetében azonban már fordított perspektívából: ha maga köré néz, vagy előreté-
kint, az enyészetet látja. Nem a feszítő vágyról,
hanem annak legfeljebb emlékeről: a lét lassú
kiürülésének tudati tapasztalatáról ír. A folya-
mat megtapasztalása szervezi ciklusokká a ver-
seket, kötetté a ciklusokat. A TÉR, A TÁRGYAK-ban
a versek megszerkesztett egymásutánjából egy
tudatállapot története rajzolódik ki. Célzerű
ezért végighaladni a verseken.

(A lét kiürülésének tudati története) Az első
ciklus, az ERDŐ – a megformálódásról beszélő
prológusvers természetes folytatásaként – a
természet, a szerelem, a születés képeit rajzolja
meg. De ezek a képek már magukon hord-
ják a pusztulás, a romlás jegeit. A Lator köl-
tészeteiből oly jól ismert burjánzó televény ké-
pei vagy magukban hordják az enyészetüket,
vagy a bűcsű visszfénye vetül rájuk: az emléke-
zés múlt idejében szólnak.

A ciklus első verse, a MAGÁNYOS CÉDRUS nem
csak azért kerülhetett a ciklus elejére, mert te-
matikailag jól illeszkedik a prológus képleírásá-
hoz, hanem mert folytatja az abban elkezdett
gondolatmenetet a művészi alkotásról,
amelynek feladatát abban látja, hogy látható-
vá teszi a létező világ értelmét. A cédrus úgy
áll, „*mintha egy tagolatlan értelem, / még beíratlan
lélek játszana, / ködös ész, de már lucidus kezek / raj-
zólnák az anyagból merített / elnagyolt mégis-képze-
teiket*”. A fa „*kínszenvedés mintázta görcsei*”-nek
képe Lator egyik korábbi versének, a FA A SZIK-
LAFALON-nak képére, a „*rémület görcs-bogái*”-ra,
a „*gyötrött gyökere-ágá*”-ra rímel. Ott is valami
hatalmas, ismeretlen erő segített a fának meg-
kapaszkodni a létezés peremén, az ágak itt is
„*vak börtönökből az anyagtalan / magasságot szó-
lítják hangtalan*”. Az anyagba zárt szellem kísér-
lete, hogy az alkotásban megértse létezésének
értelmét, ebben a versben dualista felfogást sej-
tet. A romló anyag és a végtelennek feltételez-
ett szellem drámája a múlt időben játszódik
le, de ellentétük térben is szemléltethető: „*In-
nen tört fel*”, „*Felül sötétebb*”, egy „*valahányadik /
dimenzió hullámveréseit*” kell fognia, hogy létét
megértse.

A fent és lent, előtt és után, kezdet és vég el-
lentetéből indul a következő vers, az ŐSZI VILÁG
is, amelynek tárgya Mednyánszky László azo-
nos című festménye. Hasonló technikával ké-

szült, mint a két előző: a kép, tehát a látvány
látványának pontos leírásával. De ebben a
versben a festmény már nem a megfogalmaz-
hatóság problémájának metaforája. Itt már a
kötet főmotívuma szólal meg: a lét keletkezé-
sének és elmúlásának kérdése. Az előző vers
dualizmusát – anyag és szellem, test és lélek,
kezdet és vég ellentétét – egyértelműen feloldja.
Azt mondja, ebben az ősz, tehát pusztulás-
nak indult természetben „*Még mindennek kétfé-
le lelke van, / Ez abba, az emebbe áttűnőben. / A tes-
tellenbe oldódnak a testek*”. Amit kettősségként
tapasztalunk, nem ellentét, hanem a fokozatos
átmenet két távol eső pontja. A vers finom iró-
niával végződik: „*Nem különült el kezdet és vég*”,
mondja a tipográfiailag is elkülönített utolsó
sorban. Tehát egy pillanatra az egyéni tudat
érzékelésében is összeér a kettő, de a pillanat,
a léttapasztalat igenis elkülönül a többitől, és
főleg, ahogyan a személyes létnek is véget vet
a halál, a vers is véget ér az utolsó sorral.

A következő vers, az ERDŐ a lét határhelye-
zében továbbra is úgy határozza meg a beszé-
lő állapotát, mint az imént: „*Egyszerre küld is
meg maraszt is*.” Az erdő Lator világában kitűn-
tetetten fontos szerepet játszik: a tenyészet
tisztá formáját testesíti meg. Ezt az erdőt is
plasztikusan, a maga érzékiségében ábrázolja.
Az erdő, amennyire csak lehetséges ez egy vers-
ben, nem metafora, hanem – történetesen – egy
őrségi sűrű, Ispánk határában. Éppen ezért le-
het faggatni, éppen ezért tudhatja a választ a
lét nagy kérdéseire: mert van. A költő tehát az
erdőt faggatja a születés és elmúlás, megse-
misülés és feltámadás gyötrő kérdéseiről. Az
erdő azonban (ismét csak azért, mert van) nem
felel semmit, csak a feleletet váró tudat remé-
nyeit-kéteit visszhangozza. Hol azt mondja,
hogy „*minden / ami szétesett, összeáll még*”, hol azt,
hogy „*semmi / fel nem támad ujjongva, minden
/ szétrohad odakinn, akár benn, / a húsunkban*”.
A határhelyzet kettőssége ezek szerint mégis
feloldható. Azaz egyetlen módon oldható
fel, és úgy is csak ideiglenesen: a szerelemben.
A szerelem ábrázolása Latornál mindig érzéki:
hiszen ez az egyetlen lehetőség a létezés érte-
lmének beteljesítésére az „*öröktől csillapíthatat-
lan, / örökké testre éhes szerelem, / ez a közös együtt-
és egyedüllet*”.

A SZARVASBÓGÉS-ben két szerelmi látomás ol-
vad össze. A költő féleber, elalvás előtti állapo-

tában találkozni szeretne halott szerelmével, szeretné felidézni önfeledt szeretkezéseik emlékét, de „*A jelenés nem jön, hiába várom*”. Azonban az erdőből felhangzó szarvasbögés hatására, a szarvasok nászának víziójára mintegy rámintázódik a vágyott egyesülés képe, hogy így, képzeletben teljesítse be az ígéretet, „*az olyigen romlékony földi lények / megsemmisülését-feltámasztását*”. A ROMÁNC ennek látszólag az ellentéte. A szerelem itt a biológiai szükségletre lecsupaszított testi vonzalom. De éppen ebben az elemi formájában mutatja meg lényegét: a szerelmi egymásra találás pillanatában magába zárt éniük határa átmenetileg átjárhatóvá válik. A lét felfedi azt az abszolút gyönyört, amelyhez olyan elemi ösztönnel vonzódik az ember, „*mint az éhes / ragadozó elvermelt ételéhez*”. Ebben a szinte őrjüngő vágyban „*semmit sem akarok / csak melled csípőd derekad farod / csak hónaljaid szagát csak combodat / két combod között vénuszdombodat*”. De ezt már a következő vers, a KOLLÁZS mondja. A vágy megelőzi és túléli a személyes létezés behatárolt idejét: „*ötezeréves kezded simogat*”; a szerelemben a személyes lét előtti (és nyilván túli) vágy újí az embert. A vers záró soraiban – „*segíts megsemmisülni lágyan / nyilvánó szemérmed halvány nőszagában*” – Lator mint ha Babits ŐSZ ÉS TAVASZ KÖZÖTT-jének soraira felelne: „*csak te borulsz rám, asszonyi jóság... / rémült szemem csókkal eltakarni*”.

A KECSKEFEJŐ-ben is beteljesíthetetlen vágy és tetstetlen jelenés második össze. A vers a kecskefejőhöz, más néven lappantyúhoz fűződő hiedelemre épül: az eltávozott lélek üzen vagy tér vissza a madár alakjában. Magát a hiedelmet, a lélekjárást azonban józan kétellyel szemléli a költő: „*Amítás vagy?*” Ez a lélekidézés is tragikus kudarc: a két lény között húzódo határt nem a képzelet, hanem csakis a test lépheti át. Ha egyesül a másik testtel. A címadó A TÉR, A TÁRGYAK ezért a gyász verse. Azt gyászolja, akit nem tudott megidézni, akit a képzelet nem támaszthat fel. Mert igaz ugyan, hogy „*Testetlenül is megképzik a teste / a Bimbó út kőtámfalának esve*”, és hogy „*Elfelejtett zugokból szabadulva / egymás után kirajzanak a tárgyak, / vállkendő, fésű, púderes szelence, / összefüggéseikbe visszaállnak*”, de a képzelet hatalma csak ahhoz elég, hogy „*szinte-teste*” képződjék meg. És igaz ugyan, hogy „*az küldi a lefokozott anyagnak / egy szép egészre valló maradékát*”, de akkor is csak a maradékát.

A cikluszáró A MOIRÁK – a kötet logikáját követve – a halott társ testi megidézésének lehetlensége után a görög mitológia sorsisten-nőihez fordul: „*Ha meg lehetne valahogy, lehet, / hisz voltak*”, hiszen „*Elkeveredve mindig és soha, / még összegabalyodva kezdet és vég*”. A verset olvasva fokozatosan valami sejtelem dereng fel, hogy talán nem is istennőkről, hanem nagyon is élő alakokról van szó, akik „*édesen s halálisan a testek / bejáratlan terein tévedeztek*”. A MOIRÁK, a fehér gyolcsruhás sorsistennők mint eleven emlékü szerelmek jelennek meg. Eddig a költő próbálta éberálomban, emlékezéssel megidézni az elveszett teljességet. Ebben a mitológiai képben azonban nem ő üzen, hanem érte üzennek.

Ezért a második, A HERCEG HALÁLA című ciklus verseinek tárgya az elmúlás: tárgyilagos-ságában is megrendítő búcsú az élettől. Az első ciklusban az emlékezés, a másodikban a látomás képei uralkodnak. A ciklus első versei mintha csak az előző ciklust folytatnák. A HONNAN JÖTTÖK is látomásvers, az antik mitológia után most ótestamentumi szörnyek másznak elő. A költő „*ingatag határon*” jár a „*szervetlen-né romlott valaha-testek*” között, „*mind alábra szállva*”. Gyötrelmét a végsőkig fokozza a képtel, hogy a szerelem megmarad-e annak, aminek lennie kell: a létezés osztatlan teljességének, vagy pedig „*két önzés egymásnak szegülése / foglalja el helyét*”. Ezzel a kérdéssel a költő végképp magára marad. Innen kezdve már saját életével, saját halálával néz szembe. A ciklus verseivel, melyekben a tudatmély ismeretlen bugyrait tárta fel, Lator a létlíra egyre magasabb csúcsaira jutott. Legmagasabbra talán a HONNAN JÖTTÖK alászállásában.

A második ciklus fő vonalában megismétli az első ciklus ívét. Az első versek, mint például az ÚGY LÁTSZIK, BÚNBE ESTEM, visszatérnek a test és lélek dualizmusának kérdéséhez. Itt is jelenések kísértik a költőt, de már nem a megidézni vágyott szerelem képében, hanem, mint A PINCÉBEN REKEDTEK-ben alvilági, torz lények fenyegető alakjában. Amit látni kénytelen, az „*A káosz üledéke. / Alantás végítélet*”.

A DALOCSKA, A MI EZ AZ ÜNNEP?, a LATYAKOS ÚT – ez utóbbi is egy Mednyánszky-kép leírása – mind az elmúlás fenyegetésével, az ismeretlen, pusztító akarattal néznek szembe. Lator korábbi verseinek nem egy képét fonákjáról ismétli itt meg. A MI EZ AZ ÜNNEP? álomlátomásában

egy vendégsereg közepén megjelenik az elvezített társ, akit annyira keres, és „*Gyöngédségben van valami szándék*”. De ez már bizonytalan, illékony álomlátomás: az 1984-es VALAMI SZÁNDÉK ÉBREDEZ visszája. Ami ott még csak készülődik, aki ott „*kilép a lények seregébe*”, az itt már áthaladt az anyagi lét stációján.

Ettől kezdve a versek a test pusztulását beszélnek el. A ZSOLTÁR-PARAFRÁZIS a Seol, a pusztulás bibliai képét idézi meg, de valójában nem fohászkodik az Úrhoz. Csak szemlél és elszenved. A bibliai kép elvonságát-emelkedettségét két közelkép ellensúlyozza a testről, a test pusztulásáról: a KEZEK és az ARC. A szerves anyag romlékonyságát mindkettő folyamatában ábrázolja: „*Sic transit*”, kezdődik az ARC. A halál állapot, de Lator arról nem beszélhet, hiszen neki az élet kiürüléséről vannak tapasztalatai. Erről beszél a következő két versben: az EIVÁLTÓZIK-ban és A HERCEG HALÁLÁ-ban. A nemléthe való áttűnés képével – „*káprázó magasba / vonja fordított gravitációja*” – valójában véget is érhetne a kötet.

De következik még egy ciklus, az ÁTÍRT VERSEK. Olyan ifjúkori versek ezek, amelyek korábban nem jelentek meg, nem szerepelnek a SÖTÉTEN, FÉNYBEN anyagában sem. Ez a harmadik ciklus is az enyészet komor képeivel kezdődik. A NINCS SEMMI-ben még van esély, hogy a „*sivátag*”, a „*lakatlan pusztaság*” fölött kigyúl a „*teremtő értelem*”, de az ószövegségi Ezékiel látomását megidézve, A SÍROK MEGHASADTAK című vers „*Véget nem érő hosszú gyásznap*”-ja azzal zárul, hogy „*Úgy látszik, meg kell magam adnom / a nyálkás pusztulásnak*”. A HA TUDHATNÁM korai változat a test-lélek feloldhatatlan dichotómiájára, a KOROK HATÁRÁN pedig lázas és valójában politikai töltésű látomásában „*visszájára fordult az ige*”, és „*szétvert, megtiport / roncsok, koloncok, testek szertesét*”. Ezek a képek az eredeti változat keletkezésének évére, 1949-re utalnak. De itt, annak a kötetnek az utolsó ciklusában, amelyben a költő a személyes létének elmúlását figyeli meg, az olyan kifejezések, mint a „*megdermedt idő*”, a „*csillagokra alvadt semmi*”, a szó, amely „*üres héj lett*”, az aktuálison túli jelentéssel telítődnek: kétellyel tekintenek az emberi egzisztencia értelmére, illetve annak megfogalmazhatóságára.

A ciklus utolsó verse, A NAGYÉR VIZE FEKETE személytelen tájleírása azonban váratlanul és

megmagyarázhatatlanul valamiféle derűt, hitet sugall. Nem történik semmi, csak minden, mindenki él, „*Szűnyogos, sáros partjain / egy szál ingben a gyerekek*”, „*A híd alatt lengő laza / hálóján legyet les a pók*”, és így tovább. Az anyagi lét képe ez a maga problémátlan, reflektálatlan voltában. Derűje személytelen, de mégiscsak az élet folyamatosságának képével zárja a kötetet: „*Partra másznak a tarka békák, / és nagy szeműk ragyog*.” És persze ez a ragyogás mégiscsak hordoz valami transzcendens sejtelmet.

A három ciklus tehát három befejezést kínál. Az első kettőben kétféle búcsút a személyes lét-től: az elsőben a szerelemtől, a másodikban az élettől. A harmadikban pedig mintegy túlról tekint vissza az itt hagyott, a személyes jelenlétől megfosztott, de anélkül is folytatódó, személytelen létezésre. Ezzel az első két ciklus fokozott személyességét visszaköti korábbi költészetének tárgyiaságához.

(Személyesség) Az új kötet talán legfőbb újdonsága a korábban ismeretlen mértékű személyesség. A huszonöt új versből tizenhatban a beszélő alany egyes szám első személyben szólal meg. Korábbi verseiben Lator a tárgyiaság és személyesség sajátos egyensúlyát teremtette meg. A költői én mint egyes szám első személyben megszólaló szubjektum szinte soha nem jelent meg verseiben: egyes szám első személyű névmást, ragot csak elvétve használt. A lírai én sem nyelvtanilag, sem tematikailag nem mutatta meg magát, és ez lírájának tárgyias jelleget adott. Ugyanakkor alig élt az úgynevezett objektív líra olyan közkedvelt eltávolító eszközeivel, mint az allúziós technika vagy a drámai monológ. (Bár a HÉRACLIUS GLOSS TÖPRENGÉSEL, az ASSZONYPANASZ éppenséggel ezekre is ad példát.) Másfelől azonban a versek sűrű szövetén is áttetszett a költői szubjektum nagyon is intenzív jelenléte. De ezt szigorú önfeleggyellemmel szorította háttérbe.

A növekvő személyesség első jelei a kilencvenes évek elején mutatkoztak meg, először az 1991-ben írt SZABAD VERS-ben, a korábbi, 1977-es HATÁRON-ban elbeszélte életrajzi esemény személyes változatában; majd az 1993-as keltezésű az ÉRETLEN SZERELEM-ben, ebben a stílusát tekintve is vallomásos versben, amely egy szeretkezés emléket írja le a történet életrajziságát hangsúlyozó, személyes hangon. Leg-

radikálisabban talán az álszemérmert félresöpörő ORPHEUSZ-ban szakított a női testet és szexualitást metaforizáló költői konvencióval.

A személyes megszólalás a kilencvenes évek közepén, egy tragikus veszteség nyomán szakadt fel. A fájdalom annyira erős volt, a fájdalom oka annyira személyes, hogy Lator meg sem próbálta poétikai eszközökkel eltávolítani magától: azzal ugyanis megszelídítette volna. De ő nem vigaszt keresett, hanem kifejezést. A váratlan és jóvátehetetlen veszteség hatására a HOGY EZT HOGY ÍGY ÉRTEM DE MÉGSEM, a MERT SZOMJÚHOZVA MERT KÉTSÉGBEESVÉ, A KLINIKÁN MÉG EGYSZER, A SÁRGA RUHA című versekben a fájdalom elemi erővel szakította át azt az amúgy hihetetlenül erős falat, amelyet a költő az élmény és megformálása közé vont. Az indulat, amelyet a továbbra is fegyelmezett eszközhasználat még drámaibbá tett, rendkívüli feszültséggel töltötte fel verseit. Pedig látszólag mindössze annyi történt, hogy egyes szám első személyben szólalt meg. Csakhogy ezzel beengedte verseibe azt a lírai ént, akinek érzelmei, indulatai korábban mindig közvetve szólaltak meg. Lator újabb versei a gyász és veszteség, elmúlás és emlékezés, káprázat és gyönyör tapasztalatát olyan, korábban ismeretlen személyességgel artikulálják, amely váratlan energiákat szabadított fel.

(Retorika és szerkezet) Ilyen például a versek retorikai-szerkezeti felépítésében észlelhető elmozdulás. Lator versei általában egyenes vonalúak. Bár gyakran átugorja a klasszikus retorikai nyitó alakzatokat, tehát a vershelyzet, a beszélő pozíciója, a költemény tulajdonképeni tárgya csak a vers egy későbbi pontján derül ki, versei a felütéstől kezdve lineárisan haladnak előre, folyamatosan emelkednek (vagy éppen süllyednek, ami a vers hatásmechanizmusát tekintve ugyanaz) egy végső, súlyos megállapítás, távlatos kép vagy éppen vákuumot teremtő elhallgatás felé.

Az új kötet verseit is szigorú logikai linearitás és egyközpontúság jellemzi. Mégis, a zárt forma és a verslogika szoros pántja szétartóbb anyagot fog egybe. A MAGÁNYOS CÉDRUS és az ŐSZI VILÁG képleírása például a látvány befogadásának asszociatív logikája szerint halad. A SZARVASBŐGÉS-ben egy feléber látomás és az emlékezés képei mosódnak össze szoros retorikai egység-

be. A KOLLÁZS dőlt betűs részeit egy levélből vágta ki (ezt történetesen a vers szövege semmi módon nem árulja el), melyeket Lator tőle szokatlan módon valóban nyers kivágásként, tehát grammatikátlanul ragaszt a sor elejére. Miközben értelmezi a levélrészleteket, párbeszédet folytat velük. Bár a párbeszéd logikáját a szétszabdalt levélrészletek határozzák meg, a vers mégiscsak egy párbeszéd belső logikája szerint, lineárisan halad előre. Lator korábbi versei között alig találni olyan zaklatottan tagoltat, mint a KECSKEFEJŐ (talán az 1984-es SEKÉLY ÁLOMBAN hasonlítható hozzá); egyáltalán, több versében – A TÉR, A TÁRGYAK, A MOIRÁK, ÚGY LÁTSZIK, BŰNBE ESTEM, MI EZ AZ ÜNNEP?, ZSOLTÁR-PARAFRÁZIS, KEZEK, ARC, ELVÁLTOZIK – szakított a strófikus vagy tömörszerű tipográfiai elrendezéssel. A szöveg terét tágítja azzal is, hogy három versének, a ZSOLTÁR-PARAFRÁZIS-nak, az ELVÁLTOZIK-nak és A HERCEG HALÁLÁ-nak elejére mottót illesztett. Korábban legfeljebb ajánlást találni, azt is ritkán: az ÚJESZTENDŐ, ZUGLIGET és HATÁRON című versekben, de másik irodalmi művet talán csak A HALLGATÓ BERZSENYI és a Babitsot megidéző, AHOGY LEHÍVEBB MESTERÜNK TANÍTTJA című versekben vont közvetlenül versének szövegterébe. Új verseiben Lator a szoros logikai-formai fegyelmet megtartva a szoros logikai-formai fegyelmet belülről kikezdő, szétartó szerkezeti lehetőségekkel kísérletezett.

(Perspektívaváltás) Lator korábbi kötetekben a létezés folytonosságát a keletkezés felől ragadta meg. Számos verse szól a fogantatásról, születésről, a vitalitásról, a túlélés ösztönéről. Ilyen például a REGGEL, a FÉRFIKOR, az Ó, MICSDA ÉDENI TÁJON, AZ ÉDENKERTI VIRRADAT, A SZÍV A HÚS A CSONT, az AZON A SZIKRÁZÓ LAPÁLYON, a VALAMI SZÁNDÉK ÉBREDEZ. A vágó és nemzed, fogantatás és születés képeitől a korai versekben is közvetlen átjárás vezetett a vég látomásához, például a MÁR LÁTOD, a ZUGLIGET, az ASZÁLY című versekben. A pusztulás képeit ezekben külső szemlélőként ábrázolja, de a leírás baljós előérzette válik. A MÁR LÁTOD-ban a tájleírás során a szemlélő egyre inkább része lesz a tájnak, míg végül „Csak a mozgást érzed, az érdes / mozgást érzed a bőrödön egyre. / Színtelen éjjel / vízszintű csend ül zárt szemeidre”. Ezek a versek a kezdet perspektívájából tekintenek az elmúlásra.

A személyes életciklus még a kezdetén tart, a vég előérzete elsősorban külső tárgyokban jelenik meg, és mintegy feloldódik az örök körforgás misztériumában.

A perspektívaváltás azonban folyamatos és sohasem kizárólagos: kezdetben olykor felrémlett a vég, most gyakran felsejlik a kezdet. A két perspektíva nem egymás tükörképe. Más a tartalmuk, más érzelmi telítettségük. A kezdet körül vágy, izgalom vibrált. A befejezés felé közelítve azonban nem ezek ellentétét tapasztalni: nem sivárság, keserűség szól a versekből. Persze fájdalomról, szorongásról, kísértetjárásról, a pusztulás látomásáról beszélnek, de nincs bennük lázadó indulat, káromlás. A versek nem az öregedésről és nem a halálról szólnak. Lator nem az öregedés tüneteit figyeli meg magán, és nem a megsemmisüléstől való félelemről ír, hanem létszemléletének megfelelően az élet lassú eltávozásáról, a vég lassú közeledéséről, egy folyamatról tehát, amit meghalásnak nevezhetünk. Vagyis továbbra is az élet jelenségét figyeli önmagában: azt, ahogyan lassan elszivárog. Érthető tehát, hogy új verseit miért hatja át a személyesség korábban ismeretlen hangja: az, amiről ezekben a versekben ír, tehát a személyes lét mulandósága olyan tapasztalat, amelyről kizárólag saját tudatunk megfigyelésével szerezhetünk tapasztalatot.

(Szorongató ideiglenesség) De ezeket a tudati megfigyeléseket is külső ellenőrzés alá vonja. Ezért oly fontos az a két idézet, amelynek forrása Giuseppe Tomasi di Lampedusa A PÁRDUC című regénye. A PÁRDUC a szicíliai olasz Lampedusa egyetlen regénye. Élete utolsó éveiben, 1955 és 1957 között írta, kiadását már nem érte meg. A látható ráérősség, amellyel az irodalomértő, értelmiségi életet élő arisztokrata megvárta a kellő, valójában utolsó pillanatot, hogy elmondja, amit a művészet eszközeivel kívánt közölni a világgal, rokonságot mutat Lator művészetfelfogásával. Rokonságot mutat az is, ahogyan hagyomány és kísérlet egyensúlyára tekintenek. Lampedusa látszólag hagyományos, tizenkilencedik századi nagyregényt ír, valójában modern tudatregényt. A történelmi tabló Olaszország egyesítéséről azonban csak tágabb környezetül szolgál egy másik történet: egy életforma pusztulásának, azon belül pedig a főhős halálának, tehát a halál folyamatának ábrázolásához.

Az EIVÁLTOZIK ÉS A HERCEG HALÁLA című vers mottója is a regény hetedik, A HERCEG HALÁLA című fejezetéből való. Az EIVÁLTOZIK mottójának – „*Vajon miért akarja úgy az isten, hogy senki se haljon meg a saját arcával?*”¹ – szöveggörnyezete az a jelenet, amelyben a haldokló herceg egy szállodai szobában belenéz a szekrény ajtaján lévő tükörbe, és „*inkább csak ruhájára ismert, mint magára*”.² A kötetben az EIVÁLTOZIK előtti vers egyébként az ARC címet viseli, és pontosan erről szól: az öregedő arc „*elvesztette végleg azt a rendet, / amelyet felsőbb szándék s jó szerencse / kezdetben, csakis benne, megteremtett*”. Felűnő itt a „*végleg*” és „*kezdetben*” szavak használata: a „*kezdet és vég*”, amely az ŐSZI VILÁG-ban még „*Nem különült el*”, itt már visszavonhatatlanul elvált egymástól. Az „*esendő anyag*”-ból készült, „*megereszkedett*” arcot Lator tárgyilagos, már-már szenttelen aprólékosággal rajzolja meg. A vers azzal ér véget, hogy a bomló, széteső, formáját veszítő arc mögül kitetszik, hogy „*egyetlenegy biztos tulajdona / a szorongató ideiglenesség*”. Az EIVÁLTOZIK ezt ismétli meg, de más hangsúllyal: „*elváltozik, már nem övé az arca*”. Az arc változásának motívuma A HERCEG HALÁLA című versben is visszatér: előbb az „*erőszakos rothadás*” „*megroncsolja jóvátehetetlen / formáit, látható vonásait*”, majd „*ismerős arcát elveszti végül*”. Deformálódó, folyton változó arcunk sohasem a sajátunk.

A HERCEG HALÁLA című vers mottója, amely a nemlétebe való átmenetről szól, a regénynek ugyanebből a fejezetéből való: „*úgy érezte, nek szűles, egymásra torló hullámokban hagyja el az élet*”.³ Az idézet egy mondat közepét ragadja ki. Az idézet előtti rész a herceget ábrázolja, amint a szálloda erkélyén karosszékben, lábán takaróval üldögél; az idézet utáni rész pedig hasonlat, amely az életerő hullámzásszerű csökkenését a Rajna vízesésének tompa zuhogásához hasonlítja. Lator tehát a csupasz észre szorított, de a zuhogás átfogalmazott képe megjelenik a vers utolsó előtti versszakában: „*Most elnyomhatatlan, most egyre hallja, / hogy fut ki végképp az élet belőle, / nagy hullámokban, zuhogó mo-*

¹ Giuseppe Tomasi di Lampedusa: A PÁRDUC. Fordította Fűsi József. Harmadik kiadás. Európa, 1965. 277.

² Uo.

³ Uo. 274.

rajjal.” Feltűnő, hogy most, amikor a legbátrabban néz szembe a mulandósággal, visszább vesz a kötetet átható személyességből. Egyébként a második ciklus utolsó négy versében már nem használ első személyű alanyt. Érthető ez, hiszen ezekben a versekben éppen arról beszél, hogy „*az élet fluiduma*”,⁴ ahogy Lapedusa a fejezet egy másik helyén nevezi, fokozatosan távozik: személyes létünk fokozatosan oldódik fel a személytelenség körforgásában. A szerves élet visszafordíthatatlanul szervetlenné bomlik.

De a ZSOLTÁR-PARAFRÁZIS félelmetesen kétértelmű látomását még első személyben, magára vonatkoztatva fogalmazta meg. Az ószövetségi 18. zsoltár mottóul választott részletében a halál köteleivel körülvevett Dávid kiáltására megjelent a haragvó Úr: „*Füst száll fel orrából, és szájából, / emésztő tűz; izzó szén gerjedt belőle. / Lehajította az eget és leszállt, és / homály volt lábai alatt.*” A zsoltár szövege szerint az Úr tehát lenyúlt a magasból, fölemelte Dávidot, és megmentette ellenségeitől, aki hálából erős istennek dicsőségéről énekel, és arról, hogyan fog majd elbánni ellenségeivel. Lator versében azonban ilyesmiről szó sincs, ő kizárólag a halál hurkaiban vergődő ember szorongásairól ír. Vajon miért múlt időben? Nem nevezi meg, ki az a hatalmas lény, aki kiáltására megmutatkozott, aki haragra gerjedt, és aki haragjában oly félelmetes volt: „*Ahova nézett, tűz támadt, alatta / megindult és kettéhasadt a föld.*” Az utolsó sorok szerint „*hatalmas fényesség járt előtte, / és hasgatta parázzsal, jégesővel* –” Ennek a gondolatjellel hirtelen félbeszakadó látomásnak az olvasásakor nehéz szabadulni a gondolattól, hogy a félelmetes, haragvó lény nem a haláltól mentette meg a szorongó embert. Hanem a halálfélelmetől. Az a hatalmas fényesség a megsemmisülésbe nyitott utat, de aki megpillantotta, már félelem nélkül lép rá.

Lator László, aki az elmúlt bő fél század egyik legnagyobb, sűrű és kivételesen magas színvonalú költői életművét hozta létre, A TÉR, A TÁRGYAK megrendítő és bátor verseivel a tudat olyan tartományaiba szállt alá, ahol rajta kívül alig járt valaki. Az elé táruló látványtól tekintete talán megtörtebb lett, de tiszta maradt.

Ferencz Győző

II

VALAMI LÉLEK

Nincs adomány költőnek nagyobb egy rendezett kötetnél. Eleje, vége, közepe a helyén, minden vers, szakasz, sor és rím elnyeri kitüntetett és végső szerepkörét: amikor az alkotó megpihen, mert vége a pepecselésnek, az utolsó simításnak is – kissé patetikusan szólva, a mű megszületik.

De vajon joggal reménykedhetünk-e abban, hogy ha, mint Lator László új kötetében, a költő témája a haldoklás, a véggel való szembesülés szükségszerű emberi folyamatának ábrázolása, egy ilyen tematikájú kötetet is elrendezhet az ember? Másképpen fogalmazva: mihez kezdhet a rend eszményéért küzdő vers-akarata a széttöredezés, a széttzilalódás, az eloldódás témájával? Nem szükségszerűen marad-e félbe, huny ki, vall kudarcot minden olyan törekvés, mely e lebomlási folyamat rendezett bemutatását tűzi ki célul? Nos, A TÉR, A TÁRGYAK című Lator-verseskönyvnek valami ilyesmi a tékje.

Persze, a rendezett kötet eszménye nem a jéggé fagyott tökéletes mű klasszicista-formalista követelményének követését igényli. Megint pontosabban: nem attól válik rendezetté egy kötet, hogy belőle kimarad minden mozgás, dinamika, végső soron: „élet”. Ellenkezőleg: a rend kifejezés ebben az esetben mindig dinamikus egyensúlyi állapotra utal, organikus egységre, szerves, saját keretei között kibomló folyamatszerűsége, előrehaladásra és visszatekintésre, belső örvénylésre, olykor akár egymásnak feszülő vagy ellenkezőleg, széttartó erők pillanatnyi holt- vagy inkább nyugvópontjára. A műnek állandóságát változásai mellett kell megtartania.

Lator László új kötetével kapcsolatban talán a legfontosabb hasonlat egy folyam (drámaibb megfogalmazásban egy vízesés) képe, melynek minden egyes eleme, mindenkori materiája ugyan megállíthatatlanul halad – ömlik, zuhog – végcélja felé, ám a folyamat maga állandó. A változás ezen állandósága képzi meg, hozza létre a dolgot magát, a folyamot (vagy a zuhatagot), amely – bár materiája változik, maga egy helyben marad, stabilan és alig változóan. A folyam mint térélménnyé vált időbeliség egyszerre utal a versben ábrázolt folya-

⁴ Uo. 272.

matra (jelen esetben az elmúlás, a szétesés dinamikájára) s az e folyamatot ábrázoló szövegcorpuszra, mely magára veszi, leképi tárgyát. E tematikusan, de életrajzi értelemben is „kései” költészetben a kötetet alkotó verselemek nem önmagukért érdekesek (van, amelyik már más kötetben korábban is megjelent), hanem azért a verstéért, amelyet megképeznek. A kötet dinamikus rendszerében betöltött szerepükért. Vers és kötet, rész és egész ilyen viszonya révén a rend felbomlása nem egyszerűen fogalmi szinten jelenik meg e szövegvilágban, hanem inkább a maga organikus folyamatszerűségében – még ha a folyamatszerűség itt nem is időbe („*De mit jelent az év, a nap, az óra?*”), hanem inkább térbe vetettségét („*De micsoda hatalma van a térnek!*”) jelent. A költő az elmúlás terét alkotja meg, a folyam (zuhatag) maga érdekli, mely beláthatatlan végcélja felé megállíthatatlanul tör, nem az épp adott, pillanatnyi materiája ennek az állandó, mozgásban lévő víztömegnek. Az elmúlás mint térélmény jelenik meg itt – kicsit talán a kései József Attila felfogásához hasonlóan.

Ezért nem véletlen, hogy a kötet keretét alkotó két vers két olyan művészeti ággal foglalkozik, mely a szó szoros értelmében a térképészetben érdekelt. Talán a festészet esetében kevésbé evidens ez a térrel való foglalatalkodás. De elég a látvány két dimenzióba való transzponálásának szakmai problémáira utalnom, hogy a festészet téralkotó természetére rámutathassak. S maga a szerző is többször utal e művészeti ág sajátos „térerejére” a kötet nyitó darabjában. Váli Dezső absztrakt kompozícióját többek közt a következő szavakkal írja le: „*már szinte benn a félszobányi térben*”, „*fügőleges vízszintes fekete / teremt egyensúlyt ad vázát a térnek / mert ez nem színek versengése de / lapok és síkok szerkezete / fehér fekete szürke barna tér...*”, „*ebben a festett térnél tágasabb / ürességben valami felszakad*”. Ám amíg a festészet csak virtuális teret alkot, a szobrászat csakugyan és közvetlenül a teret formálja. Ezért a kötet több mint harmincöt éves záró darabja ezt a művészeti ágat idézi meg – nyilván nem minden ars poetikus utalás nélkül. Hisz a két keretvers valójában és végső soron a költő saját, költészetéről vallott felfogásának körvonalazására is szolgál.

A tér magában érzékelhetetlen, a magyar nyelv szép szavával: *űr*. Csak a tárgyakkal válik teltté, az ember számára érzékelhetővé. Ezért

a szobrászvers a térhatást és -élményt tárgyalitániaszerű sorolásával váltja ki. Kacatok és koloncok megnevezésével tárgyiasítja ezt az elvont fogalmat. A tér a benne fellelhető tárgyak révén válik megfoghatóvá.

Ha a kötet szobrászi eszközökkel megteremtett versterében a rendezettség élményét szeretné nyújtani a költő, arra lenne szükség, hogy a téralkotó tárgyak ne értékelődjenek le kacattá és kolonccá. A kacatosodás és koloncosodás folyamata már maga is az elmúlás empirikus megnyilvánulási formája a kötet világán belül. Hisz a tárgyak diszfunkcionalitása: „*Szerzőszámai, alkalmatlan kacatja, az összevissza görbült vashuzal- / gubancok...*” stb. már a romlás kézfelfogható tanújele.

A tárgyak lepusztulása révén a tér mind rendezetlenebbé és üresebbé válik – a távolban az elsivatagosodás réme tűnik fel. Az első versciklus még bátran az erdő címet kapja, e rendezett – és dinamikus egyensúlyban lévő – organikus térét. De maguk a versek már inkább erdősíratók, a pusztulással való szembenézés dokumentumai. A shakespeare-ien titokzatos rengeteg a ciklus előrehaladtával egyre nyilvánvalóbban lepusztult, kihalt tájjá válik. Már a Csontváry-féle festményt leíró MAGÁNYOS CÉDRUS felveti az erdő és a sivatag oppozícióját: „*a valószerűtlen sivatag*” áll ellentétben a hatalmasra nőtt, égig érő (élet)fával. A Mednyánszkytól kölcsönvett ŐSZI VILÁG-ban is egyszerre van jelen az élet és a pusztulás, a kezdet és a vég. Az őszi erdő szükségszerűen vetíti előre a tél képzetét. A virtuális képtérből közben kivezet bennünket a kötet a valóságos erdőbe. Ez az ERDŐ pedig váratlan természeti tüneménynek ad otthont: nem tudjuk, mi ez a „*villanófény*”, „*üvegápor*”, „*tűzbélű árnyék*”, mely azt sugallja, az „*alakja vesztett anyag*” „*újra tetet képzél egy lelkes pillanatban*”. Mintha feltámadásra készülő erdő képe lenne ez. De a látvány nem adja meg magát ilyen könnyen az értelmezésnek. Míg egyfelől a tapasztalt természeti jelenség révén mintha azt sugallná az erdő: „*semmi nem vész el*”, másfelől mégis azt harsogja minden benne: „*semmi fel nem támad*”. Az értelmező az ellentmondó értelmezési lehetőségektől elbizonytalanodik, először a leírt táj jelentésében: „*semmit nem mond*”, aztán végül önmagában: „*Ez az erdő csak arra van, hogy a balekokat hitesse*.” Marad tehát minden a bizonytalanban.

Álom és ébrenlét határán, a bizonytalanban

zajlik, „*a test és a lélek ködképeivel*”, a következő vers alig sejtetett története is, a SZARVASBŐGÉS. A kísérteties várakozás a szakadékos Öreghegy vidékén itt is baljós árnyakat fest a költői képzelet elé, s a hirtelen a táj lakóira törő éjjel sötétjében a szarvasagancsok összecsattannak. Végzetes küzdelem zajlik, melynek tétje „*az örökké testre éhes szerelem*” s azon keresztül „*az oly igen romlékony földi lények*” megsemmisülésé-feltámadása. E versben összekapcsolódik Lator régi témája, a testi szerelem az elmúlás egyre hangsúlyosabbá váló képeivel. Ahogy ez a témája a következő két versnek is. A ROMÁNC-ban egy fiatalkori szerető emlékét eleveníti fel: „*S jártam hozzá aztán is, mint az éhes / ragadozó elvermelt ételéhez.*” A KOLLÁZS-ban pedig a test szereleme kicsit más hangfekvésben szólal meg, Adyra hangoltan, ősin és öregem: a szerető teste itt rávetül az anyatestre, „*születés és halál is az anya- / test újra nyíló sötét kapuja*”, s az egyesülés egyúttal megsemmisülés is: „*Segíts, segíts megsemmisülni lágyan / nyíló szemérmed halvány nőszagában.*” A rá következő két versben a szerető emléke már testetlenné válik, maga is kísértet. A KECSKEFEJŐ az alkonyatkor kiröppenő madár metaforáját alkalmazza egy régi emlék után kutatva, A TÉR, A TÁRGYAK pedig tárgyai révén próbál feltámasztani vagy inkább csak megjeleníteni egy hét éve elment alakot. A ciklus utolsó verse, A MOIRÁK végül három hosszú fehér ruhás végzetasszonyt idéz meg, akik szintén „*édesen és halálosan a testek / bejáratlan terein tévedeztek*”.

Ennyi az első ciklus. Maga is mintha zárt szerkezetű állna össze, hisz e holdistennő-háromság odaférne Csontváry másik cédrusos képeére, a zarándokok különös csapatába. Az erdő, a halál és a szerelem képeit vetíti egymás mellé e verssorozat, összesen kilenc szöveg, inkább sejtetve meg, mint kimondva, a versfolyam végző irányát.

A HERCEG HALÁLA már sokkal közvetlenebbül fogalmaz, szókimondóbb, yers, itt-ott majdnem brutális. A ciklus címe és egyben a cikluszáró versé is Giuseppe Tomasi di Lampedusa könyvéből, A PÁRDUC-ból való, mely egy szicíliai arisztokrata (s vele egy életforma) halálának története. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a cikluscím asszociációs terében még ott van Babits is, Rilke és a szecesszió egész mozgalma is, még ha talán kevésbé közvetlenül is.)

A ciklus témáját mindjárt az első vers meg-

határozza: „*zavaros húgy, fekete trágya, ronda, / már szétesett, már körvonaluk vesztett, / szeretlen-né romlott valaha-testek / közt kelletik mind s mind alábbra szállnom*”. Dantei pokolra szállás történet ez vajon, kérdezheti a gyanútlan olvasó, vagy a „saját halál” víziója? Nem tudjuk meg. Ahogy nem tudjuk meg azt sem, hogy a kísértő „*idétlen éji szörnyek*” az ótestamentumból való-e, vagy a szubjektum által teremtet alvilágból. Esetleg a múlt kísért, a háborús gyermek- s ifjúkor. Valami bűntudat érzete jól meghatározhatóan körvonalazódik: „*Úgy látszik, bűnbe estem*”, s e bűn rákopirozódik az ősbűnre, Ádáméra: „*Sokféle volt és kísértő az Éden.*” A legnagyobbánál is különös haláltáncféleltségben azonban a szubjektum számára talán épp az, hogy nem tudja, mi is a saját viszonya a látványvilághoz: „*nyugtalanít, hogy ezen az égeszen / kívül vagyok, hogy nem értem a dolgot, / s nem akarózik félreélni mégsem*”. Ijesztő rémlátomások gyűjteményéről van szó, már-már Bosch-szerű víziók együtteséről, melyet többféle nyelvi regiszterben rögzít a szemlélő-szenvedő szubjektum. A beszédmód alulhangolt változata a LATYAKOS ÚT című Mednyánszky-képleírás, ahol a tárgyszerűséget, rendezettséget, távolságtartást még többé-kevésbé sikerül megőrizni: „*Egy krónikus kedélybetegség / próbálja variációit.*” Amásik véget a ZSOLTÁR-PARAFRÁZIS, amely viszont csakugyan a bibliai látomások nyelvén íródik fennkölt-patetikusán: „*Szállt palloslángkerubon lovagolva.*” Am igazán az utolsó négy versben talál magára a költői hang ebben a ciklusban. Először a KEZEK és az ARC párversében, majd a két Lampedusa-idéző szövegben – mind a négy vers 2006-os keltezésű!

A KEZEK egyszerű leírásként indul, mint egy hagyományos tárgyias lírai alkotás. Próbálja nyelvi eszközökkel rögzíteni az öregedő kezek nagyon is valóságos látványát. Itt csak a kép és a szó közötti távolság okozhat feszültséget – ez a téma, a látott és a mondott távolsága végig kitapintható e kötet szövegeiben: a képleírások, a tájleírások, a vízióleírások újabb és újabb variációk erre a témára. Most épp a test leírása zajlik, a megtöretett, időnek kitett élő testé. Annak a testnek a leírása, mely térbeli formában képes megjeleníteni az időt. Hisz ez a legfontosabb különbség az élettelen tárgy és az élő test között: hogy ez utóbbi csakugyan „*magán hordja*” egy élet tapasztalatait: „*A sebezhető bőr alatt / hány évtizednyi egymásra rakódott, / egy-*

máson áttörő tapasztalat, / szép és keserves – így-úgy mindenütt / bizarr jelekben, ábrákban kiüt.” Am ez a tárgyias leírás, látványértelmezés hirtelen átfordul – s maga a kéz kezd el beszélni, elnyomva az eddig beszélő külső megfigyelő tárgyilagossági hangját: „*S a szikár ujjak hogy kiáltanak, / hogy mondják hangtalan / azt, ami volt, azt, ami van – / mondják, amire nincsenek szavak.*”

Am e testleírás igazi téjét az ARC című költeménnyel együtt olvasva érthetjük meg. Ez ugyanis az emberi arc öregedésével járó szételésének folyamatát mutatja be látszatra ártatlan leírás-ként (az óvatos olvasó persze figyelmeztetheti magát, hogy a nyelvi leírás mindig és szükségszerűen történetté alakítja a látványt). De amikor az arc legbiztosabb tulajdonoként annak ideiglenességét nevezi meg a leíró, akkor csakugyan világgossá válik, hogy e kötet témája épp a rend felbomlása: „*...elvesztette végleg a rendet, / amelyet felsőbb szándék s jó szerencse / kezdetben, csakis benne, megteremtett.*” Vagyis a leíró vers hiába próbálja meg a lehetetlent, hogy rendezett módon adjon képet az arc széteséséről, végül is kénytelen elismerni, maga az arc, vagyis leírásának tárgya-modellje „*szeszélyesen összevissza rajzolt.*”

Mivel a nyelvi leírás a térbeli tárgyat szükségszerűen visszahelyezi az időbe – még egy rövid vers is az időben (is) elrendezett –, a szételés folyamatszerűsége azáltal válik tetten érhetővé a versben, hogy maga a vers ideje alatt a modell erodálódik. Az emberi test azért érdemes különösképp a figyelmünkre, mert lenyomatként tárgyiasítva őrzi bomlásának időben megessett folyamatát. Am ha a szétesés folyamatát kívánja ábrázolni a vers, a kötet, akkor az szükségszerűen magát a szöveget is szétzilálja. Latornál az öreg kéz vagy egy emberöltőnyi időnek kitett arc maga is szétomlik, összeroskad, s vele a vers, a kötet is magába zuhan.

De mi történik a herceggel? Haldoklik. Azaz: Elváltozik. Ez a két herceges vers közül az első. Benne továbbviszi az arc motívumát a költő. A haldoklás épp azt fogja jelenteni: az arc elvesztését: „*...elváltozik, már nem övé az arca.*” A herceg fekszik saját halotti ágyán, és végiggondolja azt, ami vele történik. Vagy csak gondolná. A vers szövege harmadik személyű függő beszédben időnként belülről, időnként pedig továbbra is a leírás eszközeivel élve, kívülről tudósít a folyamatról. Ha meg akarja érteni, értetni a rend felbomlását, ami a haldok-

lás, akkor ugyanis nem érheti be pusztán a külső változások regisztrálásával. Épp ellenkezőleg. Ahogy előrehalad a folyamat, egyre fontosabbá válik a benti történet: „*elevenebb a benti, mint a kinti.*” Hisz nem pusztán anyagi természetű folyamatról van szó. Egy tudat leépülése is zajlik, meg valami búcsúzásszerű. Ez utóbbi aztán már A HERCEG HALÁLA című verspillanatban teljesedik ki. A halgató beszéd itt csakugyan azt mutatja meg, ahogy tudatosodik a haldoklóban az, ami vele zajlik. S itt válik érthetővé az a téralkotó költői eljárás, amiről fentebb szó volt. Az elmúlás folyamata itt jelenik meg legégyértelműbben térképzetként: mint egy folyam, mely mindent magával ragad – kifelé az életből: „*Most elnyomhatatlan, most egyre hallja, / hogy fut ki végképp az élet belőle, / nagy hullámokban, zuhogó morajjal.*” Ez a mindent elmosó folyam nem hagyja érintetlenül magát a kötetet sem: a leírás tárgya át- meg átjárja a leírást is, s végül a szöveg is áldozatává válik saját témájának. Ezért nagyon oda kell figyelni, hogy a kötetben végig szkeptikus-kétkedő hangon elmondott történet utolsó két sorában megtörténő csoda el ne kerülje figyelmünket: amikor a mozdulatlan futót „*a káprázó magasba / vonja fordított gravitációja.*”

Itt ér véget a tulajdonképpeni történet. Egy leépülés tárgyiasult története. Ami még hátravan, az már csak kései (vagy inkább paradox módon korai) utószó mindehhez. Következik még öt átírt vers. Ezek nagyon korai versek – a költő tizenkilenc éves korában születtek először meg, most pedig átiráson, újjászületésen esnek át. De tematikusan nincs újjászületés. Nem kínálja fel a kötet a túlvilág esélyét, még „*utószavában*” sem. E helyzetjelentések a térbeli semmi, egy halál utáni állapot leírásai, helyzetjelentései: „*nincs semmi, csak a sivatag, csak / ez a lakatlan puszta térség.*” „*Körül derengő csontmező, de / Ezékiel nem áll felette.*” Persze azáltal, hogy e versek első születése jó hatvan évvel megelőzte a kötet törzsszövegének létrejöttét, nem lehetünk biztosak benne, hogy csakugyan utószóról van-e szó, vagy inkább csak előérzet ez. A versek időbeli elhelyezkedése elbizonytalanított: „*Bámészán néz a megdermedt idő / a csillagokra alvaadt semmibe,*” ezért nem tudhatjuk, beszélőjük a síron túlról beszél-e már, vagy innen, és csak előre jelez. Csak annyi biztos, hogy valami után vagyunk (világégés?, saját halál?), s az utáni világ ijesztő és sötét. Mintha a nagy fo-

lyamot, amiről szó volt eddig, most már csak-ugyan alulról szemlélnénk: „*A nagyér vize fekete, / szűnyogos partja csupa sár. / Tótágast álló, remegő / házakon lassan folydogál.*”

Innét, a víz alatti, élet alatti perspektívából visszanézve válik aztán érthetővé a szobrász egész tevékenységét meghatározó törekvése, amiről a kötetzáró keretversben olvashatunk. Arcról és kézről van szó ezúttal is: a szobrász ugyanis, Pygmalionként, minden tehetségével és tudásával arra tört, hogy a szétbomlás folyamatának ellenkezőjét valósíthassa meg. Nem pusztán rendet akart teremteni, hanem szerkesztett rendet, élő lényt alkotni. S bár istenkísértő vállalkozásról van szó, hisz teremteni Isten teremt, érezhető, a költő e végső és sötét fényű kötetben is e klasszikus művészetfelfogás mellett tart ki. Legalábbis erre utal a kötet utolsó két sorának majdnem-csodája: „*egy nyitott száj a kőben, szinte hang már, / vagy öt szikár ujj majdnem mozdulása*”, mellyel a mű megszületik.

Horkay Hörcher Ferenc

RÁADÁS

Standeisky Éva: *Kassák, az ember és a közszereplő*
Gondolat Kiadói Kör, 2007. 296 oldal, 1990 Ft

A szellemi élet centruma felé helyezkedő mai filozof már igencsak rezignáltan indul akcióba. Recepciókat olvasgatva zavarják a különböző szintű és rangú apológiák, a legtöbb reagálásból süt a biznisz eufóriája vagy az alantas ellenérdek, a becsületes kismunkákban avas szagok kavarognak, a csúcsra járatott modernitás önkielégülő gesztusaitól – ha még teheti – általában riadtan menekül a szerző, a felhalmozott álteóriák szövetében groteszk illusztrációként zörögnek az egykor megalkotott művek csontvázai. A józannak vélt középről egyszerre kell átélni az évszázados remekművek konzervatív értékrendet erősítő csábításait és a korszerű áramlatokból kiesett gondolkodó szorongását, amikor félig emésztett új elméletek kásahegyébe ütközik. Alig tanulva az eposziva duzzadt bölcsességekből: most aztán a szerző vagy a mű, az értelmező élvezkedése vagy a korrekt befo-

gadás, netán minden együtt? A fentebbi kis hangulatjelentéstől magunk sem várunk sokat, arra azonban talán elegendő, hogy érzékeltessünk valamit egy mai recenzió lehetséges szakmai starthelyzetéről. Mivel csak ezután kezdődhetnek igazán az adott téma valós bonyodalmai: az értékmérés horizontja, a megértés mélysége, a szerző és az elemző alkalmi találkozásának ambivalens sajátosságai, a mérték és az anyag diktálta megfelelő súlyozás. A kész termék különben valahol mindig egyfajta intellektuális blöff lesz, de megfelelő hozzáértéssel és empátiával olykor vállalható.

Ellépve most már az általános személyes ketyektől, tulajdonképpen a kezdeteknél egyértelműen alig elvégezhető feladatokba ütközünk. Amikor ugyanis némi fölös optimizmussal bízunk abban, hogy egy-egy áttekinthető, szellemi forrásvidékeit és élménykörét illetően nagyjából behatárolható, koreszmékhez és a közléshez könnyen igazítható művészi pályát – esztétikai üzenetét tekintve – megbízhatóan birtokba vehetünk, mit kezdjünk a történelmi korokon átívelő életművekkel, az őket determináló társadalmi események és kulturális manírok tektonikus hullámzásaival, az egymásba csapódó műfajok csak látszólag feloldható görccseivel? Nem beszélve egyes alkotók intézményesüléséről, amikor a pálya poétikai értelmezésébe szétszálazhatatlanul, többnyire csak alig sejthetően appercipiálódnak a kor szellemi életének főbb folyamatai, valós értékein nemegyszer túlelve a szerzőt, ám vitathatatlaná téve az adott művészeti szféra kialakításában szerzett érdemeit is. Mivel Kassák – s ebben a pálya színvonalának egyenetlensége ugyancsak másodlagos szempont – XX. századi művészeti történelmének kikerülhetetlen, emblematicus figurája. És nem csak azért, mert számos műfajban alkotott maradandót: mivel rangos író és költő, teoretikus és kritikus, szerkesztő és mozgalmi vezér, festő és tipográfus, aki alkalmanként szakértelemmel szól zenéről, színházról, építészetéről, filmről, reklámról, fotóról. Az egyéni gazdagság ugyanis a kor művészeti életét markánsan befolyásoló műhelymunkákban folytatódik: folyóiratai modern művészetünknek az európai kultúrával egyenrangú fórumai, a munkásművelődésre szánt lapjai kritikus történelmi időkben őrzik és gyarapítják a korszerű művészeti szellemiség alapvető értékeit, műhelyei számolatlanul indíta-

nak el tehetségeket, nemegyszer világhírűvé lett alkotókat.

A kamera kinyitása most csak annyiban érdekes, hogy a kézbe vett Kassák-könyvről már előre tisztázhatjuk az elvárások horizontját, lássuk a megoldhatatlan problémák halmazát, az eddigi tudományos közmegegyezés alapján a szerző munkájának erőnyeit, netán fogyatékoságait. Az esztétikai, a poétikai dilemmákról bővebben nem is szólva, a költő felől a szabad vers verstani hiányosságait nem emlegetve, gorkiji méretű prózájának csúcsait és völgyeit be nem járva, a hatvanéves munkálkodás elkerülhetetlen fehér foltjait nem feszegetve, hiszen Standeisky Éva maga jelzi főhőse neve után a tematikai megszorítást: „*az ember és a közszereplő*”. Tehát az íróról alkotott szubjektív víziója jobbra a közélet, a politikai trendek, a társadalmi változásokat követő anomáliák, az alulról jötték szociális érzékenységének övezeteibe húzódik vissza, vagy – más irodalmi fel fogásokat sem feledve – éppen ezáltal illeszkedik átfogóbb viszonyítási rendszerbe. Az adott témákban pedig ma alighanem Standeisky az egyik legautentikusabb szerző. Több évtizedes bizalmas irattári kutatásai, történelmi távlatokba ágyazott kultúrpolitikai dolgozatai, a szellemi elit és a mindenkori hatalom kényes konfliktusait empatikusan kezelő krónikás feljegyzései megbízható háttérrel képeznek a legszövevényesebb – intellektuális és zsigeri megnyilatkozásokat egyaránt a közéletbe sodró – jelenségek megbízható értelmezéséhez. Különösen igaz ez a politikai okokból csak az utóbbi időkben átlátható dokumentumok elemzésekor, mikor már a személyes érintettség, az élményszerűség lendülete is megcsapja valamelyest az addig szekunder csatornákon csordogáló történelmi ismeretek nívumokat alig tartalmazó, közhelyes rendszerét.

Ha némi tematikai rendszerbe kívánjuk állítani a Standeisky különböző időszakokban írt, a tudományosságot és a rajongó befogadó diktálta vallomások fejezeteket – olykor zavaróan – elegyítő kötetet, ebben kétségtelenül az ideológus Kassák közelítése a legmarkánsabb szervezőerő. A két világháború közötti időszakra és a '45 utáni eseményekre fókuszálva, de mellékmoztívumként felvillantva az aktivista korszak avantgárd törekvéseit is, folyamatában érzékeltetve azt a reménytelen küzdelmet, melyet a lumpenlét határáról induló Kassák a

baloldaliság természetes adományaival gazdagodva majd egész életében folytat a szociáldemokrácia és a kommunista ideológia szorításában. Nem beszélve az agresszív nacionalista hegemonia munkásságát sokáig nyomasztó jelenlétéről, a tartós bécsi emigrációról és az azt követő rövid börtönökről. Standeisky nem jár ismeretlen terepen, amikor a *Munka* évtizedének és az önkéntes száműzetésbe torkolló, a negyvenes évek végén diktatórikus formát öltő néphatalom természetrajzát kutatja, kassáki nézőpontjait értelmezi. Előtte ugyanis már többen körültekintően elemezték azt az ideológiai folyamatot, mely a tízes évek „kollektív individualistáját”, a MÉRLEG ÉS TOVÁBB, a VISSZA A KAPTAFAHOZ, a NAPJAINK ÁTÉRTÉKELÉSE és számos más neves kultúrpolitikai röpirat szerzőjét, a koalíciós idők aktivistáját és ambiciózus szociáldemokrata funkcionáriusát a kulturális közélet fontos személyiségévé emelte (Andrási Gábor; Szabolcsi Miklós, György Péter, Csaplár Ferenc stb.). Jóllehet, egyikük sem oldotta meg tökéletesen ideológia és mű alkotáslelektanilag ugyancsak problematikus szimbiózisát, a korhoz kötött kultúrpolitikai elképzelésekben egyfajta rendet teremtettek, Kassák szociális érdeklődését és elkötelezettségét a világpolitikai eseményekkel a maguk módján összhangba hozták. Noha Standeisky sem tér le erről a nyomvonalról, a későbbi idők rálátásával és lehetőségeivel leleményesen veszi észre a kassáki publicisztikának a „*vallomások próza felé*” történő elmozdulását, „*a hitleri nemzetiszocializmus és a sztálini bolszevizmus*” Kassák tollán megdöbbenően hamar megidézett analógiáit, az *állítóból kérdezővé* váló író klasszicizálódásának finom előjeleit. Különösebb gondunk nem lehet a '45 utáni Kassák munkásságának megítélésével sem, a bőven idézett dokumentumok, a biográfiai tények még a tanácstalanság pillanataiban is logikus meredben tartják az egyéni kutatásokkal és nemes elfogultsággal alakított dikciót.

Hiányérzetünk nem is ebből az irányból támad, mikor a könyvet letesszük. Ismerve a különböző tematikájú és minőségű írásokból álló kötetek összehordásának és kihordásának természetét, a részsikereket is megbecsüléssel fogadhatjuk. Nagyobb gond, hogy egy ideológiai térkép felrajzolása – még ha a szépirodalmi művek adekvát értelmezéséről a főntebbi székszis alapján lemondunk is, a gondolati

párhuzamokból adódó poétikai formateremtés tényét meggyőzően kezelhetőnek nem véljük – egynemű indulatot feltételez. Kassák esetében is, a preconcepciók sajnálatos, ám olykor termékeny módszerével néhány kulcskérdést illik előzetesen tisztázni ahhoz, hogy az ideológust látszólagos egységbe gyűrjük. Esetünkben ilyen szempontok lehetnek: egy alapvetően baloldali érzelmű egyén permanens konfliktusai a különböző színezetű szocialista hatalommal, munkásérzület és parasztszimpátia egymásba gabalyodó szálai, a peremről jött ember bizonytalan identitástudata, tömeg és individualizmus olykor megrendítő csapdahelyzetei – hogy csak néhány feldolgozatlan problémát jelezzünk. Persze, a szerző számos ponton szolgál megfelelő dokumentumokkal és értelmezésekkel az ellentmondások feloldásához. Ha nem fejtí is ki kellő nyomatékkal a Rónay György által egykor oly találóan jelzett írói paroxizmus tüneteit, az excentrikus alkat szaporá megnyilvánulásait, a családhoz fűződő pszichológiai zavarai vagy „*a minden politikai színezetű írói tömörülést ellenző*” gondolatsora mentén sokat sejtet a művész permanensen zaklatott lelkiállapotából. A népi ideológia harmincas évekbeli térnyerésekor sem nehéz rálelni az életműben a nacionalizmust elutasító aggályokra, a Veres Péter-i kettős portréban pedig a munkás- és a paraszti ideológia markáns különbözőségeire. Azzal – a kötetben alig érintett – kassáki idealizmust reprezentáló történelmi meggyőződéssel együtt, mely szerint az alakzatok időbeli egymásutánja a szellemi magasabbrendűség esélyeivel is kecsegtet. S ami talán leginkább hiányzik ebből az eszmefuttatásból, az az írónak a harmincas évek publicisztikájából gyakran kihallható mezőgazdasági reformelképzelése az úgynevezett dán típusú gazdálkodás praktikus visszhangjaként. Ha az elmondottakhoz hozzáseroljuk azt a tényt, hogy Kassák faluregényeiben – erről Standeisky is avatottan szól – miféle vidék-Magyarországot vizionál, nem beszélve arról a tényről, hogy a *Munkában* indított városi szociográfiai sorozata, az EGY NAP ÉLETEMBŐL című rovat igazából a falukatató mozgalomnak is egyfajta műfaji előképe – könnyen belátható, hogy a téma mélyebb elemzéseket igényel.

Említettük már, hogy a könyv egyik kétségtelen erénye a megérintett témakörök gazdag

dokumentáltsága. A szerző jó érzékkel rendeli mondandói mellé a szépirodalmi fragmentumokat, erősíti fel a kassáki értekező próza egyértelmű logikájának hasznosításával az életút közmegegyezésre számot tartható értékeit. Különösen megbecsülendő mozzanat ez a könyv legsejtelmesebb tanulmánya, a KASSÁK ANNÁJA esetében. Az irodalomtörténetből bőségesen idézhetjük azokat a fejezeteket, amikor a preconcepció tévútra vezetí még a legfelkészültebb szerzőket is. Hogy csak egy Kassákról szóló kulcs tanulmányt említsünk: annak idején egy tudós szerzőpáros emblémaként kezelte híres dolgozatában a „szittyá” fogalmat, míg egy hosszas tudományos vita után ki nem derült, élő személyről lendül szürreális magaslatoakra A LÓ MEGHAL, A MADARAK KIREPÜLNEK örökbecsű avantgárd poemája. A fejünk fölött elrepülő „*nikkel szamovár*” költői gesztusát szétbeszélő, fölösleges és áldatlan poétikai vitáiról már nem is beszélve. Standeisky itt bölcs és óvatos. Nem *megoldani* akarja a költő Annáját, hanem az író női eszményeinek, családi konfliktusainak és az avantgárd sok hűron játszott, anagrammákat is sűrűn működtető lírai gyakorlatának szálalaiból sző egy *nem létező létezőt*, egy alkotóilag rugalmasan alkalmazható modellt. Egy „*költői alakokból és vágyképekből formált ideált*”. Nem biztos, hogy a tanulmányban felvetett motívumok (kakas, hold, alkony, hajnal stb.) a témához minden esetben biztonsággal visszatalalhatók, ráció és sejtelmesség, a rejtély hermeneutikája viszont alighanem ebben a lebegtetésben a legmeggyőzőbb.

Noha a későbbi fejezetek már kemény dokumentumokat tartalmaznak (KASSÁK-CIKKEK A DEMOKRÁCIÁRÓL, ÜGYNÖKJELENTÉSEK KASSÁK LAJOSRÓL), nem könnyebb megtalálni ezek szerkesztői inspirációit sem. Nem arról van szó, hogy az itt összegyűjtött anyagok nem jeleznének jelentős fordulópontot a kassáki élethelyzetben, vagy nem járná át őket a kor történelmi levegője. Hiszen a KIS KÖNYV HALDOKLÁSUNK EMLÉKÉRE esszéisztikus pincenaplójával párhuzamosan az író már készül a politikai helyzet teremtette kultúráirányítói feladataira, keresi szövetségeseit a demokratikus szellemi elit köreiben, gyanakodva figyelve a jobboldal újbóli szervezkedéseit, s – mintegy visszaidézve tízes évekbeli aggályait – az egyik itt publikált cikk tanúsága szerint is óv a neofitáktól, hiszen

„sok olyan bárány csődül be velük az akolba, akik a múlt bacilushordozói s az újabb tragikus megrázkódtatások tudatos előkészítői”. Ám ha azt is figyelembe vesszük, hogy Kassák közéleti publicisztikája 1945-től jelentős lendületet kap, a *Világ* hasábjain kívül a *Népszavában*, az *Esti Kis Újságban* is tucatszámra írja a friss demokráciával összefüggésbe hozható cikkeit, a már kimondottan kulturális tematikájú *Új Idők* sem nélkülözi a művészetek felől ez irányban általánosítható felismeréseit – nehéz e néhány közlemény kulcsszerepének igazolása. Látszólag egyszerűbb kérdés az ügynökjelentések némelyikének nyilvánosságra hozása. Megfelelően illusztrálja a Kassák körüli politikai bizalmatlanság légkörét, adalék – olykor mitizáló hajlamai ellenére is – legendás művészi és emberi tartásának igazolását, kemény jellemének érzékeltetésére. A kérdés különben is a társadalmi figyelem középpontjában van, nem nehéz bármely kis periférikus részletből is érzékeny figyelmet gerjeszteni. Aki viszont ismeri az író SZÉNABOGLYA című nevezetes naplóját (a szerző persze közéjük tartozik) vagy a kortársakkal készített mélyinterjúkat, jól tudja, a könyvben közölt részek csak felületes merítések. Sokkal jelentősebb személyekkel és sokkal drámaibb módon folyt ez a háború, a kassáki oeuvrebe is az ábrázoltnál jóval keményebben szólt bele a politika hatalmi arroganciája.

Műfajilag és tematikailag sem érdektelenek azok a kettős portrék (KASSÁK ÉS SZABÓ DEZSÓ, KASSÁK LAJOS ÉS VERES PÉTER), melyek az író kapcsolatteremtő képességei, belső szellemi elmozgásai, világnézeti stabilizálódása illusztrálására hivatottak. A bizalmatlanság, persze, itt csak elvi síkon értelmezhető, hiszen az érintkezések parttalanra váló lehetőségei miatt az ilyen típusú alkotói párosításoknak gyakran létrejöhetnek laikus olvasatai is, a tudományosság szempontjai nehezen artikulálódhatnak a többnyire alkalmi kapcsolati rendszerekben. Hazai példa előttünk Petőfi és Arany barátsága, mely modell érvényessége csak azokban az esetekben válhat revelációvá, amikor a személyes kapcsolatnak markáns alkotás-lélektani hozadéka is megképződik, a pálya mozgásteret – hatásmechanizmusai és elhatárolódó gesztusaival – az érintkezés logikájából levezethető. Ilyen szempontból Standeisky valóban a kassáki életmű kulcsfigurái közül válogatott.

Az indulás lázában, az avantgárd aktivista lendületének megalapozásában kétségtelenül Szabó Dezső olykor behatárolhatatlan polgári radikalizmusa az egyik felszabadító erő, a *Nyugati* esztétikai forradalma és a világirodalom experimentális törekvései felé vivő egyenes út. S ha a honi túlmoralizálások szülte kedvetlenség miatt a két író közötti etikai feszültségek taglalásába most nem bocsátkozunk is, az is kétségtelen, hogy a Szabó Dezsóval jelzett párhuzam autentikusabb a szintén elemi erejű Ady- és Révész Béla-hatásoknál, mivel tartósabban és követhetőbben motiválja a művészek izlésvilágának különbözőségeit, gyorsabban bontja föl e pályák ideiglenesen konvergáló szocializmusképének felületes illúzióit. A Veres Péter-kapcsolatban pedig Kassák másik nagy formateremtő élménye, az autodidakta író felemelkedésének ethosza válik az analógiák ürügyén többletjelentésűvé, konkretizálva a korabeli munkás- és parasztideológiák hosszú távú összeférhetlenségének különböző minőségű gyökereit. S ha nem látjuk is annyira korlátozottan a „*veresi osztálygóg és etatizmusigény*” megjelenését, mint a szerző, a két író közti feszültségből kétségtelenül nem csak az ünnepelt közéleti ember és a száműzött klasszikus társadalmi értéktévesztése tűnik nyilvánvalónak, hanem a nagyságrendi különbözőségek is. A szerencsésen választott szembesítésekhez legfeljebb egy megjegyzést fűzhetünk. A klasszicizáló Kassáknak, a mozgalmán belül elmagányosodó szellemi vezérnek alighanem a fenti példákon túl is létezik XX. századi irodalmunkban eszméletető párja: Móricz Zsigmond. Ha az író harmincas-egyvenes évekbeli útkereséseit jól akarjuk érteni, ekkor írt regényeinek és publicisztikájának szellemi horizontját a kortárs irodalomhoz közelíteni, ebben a körben Móricz hatása kikerülhetetlen, miként Tasi József méltatlanul elfeledett, kitűnő hosszútárunulmánya, a tárgyalt műfajhoz tartozó KASSÁK ÉS MÓRICZ ZSIGMOND is.

Ha nem a szorosan vett irodalomtörténeti és -elméleti szakma egyre ritkuló levegője felől közelítünk a KASSÁK, AZ EMBER ÉS A KÖZSZEREPLŐ című kötethez, apróbb – itt nem tárgyalt – filológiai tévedései vagy vitatható állításai ellenére is sikeres munkáról beszélhetünk. Az összeállítás ötletszerűségét vastagon felülírja ugyanis a több évtizedes kutatások magabiz-

tossága, a Kassáknál sorsszerű közéletiség esztétikai illeszkedésének problematikája, az etikai mérték művészi szerepének széptani dilemmája, az intertextualitás és vizualitás világhódító szempontja. A szakirodalom főbb felismeréseit megerősítve, a részletekhez olykor hozzáadva tudatosítja azt az általános meggyőződést, hogy a XXI. század művészeti törekvéseihez a kassáki életmű felől még vezetnek értékes, használható inspirációk.

Aczél Géza

KÉT FIATAL KÖLTŐ

ZÖMÖK VERSEK

Nemes Z. Márió: *Alkalmi magyarázatok a húsról*
József Attila Kör–L'Harmattan Kiadó, 2006.
58 oldal, 1200 Ft

Nemes Z. Márió első verseskönyve a JAK-füzetek 144. köteteként jelent meg, a költő a húszas éveik közepén jár, tehát joggal nevezhetjük „fiatal költő”-nek. Hosszú harc eredménye, hogy ez a kategória ma már ritkán szerepel a művészetről szóló közbeszédben – emlékeztetes, hogy a punnyadó szocializmus korában egyre idősebben lehetett elkezdni a pályát, és sokszor negyven-ötven éves művészekről is homokozóba illő stílusban gügyögtek az idősebbek. (Akik néha nem is voltak idősebbek, csak egy-két évtizeddel korábban sikerült befutniuk.) Nemes Z. esetében azért frissítem fel ezt a kategóriát, mert egy karakteres, szoros kapcsolatban álló és életkorukat tekintve is nagyjából egy generációhoz sorolható alkotók által létrehozott csoportnak, a *Telep* költőinek sorába tartozik. A *Telep* internetes portál, a csoport alkotói jelentősebbnek érzett munkáikat ezen az oldalon mutatják be először, és sokszor hosszú és izgalmas beszélgetést folytatnak a versről. Azért több ez, mint a szokásos baráti-pályatársi eszmecsere, mert a reflexiók minden rögtönzöttségük és személyességük ellenére frásban és nyilvánosan jelennek meg. Vagyis a „kötelékben repülés”, ami korábban antológiaiához kötődő kényszer volt, ebben az esetben

nemcsak önkéntes, de értelmes és tartalommal kitöltött forma. Erről a költőcsoportról nagyobb tanulmányt írok, amely a *Kalligram*-ban jelenik meg, hogy korábban vagy később, mint jelen dolgozat, azt nyilván a két lap szerkesztői fogják eldönteni. Mindenesetre az önmélteléseket igyekszem elkerülni, ezért itt a csoportról nem mondok többet, a Nemes Z.-kötet értékelésére szorítkozom.

Az ALKALMI MAGYARÁZATOK A HÚSRÓL két ciklusba – FRONTÁLIS (ÁBRÁZOLÁS) és ALKALMI (MAGYARÁZATOK) – osztva kétszer 19 verset, valamint egy-egy nyitó és záró költeményt tartalmaz. Vékony kötet sűrű tartalommal. Nemes Z. Márió *zömök* verseket ír, melyekben nincsenek díszítőelemek, nincsenek rímek, a ritmika az előbeszédét követi, legfeljebb egyfajta gondolatritmust lehet felismerni, és az sem a szoltárok széles gesztusait idézi, sokkal inkább a keskenyet keskenyíti tovább, valahogy így:

„Ami van,
az gyűlölhető,
de ettől
nem lesz pontosabb.”
(ÜGYELET)

Ez a célratorés jól megfigyelhető abban a módban, ahogyan a kötet versei a *hús* fogalmával bánnak. Ilyen helyekre gondolok: „*Anyám / hallgat és a szavakra gondol, amiket télen használ. Apám marhát / eszik. Minket néz*” (APÁM MARHÁT ESZIK); „*...robbanásszerűen tágult a hús. Mint egy kis dinamit-majmocska*” (A FÉTISMAJOM); „*Abban bíztam egy ideig, hogy ez csak olyan / álhús. De nem*” (ALKALMI MAGYARÁZATOK A HÚSRÓL); „*És a darabok / mozognak, / mint a zsír: / járuléka a felfekvés után, / mint egy margó / a húspapírban*” (ÜGYELET); „*meg-ettelek a torz húsból*” (AMIKOR ÖSSZENÉZ); „*Ez most nem a hús statisztikája / (hullamerevség a hulladék felett)*” (BAROKK FEMINA). A kötet címe nyilvánvalóvá teszi, hogy a gazdag képzettársítási lehetőségekkel bíró *hús* a szövegek központi problémája. A szó előfordulásait követve mégis azt látjuk, hogy a kézenfekvő gondolati vagy művelődéstörténeti asszociációk nem kerülnek elő, azokat a költő nem kommentálja, nem értelmezi, egyáltalán rájuk sem hederít; ehelyett kötetlen jelentésképző lehetőségek meghagyásával állítja a hús fogalmát jellegzetes költői alakzataiba. Tehát a könyv egyrészt egyáltalán nem

tárgyalja a hús-tematikát, másrészt másról sem beszél, mint a testben lét állapotáról.

Ez a kettősség persze elsősorban Nemes Z. Márió nyelvkezelésében rejlik. A fentebbi idézeteken is látszik, hogy ez a nyelv rövid, szoros és koherens egységek szakadozott láncolatából áll. Ennek illusztrálására azonban célszerűbb egy prózaszerű darabot választani: „*Kifordultam az ágyból, de nem kezdtem lélegezni, mert a száraz / fény területén nincsen levegő. Csak hasogatás, meg egyéb gyakor- / latok. Ma megjönnek a vonattal a tiszték, és betanítanak minden / gyereket. Nem mehetek haza a szobámból. Rágyújtok. Meg- / ismerném a tisztéket, de a félelmet könnyebb utolérni.*” (AZTÁN KUTYÁKAT RAJZOLOK I.) A szöveg mondatokból áll. Ezek a mondatok rövidkek, nagyon kevés bennük a jelző, de általában teljesek; az idézet második mondatához hasonló hiányos (ezúttal állítmány nélküli) mondatok ritkák. Ezzel szemben a versek egy részében nem mondatok és nem is hiányos mondatok alkotják ezeket az alapegységeket, hanem csak szó szerkezetek, néhány szóból álló szókapcsolatok, amelyeket a retorika hagyományosan *comma* néven tárgyal. Az viszont mindkét szövegtípusra jellemző, hogy a koherens szövegegységek közlései csak fenntartásokkal mondhatók értelmesnek, és a kijelentések nem kapcsolódnak folytonos láncolatokká: a mondatok között valóságos szakadékok nyílnak. És ez a szakadásosság a versek egyik legfontosabb hatáseleme.

Nemes Z. Márió versei nyomott hangulatúak, meghatározatlan fenyegetés érződik bennük, kudarcokról, elfojtásokról és fobákról számolnak be. Közös történetük egy végét járó szerelem jelenetező leírása, de ennek deprimáló hatása csak mintegy mellékesen jelenik meg abban a versvilágban, amelynek meghatározója az idődimenzió hiánya. Zárt „most-pillanatok” követik egymást, a beszélő pedig nem tervez, nem emlékezik, és valójában nem is gondolkodik, hanem észlel, érzékel és reflektál. A fülszöveget író Marno János elismerőleg jelzi: „*ennek a költészetnek egészen perdöntő következményei lesznek a mára egészen elhangulatosodott homi lírában*”. Amiből most a hangulat hiányát szeretném kiemelni. Nem (a dolog természetéből fakadóan hosszabb időegységekre, legalább percekre jellemző) hangulatai vannak, hanem mindig éppen pillanatnyi idegállapota. „Az

élet mintha csupán a nemlét entrópiikus hulladéka volna”, mondja szintén Marno. Úgy van, és ez a lét az, ami *jelenváló* ebben a költészetben. Vagyis ha egzisztenciális lírának látom is Nemes Z. Márióét, semmiképpen sem a végpontban állás heideggeri értelmében, hanem a világba vetettség időhorizont nélküli kiszolgáltatottságában. Így fogadom el Marno kijelentését: „*Kafka, Beckett, Pilinszky vagy a festő Bacon: valósággal életre kelnek ezekben a hűtőcellákban. Nem hiálalkodó hivatkozással, hanem sarkított egyszerűséggel, feneketlen humorral, túl az elégikumon és az irónián.*” A felsoroltak közül elsősorban az öreg, a tragikus Beckett nevére tenném a főhangsúlyt, és a sötét Hrabalt is mellé állítanám. Mert nem csak a narratíva uralásából fakadó távolságtartás – az elégikum és az irónia feltétele – hiányzik, nem csak a cselekvési szabadság vagy az életértés lehetőségébe vetett hit nem látható ebben a versvilágban: Nemes Z. Márió a szenvedés pátozát sem fogadja el, ami Pilinszky lírájának mégiscsak meglehetősen emelkedettséget kölcsönöz. A meghatározó mozgásformák a mászás és a sülyedés, a beszélő testiségét iz-zadás, hidegség, nyirkosság érzékíti, kapcsolatait a kényszeresség és az elviselés jellemzi: „*kitárgult orrlukba / húzódni / végigmászni / rögsőíteni*” (AMIKOR A HIDEGRE ÉBREDSZ), „*meg lehet fogni a nőket / abban a szobában / nem lehetsz bájos / iz-zad / de utána nehéz lesz / lesülyyed és rám néz / gumónak hívják*” (BIRTOKON BELÜL), „*Miként a körröm, ha benőtt: / kemény leszel egy puhában*” (ALKALMI MAGYARÁZATOK A HÚSRÓL). A szerelmi kiszolgáltatottság ilyen mélységeit talán Zudor János láttatta korábban. A hátrahagyott szag, bőrfoszlány, haj mint emlékeztető emelkedett nyilatkozatokra készítette a régebbi korok költőit is. Itt ilyen illúziókról nincs szó: „*anyám megtalálja / a gyantádat a földön / ekkor már napok óta / másnak gyantázod magad*” (A MARGÓN). A vers folytatása pedig szinte hiánytalan gyűjteménye a Nemes Z.-féle ikonográfiának: „*minden reggel / kihányom egy szervem / ami még így is / bennmarad // ez a megemésztetlen / salak / amivel felöntenek / amikor a kiterjedés / csak mutáció // visszafelé szív / egy tömegközpon-t a múltból / de gyengül / mint a bekapcsolt rádió / egy sülyedő koscsiban*”.

Meg lehetne persze kérdezni (ahogy Vas István tette Petri pályakezdésekor): honnan ez a képtelen és feneketlen sötétség, ez a rettentő

világiszony? Milyen különleges adottságaival vagy életeseményeivel szerezte meg Nemes Z. Márió a jogalapot ilyen generális világuidegenséghez? Másnak is izzad a keze, csak azok időnként beletörlik a nadrágjukba. Jó, ez az entrópia szempontjából indifferens. De az embernek nem határozza meg minden pillanatát az univerzum állapota. Vagy talán mégis? Nem cikizni (de most már késő), és mélyenszántó bölcséleti közhelyeket sem sorolok. Minden elismerésem mellett ilyesfajta ellenérzéseim is vannak ezzel a költészettel kapcsolatban. Lépünk tovább; vagy inkább vissza, egészen pontosan a kötet címéhez, és próbáljuk azt *egészében* komolyan venni, tehát ne csak a *hústól*, hanem az *alkalmi* és a *magyarázatok* elemekről is gondolkodjunk egy keveset.

A *magyarázatok* elem egy verseskötet címében egyértelműen a MAGYARÁZATOK M. SZÁMÁRA című Petri-kötetet juttatja az eszünkbe. Innen továbblépve pedig talán nem nagyon erőltetett az a feltételezés, hogy ezeknek a verseknek konkrét (ha nem is fizikai értelemben, de annyiban, amennyiben a versek beszélőjét koherens és meghatározott entitásnak tekintjük, egyetlen és kézzelfogható) megszólítottjuk van. Ez a valaki azonban, ellentétben Mayával (nevezzük őt a címadó vers és a SZABÁLYOS KÖZLEKEDÉS című darab alapján Juditnak, bár nagy a kísértés, hogy ezt a nevet Bartók-utalásnak tekintsük, akár van reális mintája, akár nincs), még a távollétével sincs jelen a szövegekben, nemhogy megszólítottként vagy pláne szereplőként. A kötet verseinek megszólítottja a nyitó- és a záróversben egy bizonyos C., akiről végképp nem tudunk semmit, de akivel a beszélőnek minden testiségre való célzás ellenére – „*A haj mögött az árnyék / megszáradt a bőrön*” (ZÁRADÉK C.-NEK), „*kényszerítetek / hogy nálam aludj / és szőrszálakat csúszatsz át / az ajtón*” (ANYÁS VERS C.-NEK) – inkább szellemi kapcsolata van: „*Fák és szegek. / A roncsolás közös játékában / egy hiány örömformái*” (ZÁRADÉK C.-NEK), „*legyel büszke rám / valaki legyen / büszke rám*” (ANYÁS VERS C.-NEK). Talán ő Judit intellektuálisabb alteregója, talán másvalaki, erre nézve nem kapunk támpontot.

A másik kulcsfogalom, az *alkalmi*, még szigorúbb megszorítást jelent. Nevezetesen azt, hogy nem a mindenkor kéznél levő nyelv közegevel, hanem okkaszionalitásukban megkötött műtárgyakkal, illetve ezeknek a hasonla-

tosságára megmunkált nyelvművészeti objektumokkal van dolgunk. Ez is kapcsolódhat irodalomtörténeti összefüggésekhez (ALKALMI VERS A SZOCIALIZMUS ÁLLÁSÁRÓL stb.), de még fontosabb az a megkötés, hogy a költő a verseket egy bizonyos apropóhoz kapcsolja – ami persze lehetne egyszerűen a kötet összeállítása, hiszen a tematika és az attitűd a költő későbbi verseiben is jelen van, de hajlamos vagyok inkább azt hinni, hogy a költő vagy versbeli alteregója egy bizonyos rendkívüli élethelyzetbe és lelkiállapotba jutott, és a szövegek ebben a vonatkozásban kerülnek sajátos kontextusba. Ez pedig távolságeremtő, ironikus gesztus, akár érezzük ilyesminek a jelenlétét a szövegekben, akár nem. És innen visszanezve már a versek vizuális világa is oldódik valamelyest: az „*El-sajátít, mint szigszalag / a bőrt*” (BESZÉD A SZEMÉLYZET FÖLÖTT), a „*mindenben van valami / ami bogár*” (A KÖSZÖNET, AMI MEGÁLLÍT) vagy az „*Úgy megyek én is aludni, / mintha állbam lenne*” (MINTHA ÁLLÁB) helyek ebben az alkalmi ironizáltságban mintegy rámutatnak önnön keresettségükre és eltúlzott mivoltukra, és az ebben rejlő humor kissé elviselhetőbbé teszi Nemes Z. világát. Sötétségét, nyomottságát megszabadítja önnön korlátlanságának ballasztjától, és ezzel valamelyest emberibb léptékűvé is teszi. Bár nem biztos, hogy a költőnek eredetileg is ez lett volna a szándéka.

Nemes Z. Márió műveinek hatásmódját egyik rajongója (a *Telep* internetes oldalán) „*nyálkás paráztatás*”-nak nevezi, és ez meglehetősen pontos meghatározásnak tűnik. Ha ezt a dolgot görögül is tovább erőltetjük, a négy temperamentum egyikéhez, a nyálkásához, phlegmatikushoz jutunk. (Ami eredetileg eléggé mást jelent, mint amit ma flegmatikusnak nevezünk, korántsem arcátlan közönyöst, sokkal inkább „hideg indulatú”). Szerintem nem rossz megközelítés. Alkalmi és örök, egyszeri és mindenkor, személyes és univerzális elemek folytonos lebegtetésével operál ez a líra, nem lép bele egész testével valamelyik beszédpozícióba, hagyja a beszédet beszélődni. Nagyon erős effektusok ezek, és Nemes Z. igazán a lehető legnagyobb mértéktartással formálja a nyelvi anyagot, fóbiásan narcisztikus magára figyélssel. Hagyja működni, egymásra hatni a maga testi, tudatalatti és eszméletbeli lényét, egy-

szerűen azzal, hogy ezt a bizonyos nyálkás-zömök lényt, voltaképpen a képzett narrátor test-sémáját, egy pillanatra sem hagyja absztrahálódni: „*kényszerítetek / hogy nálam aludj / és szőr-szálakat csúsztsz át / az ajtón / én meg olyan kezét / tesztek a kilincsre / ami ráülök / a te csuklódra is*” (ANYÁS VERS C.-NEK). Ennyi a szerzői konkréción. A többi már az olvasóra, érzékeire, tudatára, megnyíló tudattalanjára tartozik.

ANYAGISMERET... DE VAJON CSAKUGYAN AZ?

*Mestyán Ádám: A magyar helyesírás szabályai
L'Harmattan Kiadó, 2006. 69 oldal, 1200 Ft*

Amikor 1984-ben Tábor Eszter (egyébként jó versekből összeállított) kötete, A METEOROLÓGIAI INTÉZET JELENTÉSE megjelent, abban reménykedtem, hogy hasonlóan lehetetlen című verseskötet – *Gázlóviszonyok a Dunán, Cicatrix optima, Így gondold a poroltót, Hályogosok ábécéje* stb. – megjelenését talán már nem fogom megérni. (Mai ingerültségem egyik oka persze nyilván az, hogy én is hasonló gyakorlatot követtem, amikor első kötetemnek a DALLAMOS FEKVÉSVÁLTÓ GYAKORLATOK címet adtam, pontosabban zsákmányoltam egy hegedűsök számára készült gyakorlatgyűjtemény borítójáról. Ez a körülmény nem tesz megértőbbé, ellenkezőleg, a hasonlóságtól való iszonyt ébreszti fel bennem.) Az a baj az ilyen címekkel, hogy nagyon erősen és köztudottan jelölnek valami teljesen mást, mint amire így „másodlagosan” felhasználják őket, és ezzel a gesztussal nagyon intenzíven térítik el az olvasók figyelmét a címmel jelölt szövegekről. Ezzel operálnak a különféle parazitanarratívák is, és a leginkább nyilvánvalóan a címparafrazisok vagy „rátévesztő” címadások, melyek közül talán Anthony Burgess CLOCKWORK ORANGE-a a legérdekesebb: a névrolkon humorista, Frank Gelett Burgess könyve, a TWO O'CLOCK COURAGE a maga idejében meglehetősen ismert volt, a kevésbé népszerű szerző nyilván erre igyekezett rájátszani. Más kérdés, hogy ma már alig emlékszik rá valaki, míg a GÉPNARANCS világsiker ma is.

Nem azon szeretnék lovagolni, hogy egyes könyvesboltokban Mestyán kötetét a helyesírással foglalkozó könyvek közé teszik (igen,

én is láttam, a könyves szakmában sem mindenki lángeész), de mindenképpen el kell gondolkodnunk azon az állításon, mely szerint ez a verseskötet a magyar helyesírás s z a b á l y a i t foglalná magában, méghozzá így, ritkított szedéssel. Egyrészt, a fejezetcímekkel (AZ ELVÁLASZTÁS, A KÜLÖNÍRÁS ÉS AZ EGYBEÍRÁS stb.) azt jelzi a szerző, hogy paraboláról, valamiféle át-ételes üzenetről van szó, tehát hogy a kötet versei csakugyan a magyar helyesírás rendjére mutatva kívánnak mondani valamit; míg a címadó szöveg mintha inkább a metaforikus értelmezés lehetőségét kínálná fel az olvasónak. De nyilván az sem lehet véletlen, hogy a címadó vers a kötet záródarabja, tehát a metaforikus jelentésalkotást mintegy végkövetkeztetésként javasolja a költő. A kötet indítása ezzel szemben, a fejezetcímek ellenére, egyáltalán nem kapcsolódik a nyelvi tematikához – ellenkezőleg, személyes, vallomások, bár meglehetősen kusza szöveg nyitja a könyvet IRD ÉS MONDD címmel, AZ ELVÁLASZTÁS című ciklus darabjaként: „*én mestyán ádám ezennel bejelentem / hogy van itt valami abszolút kegyetlen / hogy vár és igyekszik szelíd lenni a vad / kecsgetetnek holmi aranykori szavak / íme megeltem a hazád ez a tavad / ez a tócsa csak nehogy magadra hagyjalak / édes kicsi szívem meddig égsz még hiába*” stb. Persze kétfelé mutat az első sor: az *Alulírott Mestyán Ádám* kezdetű nyilatkozatok vagy kérvények üres és formális, jóllehet szabványos és célratoró formája az egyik, az „*Én, József Attila, itt vagyok!*” típusú, manapság nehezen értelmezhető költői-nyelvi gesztusok vidéke a másik irány. Mestyán költőiségének nagyon fontos részét képezik az olyan kettősségek, mint a szigorúan redukált, személyes beszéd és annak gesztusszerű, egyúttal az *én* felnagyítását is feltételező kikiáltása, hogy itt most költő beszél. Véletlenek számára pedig nemigen marad itt tér. Ha a kötet elején ezt a gesztust láttuk, annak meg fogjuk találni a megerősítését is, ezúttal a HAJNALI MORC című versben: „*József Attila kéne most, hej, proletár, hej, hej, / megírná, ahogy lassul a lélegzet, süpped a fej. / Ne is törődj érvelem, ne is nézz ide, légsz, / most önsajnálók, depressziós vagyok és lazy.*” És persze, ha már a gesztust Mestyán kölcsönvette József Attilától, mellé teszi azokat a verselési eljárásokat is, amelyek a [LIDI NÉNÉMNEK...] jellemzői: versidegen szavakat használ, lefelé stilizál, és a verset programszerűen állítja köny-

ve első oldalára. (A maga idején a *burzsoá* és a *proletár* ugyanolyan versidegen szó volt, mint most a *légyszi* és a *lazy*.)

Még mindig maradv a könyv szerkezeténél: figyelemre méltó kompozíciós érzékről tanúskodik, ahogy ugyanaz a probléma vagy motívum eltérő kontextusban ismét felbukkan, és már csak ezzel is azt a benyomást kelti, hogy a függőben maradt gondolat megnyugtatóan lezárult. A *LEVÉL A DÉDINEK* című versből idézek két helyet: „Emlékszem, te hánytattál engem” és „eltemetiünk, a te fekete zakódban leszek, és azon gondolkodom, milyen a férfiás”. Ugyanebben a ciklusban szerepel a *LASSAN SZÜRKÜLŐ* című darab, benne ez a két részlet: „*Én fogtam a fejét. Ha jól emlékszem, kicsit reszketett*” és „*Ölni. / Az olyan férfiás*”. Csak a vers vége felé derül ki, hogy egy beteg kutya injekcióval történő kivégzéséről – addig a kontextus azt sugallja, hogy a korábbi versek főszereplőjéről, a beszélő dédapjáról – van szó. Hasonló motívumkapcsolások sora szövi össze a kötet verseit, azt az érzést keltve az olvasóban, hogy alaposan és rendszeresen megfontolt gondolatrendszerrel van dolga. Ami aztán vagy igaz, vagy nem, de nem is igazán mérlegelés tárgya, hiszen kétség sem fér hozzá, hogy a versek minden bölcselkedés ellenére (vagy éppen azzal együtt) líraiak.

Persze Mestyán is mindenféle szereppel játszik, de ezek közül a bölcsességgel ismerkedő ifjúé, az idegen országokat járó utazóé és a tékozló fiúé a leginkább kidolgozott. A fiatalság persze olyan állapot, amely bizonyos életkorban *adódik* az ember számára. Ez azonban nem jelenti azt, hogy feltétlenül azonosulnunk is kell vele mint narratív szituációval. Mestyán ezt teszi, de úgy, hogy az érett férfi jellemző tematikájától, a gyermekkorra való visszatekintéstől sem zárkózik el. Ebből adódik az a bizonyos *megettérő tékozló fiú*-szerep, ami elsősorban a dédapversekben és a kötetzáró-címadó darabban működik: „...most kórházban keseregsz, ismerős vagy, / és hörögve szakadnak fel a szavaid. / [...] / Mint játszó kislány a ráncos / arcú babájához, jövök rendszeren. / Talán az Isten, arról kéne beszélni...” (*LEVÉL A DÉDINEK*) és „Mert minden, minden az apák bűne, / ez a nyelv, hogy lett ily törekeny, / esendő anyag és én magam, fiú. // A bocsánat és a bosszú nem ezt a szívet. / Helyessé tenni a konok rovást, hogy lehet” (*A MAGYAR HELYESÍRÁS SZABÁLYAI*). A meg nem nevezett célből a világot járó utazó figurája maga is ismert irodalmi toposz, ezért ami-

kor Mestyán sorozatot szerkeszt *IDEGEN SZAVAK RAGOZÁSA* címmel ilyen tárgyú versekből, elkerülhetetlenül vállalja a *CHILDE HAROLD*-dal való rokonságot. Efféle fordulatok jellemzik ezeket a verseket: „*Vártam a ráncos perzsára az éjjeli buszpályaudvaron, / valahol a semmi és Iszfahán között, hideg volt*” (*SZÉGYEN*), vagy: „*Le Kefben virradt ránk a reggel / a kasba mellett ránk zuhant a fény / súlyos volt, tömör aranyból készült...*” (*AZ ANYASÁG*), és másutt: „*Amikor imádkoznak, mindig csend veszi őket körül, / valami ismeretlen erőterben mozognak, leborulnak, / felállnak, egyszerre mormolják: Allah Akbar. [...] Engem meg elfog a kétségbeesés, hol van az én csendem, / tapogatom magam, mibe vagyok burkolva, leboruljak-e / vagy csak maradjak állva és mi a fenét mormoljak, mi atyánk*” (*MORMOL*). Kultúrált, mértéktartó versek ezek is, de némi kelletlenséggel olvasom őket, egyrészt azért, mert nagyon sok ilyen témájú verset olvastam már, és az élmény különlegessége meglepő módon egy kaptafára szabottá teszi őket (ahhoz, hogy valami csakugyan figyelemre méltót tudjon mondani a vers mondjuk a sivatagról, olyan evidenciaérzékre van szükség, amilyen az Oravec Imréé), másrészt azért, mert tele van az emlékezetem a médiából zúduló képi különlegességek közhelyeivel, és az egzotikus hívószavak ezeket aktivizálják elsősorban. Nyilván amikor olyasmit olvasok, ami szöges ellentétben áll ezzel a frázisrepertoárral, az felkelti a figyelmem, és témájánál fogva megragad: „*Öt órája ülök a homokban, / és lassan feldereng, mi az a / végtelen: elől vizisízó arabok.*” (*VITORLA*.) Mégis azt hiszem, hogy az igazi lírai élmény másból fakad. Mestyán meglehetősen elvont gondolkodásához jobban illik magának a toposznak a tematizációja. A *tékozló fiú* tárgykörében például ez a szöveg: „*vedd vissza a nyelvet mint a simogatást / a férfitest árnyéka hajadonfőtt táncol / várod már mióta hogy valaki megmenten / lihegve pazarol az idő és nem válaszol // senki sem legyen az írott szó malaszt / hulljon a napfény e papírlapnyi hitre / tetovált bőrön feszüljön habselem / mert a nyelv jaj de kár oly testidegen*” (*TÉKOZLÓ*).

Nem kell feltétlenül idegen kultúrába kerülnie ahhoz, hogy Mestyán különleges, nehezen érthető élményekre tegyen szert. Egyfajta programszerű nem értés szinte minden versben érződik, és azt hiszem, hogy ez az evidenciai iránti érdeklődés az egyik leginkább figyelemre méltó eleme ennek a költészetnek.

Egyelőre sokszor egyáltalán nem értem, hogy miről szól a vers, de érteni vélem, hogy a triviálist miért látja Mestyán nagyon is bonyolultnak. Legősibb beidegződéseinkkel, velünk született tapasztalatainkkal kapcsolatban nagyon nehezen tudunk kérdéseket megfogalmazni. Ilyesmivel kísérletezik ez a vers: „*Arra a régi sebre emlékezem. / Nappal volt és éjszaka egyben. / Meleg bőrrel állt és lüktetett. / Nem köszönt és nem is várt köszönetet. // Akár az állatok. Csak néma csendben. / Fuldokoltunk a sápadó melegben, / két kezét kitérta, úgy élvezett. / Nem köszönt, még csak nem is integetett.*” (FUTÓ AFFÉR.)

Talán a fentiekből már kiderült, hogy maga a nyelv mennyire meghatározó helyet foglal el Mestyán gondolkodásában. Olykor ez a kérdéskör is megkérdőjeleztet evidenciaként mutatkozik. Talán ezeket tartja a költő legfontosabb munkáinak, és elképzelhetőnek tartom, hogy a kötet címével ezekre akarta irányítani az olvasók figyelmét. Ezek közé tartozik a BESZÉD című vers is: „*akkor eljön a szomorúság ideje majd meglátod / miféle súlya van az anyanyelvnek íze ölelése / pedig a bűnök minden nyelven visszacsapnak / a gyengeség mint derengő ünnep szótlán vagy / édesapám édesanyám édes nyelvem elmaradtatok / majd meglátod mi az idegen nyelv mi az idegen / ahogy múlnak a hónapok fodrozódik a sivatag / megtanulod kimondatlan szavak álmokban / felkiáltott gyermeki szótöredékek eljön majd / hogy múlt és nyelv nem azonos de mégis mégis / idegen szavakban nem én vagyok nem én nem*”. Azt hiszem, értem, hogy milyen lelkiállapotról számol be a vers. A nyelvből (és ami ezzel együtt jár: a kulturális közösségből, a közös mitológiából) való kivetettség élménye talán a legsúlyosabb egzisztenciális megrázkódtatás az ember és persze különösen az értelmiségi ember, a nyelv művészi formálásával foglalkozó ember számára. Ennek még koncentráltabb megnyilvánulása a NÉGYSOROS, melyben már az élmény sem azonosítható, és a kétségbeesésen kívül alig lehet megragadni valamit: „*Ha telihold van, mindig megkeményedik, / ok nélkül sírni kezd, aztán üt, csapkod. / Hidegen néz, ki tudja, milyen portugál gyűlölettel, / de el nem enged: sír, üt, sír, üt.*”

Ennek az egzisztenciális kiszolgáltatottságnak kézzelfoghatóbb megnyilatkozásai is vannak, mint például ez a verskezdet: „*légy könyörületes légy könyörületes légy könyörületes / ne adj a szóbeszédre ne nézd a sebhelyeket ne vess meg / mind a halál mind az élet a nyelv hatalmában van*” (AZ

ELSŐ LEVÉL). Ez természetesen megrendítő valóság, bár nem hiszem, hogy helytálló megállapítás volna. Nyilván eszünkbe juthat Heidegger, esetleg Wittgenstein, de paradox módon náluk sokkal inkább elvont-spekulatív tétélekről van szó, míg Mestyánnál a veszélyérzet bőrközeli, még azt is megkockáztatnám, hogy a nyelviségnél mélyebb, ösztönszerűbb tapasztalat. Ez a fenyegetettség, kétségbeesés kiérződik az ilyen típusú versekből, de ezek többnyire annyira kuszá és fragmentáltak gondolatilag, hogy értelmes átélésükre alig van mód. Az érzelmi intenzitásukban mérsékeltebb, de gondolatilag megközelíthetőbb szövegekből szerintem maga ez az érzelmi közlemény is jobban kibontható: „*A relikvia, az milyen egy jó szó, barátom. / A víziszony is halálközeli élmény, érted. / De még mindig nem hallod, hogy mit üzenek / a magyar helyesírás szabályai, a rohadó maradványok. / [...] tudod-e, mi az, / hogy relikvia és hogy a nyelv mindig etika.*” (KORREKTÚRA.)

Igen, ez így van. Ezért mondva csinált az elmentét az úgynevezett erkölcsi alapú és nyelvközpontú irodalom között. Az etika semmi más formában nem jelenhet meg, csak a nyelvben. Ha a gondolkodás és a cselekvés között nem áll a nyelv közvetítő hatalma, akkor nem beszélhetünk etikuss magatartásról, csak célravezetőbb vagy ésszerűtlenebb viselkedésről. Éppen itt válik el az etika a viselkedéstől, és ezért tartom, minden meglepő eredménye ellenére, képtelenségnek a humán-etológiát. De ez már messzire vezetne.

Beszéd és hallgatás kérdése Mestyán számára majdhogynem élet-halál kérdés, de mindenképpen aktivitás vagy passzivitás, cselekvés vagy visszahúzódás, bátorság vagy gyávaóság kérdése: „*Nem értjük a madár-beszédet, / az ünnep ritkán ragyog, szürkület. / Hogy felettünk nincs boltozat, / az égen túlnőni így nem lehet, / hogy a beszédnek nincs hatalma, / hogy magamhoz hívti senkit se merek, / és nincsenek már angyalok. / Végül más nem maradt: / gyáva vagyok és hallgatók.*” (KIÜRÜLVE.) Vagyis lehet, hogy a nyelv hatalmas, rideg és testidegen, mégis az emberlét törékeny és veszélyeztetett attribútuma. Erre nézve két hangsúlyos, talán ellentmondó, mégis együtt igazán értelmes szövegrész zárja a kötetet, két erős verszárlat: „*Meg kell törni a csöndet, / egyetlen szóval, megtörni. / [...] A hallgatás igenis kockázattal jár, / de mit tud erről egy néma természet*” (KOCKÁZAT) és: „*Mert érthetetlen a hangtalan*

betűsor; / ez a nyelv, hogy lett ily törekeny, / esendő anyag és önmagam, apa” (A MAGYAR HELYESÍRÁS SZABÁLYAI). Ez a vallomás azonban már olyan mélységből szólal meg, ahová az olvasó követetheti a költőt, hiszen az invitálás nyilvánvaló; a kritikusnak azonban nincs mit mondania.

Bodor Béla

HATÁRSÉRTŐK

Testre szabott élet. Nádas Péter Saját halál és Párhuzamos történetek című műveiről

(Szerk. Rácz I. Péter)

*Kijárat Kiadó, 2007. (Kritikai zsebkönyvtár 9.)
362 oldal, 2000 Ft*

...emnyi fenntartással hogyan adhattam
át magam a zabálás örületének?”

(Németh Gábor)

TESTRE SZABOTT ÉLET. A címen kívül alig valami vagy valaki utal arra, hogy a két Nádas-mű, melyek kritikai fogadtatásának számos darabját gyűjti egybe a kötet, összetartozik. Megvallo- lom, ugyancsak furcsának találtam, hogy a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK-ről szóló írások közül igen kevés említi csak a SAJÁT HALÁL-t, amit nem csak megírásuknak időbeli átfedése indokolna. A két mű az én olvasatomban *alapjaiban* tartozik össze: mindkettő az érzékelő test tapasztalata felől közelíti meg az európai kultúrában tulajdonképpen kizárólagosan lelki-szellemi lénynek tekintett Én-t. Míg azonban a SAJÁT HALÁL az érzékelő testnek arról a rendkívüli, előttjében és utánjában ugyan helyhez és konkrét időhöz kötött, de végül is az egész univerzumhoz kapcsolódó és időtlen tapasztalatáról próbál hírt adni, amely a halál kapujában, a klinikai halálhoz vezető úton és a klinikai halál örökkévalósággá táguló három és fél percében adatott meg *írójának*, addig a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK a még a halálba át nem billenő, jóllehet a halál felé tartó eleven testi Én-ek tapasztalatait igyekszik rögzíteni, a legkülönfélébb Én-ekét, ha nem is a világ minden pontján, s nem időtlen érvényességgel, hanem egy narrá-

tor (később mesélőnek fogom nevezni) szemzőgéből. Nemcsak a SAJÁT HALÁL próbálja meg szóra bírni a kimondhatatlant,¹ hanem a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK is. Elevenségünk érzelői, szexuális és más testi élményeink ugyanúgy kimondhatatlanok,² mint az, amit Nádas Péter halálában érzett, a különbség csak azért tűnik oly radikálisnak, mert az utóbbi fogalmi formába öntésére csak ama kevesek vállalkozhatnának, akik megélték halálukat, míg az előbbieket leírására, fogalmi formába öntésére végül is minden ember kísérletet tehetne. Hogy miért nem tesz? Az emberek többsége minden, csak nem reflektált. A kísérlet azonban itt is kudarcra fenyeget. Privát nyelv ugyanis nincs, kimondani, leírni csak fogalmi nyelven vagyunk képesek bármit is, olyan absztrakciók segítségével, melyek éppen a sajátosat nem tudják ábrázolni és közvetíteni. A nyelv talán mégsem a lét háza, ha léten nem pusztán lelki, szellemi valólnkat, hanem *egész*-ségünket értjük (nem testi-lelki egységünket, ez a kifejezés csak a már szétválasztottat és így egyesíthetlent hazudja egybe). A művészet a kimondhatatlan ábrázolására vállalkozik, ha tudván tudja is, hogy végső soron kudarcra van ítélve. A SAJÁT HALÁL azonban kimondja, hogy amit akar, az nem sikerülhet, Nádas még fohászodik is Polymniához, hogy segítse át köznapi szavakkal a Styxen, nem kellett külön vallomást tennie arról, hogy ez az, amit én halálom óráján megéltém, hisz ez magától értetődő volt, s ezért a mű szinte egybehangzó pozitív fogadtatásra talált, addig a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK ugyancsak vegyes fogadtatása talán éppen azzal magyarázható, hogy az állítólag mindentudó narrátor állandó jelenléte kétségtelenül azt a látszatot keltheti, hogy mindaz, ami itt le van írva, úgy van,³ én, a narrátor (akit ugyebár illik megkülönböztetni a szerzőtől, még akkor is, ha én-elbeszélő, a legtöbben azonban mégis Nádasat vádolják meg azzal, hogy a mindentudót játssza) most elmondom nektek, hogy mit éreznek Erna, Szemzőné, Madzar Lojzi, Baronin Karla von Thum zu Wolkenstein és persze Ágost meg Gyöngyvér és az összes többiek, s nincs bevallva, hogy mindaz, amit mondok, még csak megközelítőleg sem írja le, nem írhatja le a szereplők érzelőit. A regény nem tárgyalja sem azt, hogy ki beszél itt, hol és mikor,⁴ sem azt, hogy ez a sokak számára rejtélyesnek tűnő beszélő

valóban jól tudja-e mindazt, amit tud. Nem hinném, hogy a regénynek mindezt tárgyaltania kellene. Miért kellene épp a narrátornak (vagy miért kellene a narrátornak mindig) feltételes módban, netán bizonytalankodva szólnia? S jóllehet más források alapján csak-csak hajlamos az ember azt feltételezni, hogy ez a narrátor leginkább Nadas Péter szemével tekint a Nadas Péter által megteremtett világra, állításainak igazságát semmiképpen sem kérhetjük számon rajta vagy az írón – végül is valamiképpen ő is csak egy *szereplője* a regénynek. De éppen mert regényt, nem pedig filozófiai traktátust olvasunk, tudnunk kell, hogy az itt ábrázolt világ egy a számos lehetséges világok közül (az adott tereken és időn belül is!), de egy egységes, pontosabban a narrátor által egybefogott világ, még ha a szereplők más- és másféleképpen építették is fel maguknak a világot, amelyben mozognak. Csak a filozófusok szerették volna mindig elhithetni magukkal és olvasóikkal, hogy a világ olyan, amilyennek ők látják. Egyetértek Darabos Enikővel, amikor azt állítja, hogy a mindentudó narrátorra és a szereplők reflektív narratíváira vonatkozó rossszalló kérdések „*valamiféle realizmusigényt implikálnak*”. Még talán azt is hozzátenném, hogy valami megalapozott igazság iránti igényt is. A SAJÁT HALÁL-tól nem várjuk el, hogy objektív tudósítást adjon a halálélményről, tudomásul vesszük, hogy arról tudósít, amit a szerző átélt, arról is több év távlatából, s szükségképpen az olvasóra hagyja, hogy mit képes abból egyáltalában felfogni, a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK-ben azonban – hiszen az ilyesfajta történetek mindenki szeme láttára zajlanak, sok, különlegesen hasonló, ezekkel párhuzamosat maga az olvasó is megélt és megérteni vélt – tetszett volna hát a szerzőnek (vagy a narrátornak?) hangsúlyoznia, hogy ez a világ *nekem* ilyen, másnak esetleg egészen más. ⁵ A narrátor – ez is egy fontos szempont, a dolog egy másik vonatkozásáról szó lesz még – valahogy az én szememben a bölcs. Aki már túl van sok mindenben, megpróbálta átgondolni a maga életét, s ezért másokéra is képes „*az epikus hűdeg, kutató és részvétlen tekintetével*” (Radnóti) reflektálni. Bacsó Béla írja: „*Nadas regényének narrátora kitaróan meséli el mindazt, amit a regény alakjai csak egy pontból fognak fel és be, amit a maga teljességében csak az tudhat, aki ismeri azokat*

a valami módon érintkező világokat, amelyekben alakjai jobbára elvesznek.” De persze „*tévedhet*” is. Csakhogy tévedéseit a regényen belül senki fel nem fedheti.

Regényt, nem pedig filozófiai traktátust olvasunk – mondtam. Biztos ez? Nekem regény, elsősre úgy olvastam, mint egy krimi (néhol valóban az is), szinte csakis a cselekmény izgatott, a narrátor és a szereplők reflexióit is mintegy beépítettem abba (szerintem persze Nadas is ezt tette), bár tudtam, hogy cselekmény és reflexió együtt és egymástól elválaszthatatlanul az embernek nevezett létező *léleket* mutatják fel. Igen régen meg vagyok győződve már arról, hogy Kunderának valamiképpen igaza volt, amikor azt állította, hogy „*...ha igaz, hogy a filozófia és a tudományok megfedkeztek az ember létéről, még világosabbá válik, hogy Cervantesszal egy nagy európai művészeti ág kezdődik, mely nem egyéb, mint ennek az elfelejtett létnek a vizsgálata*”. Szóval regényt olvastam, de az olvasott regény a múlt század középső harmadának Magyarországon és érintőlegesen e korszak Németországában is tényleg az ember létének lehetőségeit kutatta; természetesen egy meghatározott perspektívából. S így világlátásomat, filozófiai tudásomat gazdagította. ⁶

Mielőtt még az olvasó azt hinné – bár tulajdonképpen nem hiheti, hiszen pozitíve hivatkoztam Kundera fenti, persze kicsit felületes *bon mot*-jára –, hogy ezek szerint egyetértek Margócsyval, aki Nadasnak ezt a regényét „*mélyen ideologikus műnek*” tekint, „*tanregénynek*”, melynek „*minden jelenetében ott érződik az illusztratív jelleg*”, s hogy az egész „*csak arra van, hogy az írónak a regényen kívül is megfogalmazott, a regényen kívül is működőnek vélt nagyvonalú filozófikus világvéleményét mintegy megjelenítse, s állandóan sulykolja*”, leszögezem, hogy nagyon nem értek vele egyet. Már csak azért sem, mert amit ő e „*nagyvonalú filozófikus világvélemény*” magvának tekint, az – függetlenül attól, hogy Nadas e regényén kívül mit fogalmazott meg s mit nem – meggyőződésem szerint a regény ideologikus félreolvasatán alapszik. Megengedem, Nadas megnyilatkozásait s nem a maga Nádasról kialakított képét olvassa bele a regénybe, de nem a regényt olvassa. Margócsy szerint a regény világában „*totális szabadságnélküliség uralkodik*”, a regény figurái „*jóllehet egyebet sem tesznek, mint hogy saját határaik kikapogatására és e határok meg-*

haladására törekcsenek, állandóan oly korlátokba ütköznek, mind kívülről, mind belülről, melyeknek nemcsak tudatosítására és értelmezésére, hanem észrevételére is képtelenek”. Hogy honnan veszi ezt? Éppen arról szól a regény, hogy milyen sokféleképpen lehet nekiindulni a határnak, s egyáltalán kinek sikerül azt átlépnie, s ki hová jut el, ha netán tényleg képes volt a határt átlépni.

Amikor viszont a „hiány kibírhatatlanságáról” beszél, akkor valami olyasmit pendít meg, amivel sokkal közelebb kerülhetne a nádasi lételemzés magjához. A kibírhatatlan hiány ugyanis nem azonos a totális szabadságnélküliség eluralkodásával. Megeshet, mindkét szókapcsolat „ugyanarra” vonatkozik. Csakhogy míg az egyiknek a használata arra utal, hogy tudom – tudni vélem –, hogyan nézne ki az a világ, melyet a fennállóval szembe *kell* (*sollen*) állítanunk (a fennállót a maga „egészében” ki kell hajítani a szemétdombra; úgyis a zsebemben van, legalábbis nagy vonalakban az az ideális világterv, amely szerint majd berendezzük a világot, s minden jobbra fordul), addig a másik egy másfajta, úvatosabb, a Lét és a Legyen (*Sein és Sollen*) folyamatos szembeállítására épülő európai filozófiai hagyományt megkérdőjelező létszemléletről tanúskodik. Nincs kompetenciánk arra, hogy mindent átlássunk és aztán meg is változtassunk, csak a világban mindig meglévő hiányokat tapogatjuk ki, mutatjuk fel.

Lehet persze a metafizikai hagyomány szellemében is regényt írni, de akkor a regény tényleg gondolatok illusztrációjává lesz, azaz művészet volta kétségessé válik. A hiányok kitapintása viszont nemcsak hogy lehetséges a művészet módján, hanem nem is igen lehetséges másképp.⁷ Korunk filozófiájának ugyanis nem nagyon van más választása, mint vagy lemondani a hagyományos filozófiai problémák vizsgálatáról, vagy a művészet, a nyitottság felé legalábbis közelíteni. Tapasztaljuk is nap mint nap, hogy a kettő, a filozófia és a „leíró” művészet közelítenek egymáshoz. Heidegger azt mondta, hogy minden filozófia kudarc. Kudarc, mert olyasmit akar kimondani, ami kimondhatatlan. Az is lehet persze, hogy minden, a létlehetőségeket szándékosan vagy szándéktalanul felmutatni akaró regény is kudarc. A hiányok kitapintására tett kísérlet távolról sem garanciája a művészi sikernek. Hogy konkrétan legyek, fel is kell tennem a kérdést: Va-

jon nem azért kommentál-e, reflektál szereplői gondolataira és tetteire Nádas narrátora unos-untalan, mert a szerző nem bízik abban, hogy szereplőinek *egész*-séges cselekedeteiben magában megmutatkoznak a lét lehetőségei? Megvallom: második olvasásra bizonyos helyeken, bizonyos figurákat illetően ezt éreztem. Csakhogy ezeken a helyeken a történet varázslatossága is elillanóban volt. (Például Rott André és a „nagy ember” jelenete az uszodában, Von der Schuer figurája. Talán tényleg azok a helyek, ahol a szereplők egyáltalán nem vagy csak egy óvatlan pillanatban villantják fel maguknak a „másik” lehetőséget.) De a regény a maga egészében másodsorra is mindennek tűnt a szememben, csak nem egy nagy író hatalmas kudarcának. Itt most a kudarc szónak abban a köznapni értelmében, hogy éppenséggel meg lehetett volna a dolgot jobban is csinálni, ha... Mondjuk, ha Nádas még mindig azt hiszi, hogy „isten tenyerén ülünk”. Hatalmas kudarc, csak mert Margócsynak nem sikerült egyben elolvasnia, sőt, ami még fontosabb – sőt talán csak ez a fontos, mondja –, egyben látnia, egybelátnia, azaz egybelátnia és érzékelnie az egészet? Egyben elolvasni nekem másodsorra is sikerült, de egybelátnom nekem sem sikerült. Miért kéne egybelátni azt, ami nincs egyben? Miért kellene egyben látni (szép gömbölyűnek) a világot, különösen abban a korszakában, amelyben a regény játszódik? Ha egyszer minden egész eltörött? Ha egyszer ez a regény, ahogy Takács Ferenc mondja, „arról a helyről és időről szól, ahol és amikor végleg a Sátáné lett a világ”.

Mínthogy belefogtam a regény világnézetének, filozófiájának, maradjunk annál: világszemléletének az elemzésébe, már itt sem hagyhatom említetlenül Radnóti Sándor kitűnő tanulmányát. Merthogy ő is elutasítja Nádas, pontosabban a regény világnézetét. Ezt azonban quasi leválasztja a regényről. „*Igent mondom a regény világára, amely e hagyomány [az európai humanizmus hagyományáról van szó] hatalmas provokációjaként, ellenpróbájaként gyarapítja a létről való tudásunkat. De – az esztétikai üléttől függetlenül, és mégsem elhallgatható módon – nem mondom világnézetére.*” Ma már nem vagyok benne olyan biztos, mint harminc évvel ezelőtt, hogy a világnézet formálja a műalkotást. De ha egy jó regénynek egyáltalában van vi-

lagnézete (mert a rossz regénynek van: a rossz regény az író világnézetének szócsöve), akkor nem tudom, miként lehetne azt leválasztani magáról a regényről. A humanizmusról muszáj szót ejtenem, s merem remélni, hogy ahol majd erre sor kerül, sikerül majd leszállnom erről az absztrakt lóról, s beszélni fogok a regény figuráiról.

De előbb még a narrátor és a szereplők nyelvének azonosságáról. Margócsy írja: Nádas „*melőzte, hogy az egyes szereplők tudatának vagy szólamának önállóságát stilisztikai megkülönböztető jellemzőkkel is elkülönítse. A végeredmény egy hatalmas áradó narráció és beszédtechnika [?], melyben mindenki, minden időben, a legkülönbözőbb helyzetekben és állapotokban is, ugyanúgy nyilatkozik és reflektál... mint a másik figura, illetve a narrátor; legfeljebb tartalmilag mondanak mást, s tartalmilag viszonyulnak másképp*”. „*Ebből a szempontból különösen érdekes a beszélő nyelvtani személyének a váltása: azokban a fejezetekben, ahol Kristóf egyes szám első személyben beszél saját élettörténetéről, szinte észrevehetetlen, hogy eltűnt a »külső« narrátor.*” Margócsy idézett állításaival egyet tudok érteni. De szeretném megfejteni magamnak a kommentárok e monoton stílusának az értelmét (?), jelentését (?), célját (?), az ördög tudja, melyik lenne itt a jó szó. Azt hiszem, egyik sem. A kommentárok e monoton stílusának az eredetét, talán ez az, amire gondolok. A narrátor – s most tegyük félre az amúgy is felesleges kérdést, hogy ő maga Nádas Péter vagy pedig a Nádas által elmesélt történetek és a regényíró közé beiktatott Nádassal nem azonos valaki, ez mind-egy, nem érdekes, hogy Nádas mi mindenben ért egyet s mi mindenben nem narrátorával – beül a hallgatóság körének közepébe, és elkezd mesélni: „*Még abban az emlékezetes évben, amikor a híres berlini fal leomlott, nem messzire Luise királynő elszürkiült márványszobrától hullára bukkantak. Ez néhány nappal karácsony előtt történt*” (I/9.) – s folyik belőle a szó. Egy igazi krónikás hangját vélem hallani. *Emlékezetes év, híres berlini fal...* Nos, végig ez a krónikás mondja a szöveget, akkor is ő beszél, ha mások gondolatait mondja el nekünk. Függő beszéd formájában, egyes szám harmadik személyben. „*Téljesen sötét volt még, amikor futni indult* – idézi fel a fiatalember (még nem tudjuk, hogy Karl Döhringnek hívják) szavait –, *s majd minden napon azonos úton, azonos időben...*” (I/9.) Nem színész lép fel a szín-

padon, aki számos különböző szerepet formál meg⁸ – ehhez amúgy is minden szereplőnek egyes szám első személyben kellene beszélnie –, hanem a krónikás ül ott: mesél, tényleg mesél. Történeteket mesél, amire a regény címe is utal. Családrégény, könyv, most meg történetek. Néha mintha elunná az egyiket, belekezd egy másikba, később mégis folytatja az előző történetek valamelyikét. Máskor pedig azt szeretné elérni, hogy lehetséges legyen a lehetetlen: több történetet egyszerre mondani. Az egyik szereplő szavát a másikéba fűzi, ilyenkor talán még az sem fontos, hogy tartalmilag mást mondanak, ha itt is tényleg mást mondanak, bizonyos nagyon különbözőnek tűnő szereplők gondolataikban nem határolódnak el egymástól. S aztán a mesélő maga sem – ahogy hosszú ideig a hallgató sem – veszi észre, amikor Kristóf hosszú monológjait direkt beszédben kezdi tolmácsolni a hallgatóságnak. Úgy tűnik, olyannyira azonosul Kristóffal, hogy Kristóf mondatait öntudatlanul a saját mondataiként mondja. Ennek pedig alapvető jelentősége van „a regény világnézete” szempontjából. A mesélő (narrátor) és Kristóf azonos személy, csak az életkoruk különböző. Amikor Károlyi Csaba azt akarta Nádasra „rábizonyítani”, hogy leginkább Kristóf életében lehet találni olyan elemeket, amelyek érintkeznek Nádas életének egyes elemeivel, Nádas ingerülten tiltakozott: Nem, ezen az alapon ő Von der Schuer is, Auenberg grófnő is, Tuba János is, Horthy Mihály is. „*Hogy jön ide ez a Kristóf, ő is csak egy szereplő, egy változat, egyik szerepem a sok közül.*” Nevetéses lenne elkezdenni vitatkozni Nádassal, hogy azért Kristóf mégiscsak inkább hasonlít rá, mint Von der Schuer. Mert jóllehet ez biztosan így van, mégis Nádasnak van igaza: Ha ugyanis a kritikusok nem kevernék bele a regénybe Nádas más forrásokban kifejtett világnézetét, minden a regény világnézetét illető kifogásuk semmissé válna. A regényben két, szerintem személyében azonos szereplő *teremti és szemléli* a világot. S hogy ez a szereplő, Nádas teremtménye éppen ilyennek látta a világot, az Nádas írói fantáziájának s nem világnézetének köszönhető. Csak ketten beszélnek; akkor is csak és egyedül Kristóf beszél maga a narrátoron kívül, ha élettörténetének netán semmivel több köze sincs Nádaséhoz, mint mondjuk Von der Schuerének. S ennek *nem le-*

het, hogy ne legyen jelentősége. S van is neki. Nem is olyan nehéz megfejtetni, mi volna ez. Mintha több tanulmányban is szó esnék arról, hogy Kristóf története klasszikus nevelődési regény. De mi lenne, ha úgy tekintenék a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK-re a maga egészében, mint olyan szövegre, melyben *Kristóf*, nem Nadas!, már elbölcsülvén, végignézi a nevelődését meghatározó egész korszakon, melyben ő maga kénytelen volt cipelni saját „súlyos történelmi poggyászát” (III/471.), de amelyben, mint kiderül, talán egyedül neki volt jövője. Kristófnál ugyanis van egy „ma”, mely akár egybe is eshet a narráció idejével. S ez a „ma”, ha netán voltam olyan éber, s mindjárt első megjelenésekor észrevettem, nem jelentéktelen pillanatban tör ki az aktuálisan elbeszélő történet jelenéből. „Vezet, ez a nő vezet, gondoltam róla, valahová elvezet engem. Ez volt a határozott benyomásom. Bár őszintén szólva magam sem hittem a dologban, hiszen jómagam sehová nem akartam elérni, vagy nem tudtam volna megmondani, hogy hová érhetnek el vele, s mitől lehetnek ilyen felülvalkodott, de ekkor már eltűnt legalább a kétség és a rettegés. Mintha vállat vonogatva azt mondanám, ha nem így lesz, akkor másként lesz. Ha tudtam volna, hogy mi vár rám, milyen hónapok, milyen évek, akkor is átadtam volna magam ennek a pillanatnak, mert nem lett volna mivel elháritanom. Semmit nem bántam meg, **ma** is átadnám magam.” (III/140.) Kristóf tudja, a forradalom idején értette meg: „Egy olyan világba születtem, amelyben minden szándék félrehord, minden cselekvés félrevész.” (II/189.) S a narrátor értésünkre adja, hogy még az új szerelem kibomlásának pillanatában is gyöttri ez a világ: „A kérdés azonban ott maradt közöttük a levegőben, a valódi kérdés, hogy mire az új szerelem, ha minden így ér véget, minden ilyen törekény és minden történet pusztítás és pusztulás.” (III/460.) És mégis, ma is átadná magát annak a pillanatnak. Kristóf velünk ellentétben ma már tudja, hogy mi vár rá, milyen hónapok, milyen évek (láthatóan gyötirelem és szenvedés), de Kristóf azokban az utolsó pillanatokban, amikor találkozunk vele, a leghatározottabban boldog. „Kristóf el is ment a Rókus kórházba, s amikor ott sem találta, akkor egy ideig ment az utcákon az emberek között. Világosan látta, hogy ez a másik élet. Egy másik életbe gyalogol bele, akár megtalálja, akár nem találja, most már ez lesz az élete. Ennek az új életnek semmi köze nincs bárme-

lyik előző életéhez, se a születéséhez, se a családjához, semmihez. Olyanok lettek, mint az idegen tárgyak. Mert egyetlen gondolatával nem fog többé az új életén kívül kerülni. Ami nem volt se jó, se rossz, legfeljebb ennyi gyaloglás és ennyi magába fogadott utcakep után fáradni kezdett a lába.” (III/566. – az én kiemelésem – V. M.) Aztán megtalálta azt, aki elvezette őt előző életeiből a másik életbe. „Másnap a látogatási időben egy igen sápadt és végtelenül elgyöngült Klárára lett, egy olyan Klárára, akit nem ismert, de még örültebben szeretete.” „Csöndes boldogság volt, de nagyon boldogok voltak egymással és egymástól.” (III/571–2.) Semmi ironia, szép szerelmes regényhez illő befejezése Kristóf történetének; az új Kristófnak még Ninó iránti részvétre is tellett. „Nem a halott miatt érzett részvétet iránta, hanem a méltósággal teli ceremónia arányaiból, az összegyűlt tömeg láttán értette meg, hogy mennyire egymásra voltak utalva és micsoda súlyokat viseltek ezek ketten a vállukon, bármilyen nevetségesnek is látta őket.” (III/576.)⁹

Ugyanezekben a napokban teszik el láb alól Rott André hathatós közreműködésével Ágostot. Akit még szerintem ott, Athénban megölték. Nem Döhring gyilkolta meg 28 évvel később a Tiergartenben. (De miért is akarom én kitalálni azt, ami nincs benne a regényben? Mert ez nagy formátumú klasszikus regény is, melyeknek elolvasása után ifjúkoromban elméláztam szeretett figuráim további sorsán! Jóllehet Ágostot nem sikerült szeretnem.) Mielőtt azonban még elbőgném magam a szép szerelem és az aljas gyilkosok miatt, akik már Kristóf apját is eltüntették a föld színéről, fel kell tegyek egy kérdést Radnóti Sándornak. Radnóti felidézi az EMLÉKIRATOK-at, „amely erőteljesen kapcsolódik az individuális szerelem európai hagyományához, főhőse a szó klasszikus értelmében a szerelem betege. Ahhoz az egyetlen emberhez való viszonyában, akit szeret, összekapcsolódik a vágy és a barátság, összesűrűsödik a kozmosz, a kultúra, a történelem megannyi vonatkozása”. Majd azt mondja: „A PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK elvágja ezeket a szálakat. Az erotika nemcsak kozmikus és metafizikus hagyományaitól szabadul meg, hanem a póre nemiség formájában elveszíti az olyan – meglehet – humanista vezérfogalmakkal is a kapcsolatát, mint a szerelem, a barátság, a szeretet és a szolidaritás.” – Ez kétségtelenül áll Ágost és Gyöngyvér maratoni baszás-jelenetére, ott tényleg nincs szerelem, barátság, szeretet és szolidari-

tás (hogy mégis mi van, azt Darabos Enikő szerintem nagyon jól elemzi). De nem csak erről és a margitszigeti szarban, húgyban, geciben tocsogásról, a „*tébolýodott társasjáték*ről” szól a regény! Miért csak „ellenpróba” a Madzar–Szemzóné vagy a Kristóf–Klára viszony? Miért nem más létlehetőségek, megvalósítva vagy elpuskázva? S mi köze mindennek humanizmushoz és antihumanizmushoz?

Hogy Nádas Péter regénye nem humanista, azon igazán nem érdemes vitatkozni, ezt nyugodtan kijelenthetjük, mielőtt egyáltalán elgondolkoznánk azon, hogy mi is az, hogy humanizmus. De a nem humanista távrolról sem azonos azzal, hogy antihumánus, azaz hogy embertelen. S a regényt olvasván ne láthatnánk, hogy igenis van szerelem, barátság, szeretet és szolidaritás. Tudom, ezt senki nem is állítja. Sok múlik azon, hogyan fordítjuk Szophoklész ANTIGONÉ-ja I. sztaszimónjának kezdő sorait, benne a *deinón* és *deinotatón* szavakat: „*Sok van, mi csodálatos. / De az embernél nincs semmi csodálatosabb.*” Az első lehetőség. A második: „*Sok van, mi háborzongató. / De az embernél nincs semmi háborzongatóbb.*” Ha éppen nem akarjuk kiélezni a dolgot, akkor maradhatunk akár a csodálatosnál is, de tudatosítanunk kell magunkban, hogy ez a szó a magyarban sem olyan egyértelmű. Alapjában pozitív értékhangsúlyt hordoz, csodálatos az, amiben gyönyörködöm. De csodálatos, csodálni való, csodálkozásra készet például a fenséges is, amelyben benne rejlik valami a háborzongatóból. Félelem és reszketés fog el láttára, *fascinosum et tremendum*. Hogy jön ide Szophoklész? Úgy, hogy a korai görögség világának értelmezése választja el egymástól egyrészt a humanistákat, akik makacsul gyönyörködnek az emberben, s mint nem emberit, véletlen kisiklást, megmagyarázhatatlant zárójelbe teszik mindazt, amiben képtelenek gyönyörködni (legyen ebből akármennyi is a világban); másrészt azokat, akik elutasítják a humanizmust, mint giccses és veszélyes hazugságot. *Az ember csodálatos (szép és jó), azaz minden ember csodálatos, hacsak... hadd ne magyarázzam tovább – illetve (s ez a nem humanista, de ettől még távrolról sem antihumánus beállítódás!) nincs olyan, hogy az ember, emberek vannak, s így aztán nem is kényszerülünk arra a neveléses képtelenségre, hogy szeressük az embert. Szeressük csak szépen*

azokat az egyedi embereket, akiket éppen tudunk szeretni. Akit pedig nem tudunk, mert rettenetes, mert kellemetlen, mert értetlen és buta, mert egyszerűen nem tudunk megnyílni felé – vagy – s ez a többség – mert nem ismerjük, azt hagyjuk békében, ha ő békében hagy minket. Már miért kéne nekem milliókat átölelnem? S sajnos azt kell mondanom, hogy a fajbiológusok embrenemesítő kísérletein is átsejlik valami ebből a humanizusból. Legyen minden ember tökéletes, hogy szerethessem és átölelhessem őket.

Ilyen egyszerű volna? Egyáltalán nem egyszerű, mondhatnám: inkább elviselhetetlenül bonyolult. Az emberek „hallgathatnak” az érzékeikre, hallgathatnak az eszükre, és hallgathatnak a beléjük sulykolt konvenciókra meg még mit tudom én, mire. A többség szerencsére mindmáig a konvenciókra hallgat. Nem öli meg azt, akit gyűlöl, nem veszi el azt, ami a másé, s nem ugrik rá az útjába eső első kívánatos nőre, mert ágaskodik a fasza, merthogy mindez „veszélyes és tilos”. Nem sétál át egy másik életbe, nem keresi a valódi világot a látszatok mögött. Kristóf: „*Nem akartam az ügyetlen mondatot, nem akartam a mások mondatát. Nagymamám a legnagyobb jóindulattal minden közhelyet beletöltött a fejembe, s ezek működtek volna is a megfelelő helyzetekben, de nem engedtem.*” (II/190.) Aki pedig nem úgy, mint a nagymama (és az említett többség, ezekről talán az utolsó két fejezet kivételével *nem* szólnak a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK, s nem szólnak a hétköznapiokról sem, amikor a kisebbség sem nagyon tehet mást, mint hogy úgy viselkedik, mint a többség, *das Man*, csak az örült nem teszi ezt soha), hanem, mint Kristóf, „*átgyalogol egy másik életbe*”, az furcsa kalandozásra indul. Vagy csakis az „eszére” hallgat, s az, különösen regényünk cselekményének idején, szinte egyértelműen önzésre, látszatkalkalmazkodásra (túl kell élni – mondjuk: Lehr professor) meg minden „*mesterségesen teremtett határ*” átlépésére biztat (miért ne volna szabad kísérletezni az emberen?, tényleg, miért?, szerintem: Csak!, bevetni itt a rációt, az már a kísérlet előszobája). S éppenséggel az embervadászat ellen is nehéz racionális érveket felsorakoztatni. „*Miért kéne elítélnie, ha ennyire élvezi*” [III/179.] – vagy az érzékeire. Ami ismét csak sokféle s ugyancsak ellentétes eredményekhez vezethet. Mert – Nádas számos kri-

tikusának véleményével ellentétben – olyan sincs, hogy az emberi érzékek. Testi érzeteinkben is sokfélék vagyunk, s a regény ezt be is mutatja.

Nem vagyunk ugyanis állatok, s így ösztönös cselekedeteink nem a természetben, hanem „ősállapotunkban” vannak lehorgonyozva. *„Minden érzethez tartozik egy őszállapot, ebben pihen az ösztön... Az ösztön mindenkiben azonos módon működik. Az őszállapotok azonban, amelyekhez mindig mindenki újra visszatér, olykor még csak nem is hasonlítanak. Van, akiben egyetlen élményként él, olyan élményként, amelyre valójában nem nagyon emlékezik, vagy egyenesen szeretné elfelejteni. Van, akinek olyan jól sikerül a felejtés, hogy valóságos úr támad az élmény helyén... Égető hiánnyá változik, melyet nem tud többé megnevezni. Megint másokban inkább az egymásba gyűrűző és egymásba kapaszkodó élmények láncolatát jelenti.”* (I/216.) És amint azt Radnóti Sándor remekül elemzi, *„az »ősállapotnak« nem szilárd határa a személy élettörténete, hanem minden ember sok ember, az én átnőhet másokba és belenőhetnek mások, s mintegy a saját tulajdonaként jelenhetnek meg például fölmenői őszállapotai az előző nemzedékekből... S nem csak a vérségi kapcsolat működhet ilyenformán. Mózes Gyöngyvér hallja, amit nem hallhatott: a zajokat, ahogy elpusztítják főbérője lakását, és a ház egykori lakóinak rémült hangjait a nyilas vérengzés idején”. A regény egynemely kritikusa a „Minden érzethez tartozik egy őszállapot, ebben pihen az ösztön” mondatot hajlamos úgy érteni, hogy Nádas narrátora szemében végül is minden mindegy. Vagy a belénk nevelt közhelyeknek, vagy őszállapotainknak engedelmessé válunk, nem tehetünk mást, mint ami elő van írva számunkra, a „világban totális szabadságnélküliség uralkodik”. Mert ugye „ami meg volt előre írva, s aminek be kellett következnie, csupán a következő nap éjjelén történt meg” (III/655.) – de Balter Gyulával, aki egyike a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK ama nagyon kevés szereplőjének, aki szinte semmiféle reflexióra nem hajlamos. Az ő sorsa meg volt írva: paranoid rettegésébe be volt kódolva az elkövetett gyilkosság. Mintha a könyv utolsó két fejezetében új regény kezdődne. Itt jelennek meg először olyan szereplők, akik nem pépesek „az individualitás sajátos stratégiáit” követni (Darabos Enikő). Mert a III. kötet 579. oldalig a történetek centrumában kizárólag olyanokkal találkoztunk,*

akik erre kísérletet tettek. Többnyire persze sikertelenül vagy elborzasztó végeredménnyel.¹⁰ Hiszen egy olyan *világba* születtek, amelyben minden szándék félrehordott, minden cselekvés félrevitt. Tényleg, én a magam részéről egyetértek a narrátorral. De át lehet lépni ha nem is a világunk, de eddigi életünk határára, ahogy Kienast és Döhring átlépte a határt Pfeilen és Venlo között, miközben átalakították nyomozó és gyanúsított megszokott viszonyát. Darabos Enikő mégis számomra veszélyesnek tűnő vizekre evez, amikor „a könyv egyik leghangsúlyosabb antropológiai hipotéziséről” beszél. Van ennek a regénynek bármiféle antropológiai hipotézise? Vajon ha ilyenről beszélünk, nem hajtjuk-e azoknak a malmára a vizet, akik ideológikus, egyoldalú világnézet formálta regényről beszélnek? Ez már önmagában is fontos kérdés, hiszen Darabos Enikő Margócsyval vitázva tulajdonképpen azt hangsúlyozza, hogy Nádas regénye az emberek létének lehetőségeit kutatja, s igenis lát olyan lehetőségeket, melyek az adott, a kényszerítő alternatívái. S valóban azt mutatja meg, hogy ezeket a lehetőségeket, a „másik élet” lehetőségét „az individualitás sajátos stratégiáit követve” „mindenkinek magának kell felismernie, számolva határaival és szubjektív szabadság-képességével”. Ezt kiegészíti az a gondolata, hogy „a PT a saját testet tételezi a szabadság minél teljesebb megvalósíthatóságának alapkritériumaként”. Nem vagyok benne egészen biztos, hogy értem ezt az utóbbi mondatot, azt azonban én is úgy gondolom, hogy e regény szerint a test és a testről szóló beszéd felszabadítása nélkül a konvencionális határainak túllépése nem vezethet a szabadság birodalmába (amivel magam is egyetértek). De ebben a XXI. század elején már semmi új nincs. Radnóti: „A nemiség társadalmi konstrukcióként való szemlélete, a normatív szexualitás elutasítása és a szexualitás öncélúságának elismerése légiestítette a »természetes« határokat; a nemi szerepek s úgynevezett perverzciók sokasága lépett jogot és elismerést követelve magának a nyilvánosság elé. A szabálytalanság, a test bűne értelmezhetetlenné vált.” Az „erotikus megértés” azonban, amelyet Merleau-Ponty idézve Radnóti elemez, új megvilágításba kerül Nádas nagy regényében. „...az erotikus megértés válik totálissá Nádas munkájában; művészi kísérletét és teljesítményét úgy is felfoghatjuk, mint egy erre a megértésre fölépített

világot.¹¹ Hogy az erotikus megértés totálissá vált volna? – amit Radnóti nem néz igazán jó szemmel – vagy hogy „a saját test a szabadság minél teljesebb megvalósíthatóságának alapkritériuma” lenne? – amit Darabos szinte lelkendezve üdvözl –, azt nem tudom belátni. „Ez a világ irreális” (Radnóti). Irreális, mert – s ezt most már többször mondom – csakis határsértők szerepelnek benne, akárcsak Szophoklész tragédiáiban. A határátlépés, még a valóban vagy látszatra legvégső is – a SAJÁT HALÁL-ból tudjuk –, azzal kezdődik, hogy tudomásul vesszük a testünket. Nem feltétlenül elégtűnk ki szűkségeit, de így vagy úgy tudomásul vesszük őket, s főként nem tekintjük a testet az ördög kizárólagos birtokának. A Sátán gyakorolta az eszünket, egyáltalán nem mindig a testünket veszi birtokába – mondom, beletörődve abba, hogy nem vagyok képes a nyugat testet-lelket elválasztó „szellemét” ignorálni. Nádas regényében a határátlépők mindegyike odafigyel testének rezdüléseire. S a mesélő is azon a néven nevezi meg a történetében szereplők rezdülő testrészeit, ahogy azok magukban. „Azt, hogy pina, még mindenki kimondta, aki magyarnak született, és ki is fogja mondani. Ha nem mondta ki, akkor gondolta.”¹² Hát nem. Szerintem Darabos Enikő valami lényegesre tapintott rá, amikor azt írta, hogy egy polgárnak nem lehet fasza. Még ha a polgár szóval óvatosabban kellene is bánni. Nem a polgár, a konvenciók embere az, akinek nem lehet pinája/fasza. Aki nem veszi a szájára/ba, nyelvére a faszt meg a pinát. S a konvenciók embere távolról sem azonos a polgárral.

Rettenetes, hogy mi mindenre kellene még reagálnom (s mi mindent szeretnék még én magam elmondani Nádas két írásáról a kritikák kritikusának szerepét mímelvén). Egyvalami azonban nem maradhat említetlenül, s ez a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK szerkezete. A szerkezetet a narráció mikéntje határozza meg. A mesélő nem írt le semmit. És nem tudja, mi mindent fog elmesélni, mire telik az idejéből. És ha belefogott egy történetbe, visszatalál-e még a megelőzőkhöz. Mindegy is, a hallgatóság szájátva hallgatja, csak néhányan fészkelődnek: Érdekesítő, amit mesél, csak ne beszélne olyan csúnyán... És ahogyan egy regős történetei különfélék, néha különmeműek is, és nem feltétlenül függenek össze, úgy a PÁR-

HUZAMOS-an mesélt TÖRTÉNETEK is laza szerkezetű, csak a mesélő nem lankadó kedve tartja őket össze. De egy világ körvonalai kirajzolódnak. Egy világéi, melynek vannak átlagos mindennapjai, melyben Ilona elpepecsel a rizses csirkével, ha netán közben arra gondol is, hogy hű de jó baszni ezzel a kedves öreggel, na, a fiatalúr, talán még majd azt is kitanítom; melyben rémséges alvó ügynökeink, a kiábrándult, de többnyire párt- (azaz hatalom-) hű „ficsurak” (Hansi talán nem is olyan rémes) nap-hosszat az MTI-ben ülnek, és titkos iratokat fordítanak idegen nyelvre (aztán nincs mit tenniük, elmennek a Lukácsba, s ott krimi olvasnak), melyben Döhning unalmas előadásokat hallgat – közben el-elbóbiskol – a Freie Universität, a Humboldt még nem lehetett, 1989-et frünk –,¹³ de amelyből a mesélő bennünket csak a határsértési-átlépési kísérleteivel szórakoztat. Jól jellemzi a szerkezetet Radnóti: „Mindez nem a régi regények mély értelmű determinizmusának módjára áll az elbeszélés szolgáltatában. Nem zár ugyanis össze: általános értelemben ez az olvasói várakozás, amelyet Nádas provokál. De amikor megértettük ezt, és kialakítjuk az ellenétes olvasói várakozást, az író azt is provokálja. Vannak olyan... tömszerű részek, amelyek viszont összezárnak... s amelyek egységét a családregényforma biztosítaná. Az olvasói várakozást azonban itt a lezáratlanság csalja meg.” Nem kell ehhez semmit sem hozzátenni, legfeljebb aláhúznám, hogy tehát szó sincs a régi regények mély értelmű determinizmusáról, nincs szó semmiféle átfogó ok-okozati struktúráról. Hasonlókat állít Darabos Enikő is: „...a regény fragmentáltságában megmutatkozó egysége bármintemű [?, nem értek a rendszerelmélethez] rendszer működési sajátosságait reprezentálja”. Az olvasók „megpróbálják rendszerszerűségében látni a regényt”, Nádas regénye azonban „radikálisan megkérdőjelezi a rendszer elvi lehetőségét”. „Valahol mindig fel-felcsik a törvény szövedéke, s megmutatkozik valamilyen »másik élet« nyomvonalá.” Így van, de megint hangsúlyoznom kell: a szereplők kivétel nélkül határátlépők vagy legalábbis határsértők, s az őket körülvevő világban a többség nem az. Nincs szerkezet tehát. Nagyon sokféle életheletőség felcsillantása nem is lehetséges zárt szerkezetben.

Csak egyvalami, a halál, zár le minden kitörési igyekezetet, amire a nyitott individuum

még a halált megelőző pillanatban is belső késztetést érez: Az ember, elemzi Szophoklész nyomán Heidegger, *deinotaton*, a leghatalmasabb-legerőszakosabb: erőszaktevő a mindent lebírón belül. Átlép minden határt. „Csak egy-
valamin bukik meg közvetlenül minden erőszakétel. Ez pedig a halál.” Szophoklész, Heideggert, Nádast, ebben a regényben legalábbis, nem érdeklí az *idiotész*, *das Man*, a hétköznapi ember, aki tisztelőtlen tartja a határokat.¹⁴ A halálközelség tapasztalatában azonban, ahogy Angyalosi elemzi a SAJÁT HALÁL-t, „*elfüggesztődik az én és a nem-én, az én és a többiek, az én és a világegyetem szétválaszthatósága*”. Az ezt közvetlenül megelőző időben viszont még Nádás is „*neveltetése... jéghideg csődjében*” (65.) ül. A vég-ső határátlépést megelőzően is meg kellett küzdenie a közhelyek hatalmával.

Heidegger Parmenidészt magyarázandó hozza elő Szophoklész ANTIGONÉ-ját. A PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK mottója Parmenidész mondása: „*Közös az, ahonnan elindulok: ugyanoda érkezem.*” Gyöngyvér ösélményében „*ahová a szem ellátott, nem látott mást, mint sík vidéket, pusztaságot, poroszkált a láthatár felé, de amögött is volt egy lát-határ: Ahová elérkezhetett, nem különbözött semmi-ben attól, ahonnan elindult.*” (I/293–4.) Lehetséges másik élet. De a születés és halál körét...

Bacsó: „...*nincs mód, és nem is lehet fogalmak-kal a személyest-fogalmat és a személyelőttit-nemfogalmat egybefogni*”. „*Az ember része valami átfogónak, beletartozik a kozmoszba.*” S a kozmosznak talán vannak olyan törvényei, melyeknek nem feslik fel a szövedéke.

Ülök a körtefa alatt. Nyár van; rettenetes hőség; megvisel fát is, embert is. Odaképzem Nádast az egyik fehér műanyag székre, látom: ingerült. Már megint valaki el akarja magyarázni, hogy mit gondolt és mit csinált. S még azt sem hajlandó elárulni, hogy szeret-e vagy nem szerette a történeteket. Ez persze végül is mindegy neki, de mégis... Nos, nagyon jó nyaram volt. Az egész nyarat az író úr világában töltöttem. De azon, hogy tetszik-e a PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEK, a másodszori olvasás során sem volt időm elgondolkodni. Akárcsak Németh Gábor, egyszerűen zabáltam a szöveget. Ha talán egy cseppet már öregesebben is, mint tavaly.

Jegyzetek

1. Pályi András: „*amit le akar írni, az nyilvánvalóan leírhatatlan*”.
2. S nem csak azért, mert az intimszféra tabu, l. Németh Gábor.
3. Ahogy Szilágyi Ákos mondja, itt a Lét, az „Úgy van” beszél.
4. Margócsy István: „...*ki meséli el a történetet, milyen figura az, akinek megszólalási autoritása ily nagy mértékben meghaladja nemcsak a mindennapiságot, hanem az irodalmi konvenciók legtöbbit is? S talán a regény egyik legnagyobb adóssága, hogy erre a kérdésre nem ad választ*”.
5. Még egy megjegyzés bevezetőben. Amikor elkezdtem olvasni a kötetet, a szerkesztő figyelmeztetése ellenére sem fogtam fel, hogy Darabos Enikő az egyetlen, aki tanulmányában már reagál számos kritikus szövegére. Nos, Darabos Enikő meglehetősen élesen száll szembe a fanyalgásokkal, s én a magam részéről nagyon sokban egyetértek vele.
6. „...*gyarapítja a létről való tudásunkat*” – mondja Radnóti Sándor.
7. Lásd ezzel kapcsolatosan Kardos András A VÉLETLEN TEKINTET című könyvét (Gond–Cura, 2004), különösen a Bretter-, a Pilinszky- és a Tandori-elemzéseket, valamint az én a könyvre vonatkozó reflexióimat (SISAKROSTÉLY-HATÁS. KÍSÉRTETEIM. Kalligram, Pozsony, 2007. Az utolsó fejezet harmadik írása).
8. Nemrégiben láttam Doug Wright A MAGAM ASSZONYA VAGYOK című darabját a Stúdió „K”-ban. Várnai Szilárd vagy harminc figurát formált meg – mindet meggyőzően, mindig elhitette a nézőkkel, anélkül, hogy jelmez váltott volna, s anélkül, hogy megnevezte volna a személyeket, hogy most más beszél...
9. Hogy Kristóf „másik élete” nem a konvenciók világában zajlik, ami önmagában nem lenne kizárható, azt talán az mutatja, hogy a róla szóló utolsó mondat így kezdődik: „*Kristóf megint lopott...*” Lopni persze a reflektálatlanok is lopnak, de nem a konvenció emberei. Hacsak nem válik „konvencióvá” a lopás. Hogy meg a határt nem pusztán a konvenciók pusztá felrúgása, egy „*tébolyodott társasjáték*” irányában lépi aztán végleg át, hogy a másik élete nem a Margitszigeten fog zajlani, az nem csak a későbbi Kristóf-történetekből látható. A Szigeten is a szerepet keresi. Csak nem a giccses-taknyosat.
10. Elborzasztó? Kit borzaszt el? Tudom, hogy erre a kérdésre választ kellene adnom. Annál is inkább, minthogy mi, „elborzadók”, legyünk humanisták vagy nem humanisták, kisebbségben vagyunk.
11. Radnóti ugyanakkor ezt is mondja: „*A regény főbb alakjai közül senki sem helyezi a szexualitás alapjára az életét.*” Az erotikus megértés totalitással válása talán csak azt jelenti, hogy a szereplők testi rezdüléseinek

és a testeknek (a „lélektől” azért nem független) egymásra vonatkozásában mindig érezzük Cupido incselkedéseit? Megeshet. De hát akkor ez maga a szintizta nagyrealizmus!

12. Ezt Nádas Károlyi Csabának mondta.

13. A propos. Azt állítottam fentebb, hogy a történetek mintegy harminc évet fognak át. A harmincas évek elejétől 1961-ig. Magyarországot illetően ez így igaz, Németországban azonban a mindennapok totális gleichschantolása még majd' harminc évig eltart. S a *Párhuzamos történetek* ott még folytatódnak.

Magyarországon viszont lassan leszáll a kádárizmus bődületes unalmának köde.

14. „A könnyű álmú élőlény, mely önmagában és saját körén belül mozog, állandóan túláramolva önmagán, egyre újabb alakban újítja meg önmagát, ugyanakkor azonban mégis csak a maga egyetlen pályáján marad, ismeri a helyet, ahol éjszakázik és vándorol.” A tévedések elkerülése végett: Heidegger a Szophoklész által említett madárrajról, víziállatokról, bikáról és paripáról beszél.

Vajda Mihály